

**TC.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ARAP BAHARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN
ORTA DOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyda ÖZYÜREK

**Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL

TEMMUZ - 2016

TC.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARAP BAHARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN
ORTA DOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyda ÖZYÜREK (117207003)

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez ..18/07../2016. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hakan Güneş

Yrd. Doç. Dr. Y. Aytaç Kışman

Doç. Dr. Senay Yürür

Jüri Başkanı

Kabul
Red
Düzeltilme

Jüri Üyesi

Kabul
Red
Düzeltilme

Jüri Üyesi

Kabul
Red
Düzeltilme

Yrd. Doç. Dr. Murat Alakel

Yrd. Doç. Dr. Nevra Esentürk

Jüri Üyesi

Kabul
Red
Düzeltilme

Jüri Üyesi

Kabul
Red
Düzeltilme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şeyda ÖZYÜREK

2.07.2016

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin konumu dolayısı ile Orta Doğu'nun önemi yadsınamaz. Bölgede gerçekleşen her olay neredeyse direk ya da dolaylı bir şekilde Türkiye'yi etkilemektedir. 1. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti ilk zamanlarda birçok faktörden dolayı aktif bir aktör olmadığı bölgede günümüze kadar iç ve dış dinamiklere bağlı değişken bir politika izlemiştir.

Son on üç yılda oldukça aktif bir dış politika izleyen Türkiye, Orta Doğu'ya da özel bir alaka göstermiştir. Bölge ise kendi içerisinde son yüzyılda çok fazla olay ve değişim yaşadığı gibi yakın dönemi de hareketli geçirmiştir. Özellikle 2011 yılında başlayan rejim karşıtı gösteriler Arap ülkelerinin bazılarında rejim değişikliklerine, bazılarında ise iç savaşa sebep olmuş ve tüm dünyayı etkileyen sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye'nin Arap Baharı bağlamında Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin analiz edilmesinin en önemli sebebinin bölgedeki olayların Türkiye'ye büyük etkisi olmasının yanı sıra, böyle bir incelemenin hızlı değişim ve gelişim gösteren önemli bir bölgeyi yakından tanıma fırsatı da veriyor olmasıdır.

Tez yazım aşamasında bana çok yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Murat ALAKEL'e teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyda ÖZYÜREK

2.07.2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Amacı	2
Çalışmanın Konusu.....	2
Çalışmanın Yöntemi	4
BİRİNCİ BÖLÜM	14
1. ORTA DOĞU	14
1.1.Orta Doğu Kavramı ve Coğrafi Tanım.....	14
1.2.Orta Doğu'nun Jeopolitik Önemi	16
1.3.Orta Doğu'nun Etnik, Kültürel ve Dini yapısı.....	21
İKİNCİ BÖLÜM	25
2.TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİNİN TARİHİ	25
2.1. 1923 - 1949 Yılları Arası.....	25
2.2. 1950 - 1960 Yılları Arası.....	30
2.3. 1960 - 1980 Yılları Arası.....	38
2.4. 1980 – 2000 Yılları Arası	44
2.5. 2000 – 2003 Yılları Arası.....	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
3. GENİŞLETİLMİŞ ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA GİRİŞİMİ	60
3.1.Projenin Gerekçesi ve Kapsamı	60
3.2.Projenin Hayata Geçirilişi	62
3.3.Projeye Getirilen Eleştiriler	64
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	66
4.ARAP BAHARI	66
4.1. Arap Baharını Getiren Süreç.....	66
4.2. Tunus.....	66
4.3. Mısır	67

4.4. Libya	68
4.5. Bahreyn	69
4.6. Yemen	69
4.7. Suriye.....	71
4.7.1. Arap Baharı'nın Suriye'de iç savaşa dönmesinin sebepleri	74
4.7.2. Suriye'de Yeni Bir Soğuk Savaş.....	80
BEŞİNCİ BÖLÜM	86
5. ARAP BAHARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ	86
5.1. AKP Dönemi Türkiye Dış Politikası	86
5.1.1. Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Politikası.....	88
5.1.2. Merkez Ülke Olmak.....	90
5.1.3. Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Karşılıklı Bağımlılık	90
5.1.4. Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi	94
5.2. Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nde Türkiye'nin Rolü	96
5.2.1. Model Ülke.....	96
5.2.2. İlmli İslam	98
5.2.3. Stratejik Ortak Vizyon Belgesi	100
5.2.4. Medeniyetler İttifakı	101
5.3. Bölge Ülkeleriyle Ekonomik İlişkiler	102
5.4. Arap Baharı Etkisi	106
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	124

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AET** : Avrupa Ekonomik Topluluğu
- AKP** : Adalet ve Kalkınma Partisi
- ANAP** : Anavatan Partisi
- AP** : Adalet Partisi
- ASALA** : Armenia Secret Army for the Liberation of Armenia
(Ermenistan'ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Örgütü)
- BAE** : Birleşik Arap Emirlikleri
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BOP** : Büyük Orta Doğu Projesi
- CENTO** : Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
- CIA** : Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
- CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi
- DP** : Demokrat Parti
- DSP** : Demokratik Sol Parti
- DYP** : Doğru Yol Partisi
- FKÖ** : Filistin Kurtuluş Örgütü
- GAP** : Güneydoğu Anadolu Projesi
- GMEI** : Greater Middle East and North Africa Initiative
(Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi)
- GODKA** : Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi
- GSYH** : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- H.z.** : Hazreti

- İKÖ** : İslam Konferansı Örgütü
- İKT** : İslam Konferansı Teşkilatı
- İSEDAK** : İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
- KİT** : Körfez İşbirliği Teşkilatı
- M.Ö.** : Milattan Önce
- MHP** : Milliyetçi Hareket Partisi
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
- OECD** : Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
- OPEC** : Organization of Petroleum Exporting Countries
(Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
- ÖSO** : Özgür Suriye Ordusu
- PKK** : Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
- PYD** : Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
- RCD** : Regional Cooperation for Development (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği)
- RP** : Refah Partisi
- SEATO** : The Southeast Asia Treaty Organization
(Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı)
- SMDK** : Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Komisyonu
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TİKA** : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
- TRT** : Türkiye Radyo ve Televizyon
- TSK** : Türk Silahlı Kuvvetleri
- t.y.** : Tarih yok
- UNSCOM**: United Nations Special Commission (Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu)

vb. :Ve benzeri

vd. : ve diğerleri

YPG : Yekîneyên Parastina Gel (Halk Koruma Birlikleri)

yy. : Yüzyıl

YAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti
ÖZET

TezinBaşlığı: ARAP BAHARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ	
TezinYazarı: Şeyda Özyürek	Danışman: Yrd.Doç.Dr. Murat Alakel
KabulTarihi: 18.07.2016	Sayfa Sayısı: XI (ön kısım) + 142 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimdalı: Uluslararası İlişkiler
<p>2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye çok yönlü aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Hem AB'ye giriş hedefi doğrultusunda reformlarını hızlandırarak Batı ile ilişkilerini ilerletmiş hem de mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca egemen olduğu Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle de kuruluşundan itibaren hiç olmadığı kadar iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. ABD'de Bush yönetimi 11 Eylül saldırıları sonrası Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesini uluslararası terörün oluşması için uygun bir zemin olarak görüp, bölgedeki ülkeleri demokratikleştirme yoluyla bu sorunu çözmek istediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimini başlatmış ve Türkiye'yi bölgeye demokratik partner ve model ülke olarak sunmuştur. Özellikle 2003 yılında Irak tezkeresinin kabul edilmemesi, Filistin konusu üzerine duyarlı yaklaşım, bölgedeki çatışmalarda arabuluculuk rolü, demokratik yapısı içinde muhafazakar bir hükümete sahip olması ile bölgedeki ülkelere örnek olması, komşularla sıfır sorun politikasını izlemesi gibi faktörler Türkiye'nin bölgedeki gücünü ve etkisini arttırmıştır. Yaptığı ticari ve enerji anlaşmaları ve yumuşak gücü ile bölgedeki sınırları anlamsız hale getirmeye çalışmıştır.</p> <p>2011 yılında başlayan bölgedeki yönetimlere karşı halk ayaklanmalarında Türkiye demokratik haklarını talep eden halkın yanında olduğunu söylemiş fakat başta dış müdahalelere karşı olduğunu dile getirmiştir. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de ayaklanmalar yönetimlerin değişmesine sağlamış ve Türkiye bu yeni yönetimlerle de hemen siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma çabasında olmuştur ve bunu büyük ölçüde sağlamıştır. Sonrasında ise olaylar Yemen ve Suriye’de bir iç savaşa dönmüş, Mısır’da ise seçimle gelen iktidar darbe ile yönetimden indirilmiştir. Bu gelişmeler de Türkiye'nin son yıllarda uygulamaya çalıştığı politikada tıkanmalara sebep olmuştur. Irak, Mısır, İsrail, İran, Suriye ve Rusya ile ilişkilerin kötüleşmesi bu duruma örnektir.</p> <p>Bu çalışmada Türkiye'nin Arap Baharı bağlamında Ortadoğu politikası incelenmiştir. Bu konunun seçilmesinde son on üç yılda bölgeye yönelik önceki yıllara göre aktif bir politika izlenmesi ve Arap Baharı'nın ilk yılları da dahil genel anlamda bu politikadan büyük ölçüde yarar sağlanmasının etkisi vardır. Bu politika incelenirken Barkin'in “Realist Sosyal İnşaacılık” yaklaşımından istifade edilmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu ilişkileri, GODKA'nın getirdiği uygun zeminle gelişmiş, Arap Baharı başlangıcında elde edilen başarı devam etmiş fakat sonraki dönemde bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarının yeniden tanımlanması sonucu Türkiye dış politikada yalnızlaştırılmış ve Orta Doğu politikası bir çıkmaza girmiştir.</p>	
AnahtarKelimeler: Orta Doğu, Suriye, GODKA, Arap Baharı, Türk Dış Politikası	

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary
SUMMARY

Thesis Title: Turkey's Relations with the Countries in the Middle East in the Context of Arab Spring	
Thesis Author: Şeyda Özyürek	Advisor: Yrd. Doç.Dr. Murat Alakel
Date of Acceptance: 18.07.2016	Total Number of Pages: XI (pre text) + 142 (main body)
Department: International Relations	Field of Study: International Relations
<p>After the Justice and Development Party accessed power in 2002, they began to apply multi-dimensional foreign policy. Turkey both made progress on the way to the membership to the EU by making the required reforms and had strong relations with the countries in the Middle East that were once under the rule of Ottoman Empire for centuries. After the September 11 Attacks, The Bush Administration of the USA perceived the Middle East and North Africa Regions as a suitable ground for international terrorism to develop and they stated that they wanted to solve this problem by democratizing the region. In this regard, the USA launched the Greater Middle East Initiative and presented Turkey as a democratic partner and model country. Especially these factors such as the rejection of the resolution on sending troops to Iraq in 2003, defending the Palestine case, being mediator between countries in conflicts, being a both democratic and conservative government and following a zero problem policy towards neighbors intensified the power and effect of the Turkish government. With the trade and energy agreement and its soft power, Turkey tried to make the borders meaningless.</p> <p>In 2011, when the Arab uprisings began in the Middle East, Turkey stood by the people who wanted their democratic rights, but in the beginning, stated that Turkey was against any foreign intervention. In Tunisia, Egypt, Libya and Yemen, the demonstrations brought the regimes down. Turkey immediately aimed to have political and economical relations with these new governments and became successful to a large extent. Afterwards, the uprisings evolved into sectarian wars in Yemen and Syria. In Egypt, the freely elected government was brought down by a coup in 2013. After these developments, Turkish Foreign Policy has experienced some problems. Deterioration in relations with Iraq, Iran, Syria, Egypt, Israel and Russia are the examples of this situation.</p> <p>In this study, Turkey's Middle East Policy, in the context of Arab Spring, has been analyzed. The reason of choosing this topic is that Turkey has been implementing more active policy towards the region compared to earlier terms and in general, this policy brought a great deal of benefits including the first years of Arab Spring. Barkin's "Realist Social Constructivism" has been used to examine this foreign policy. GMEI paved the way for Turkey's developing relations with the Middle East countries. This success continued at the beginning of the Arab uprisings; however, as a result of the changing interests of the regional and global powers, Turkey has been isolated and its foreign policy has reached a dead end.</p>	
Keywords: The Middle East, Syria, GMEI, Arab Spring, Turkish Foreign Policy	

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıldan itibaren yönünü batıya çevirmiş modern bir ülke meydana getirme amacıyla politika oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye hem iç politika hem de dış politikada hamlelerini belirlerken Batı'yı örnek almıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyet'nin süreklilik arzeden yönelimlerinin dış politikaya yansımalarındandır (Sönmezoğlu, 2012a:883). Bu politika ve dönemin şartları (ulus devlet trendi, milliyetçilik akımı ve manda Arap devletler) sebebiyle de bölgedeki komşu ve diğer ülkelerle çok kısıtlı ilişkiler geliştirmiştir. Bu durumda, yönetici kadronun ideallerinin etkisinin yanında henüz I. Dünya Savaşı'ndan çıkmanın verdiği yıpranma, sıkıntılı ekonomik durum ve bölgedeki halkların Türklere ihanet ettikleri varsayımlarının da etkili olduğu söylenebilir.

II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında doğuda SSCB ve komünizm tehditi sebebiyle sürekli savaşa hazır durumda bulunma ve olağanüstü hal durumu ülkenin sıkıntılı bir dönem geçirmesine sebep olmuştur. Demokrat Parti (1950-1960) döneminde daha aktif bir dış politika sergilenmeye çalışılsa da büyük oranda SSCB politikaları sonucu NATO şemsiyesi altında kalabilmek için Batı'nın politikalarına uyumlu politikalar geliştirmiştir. 1963 yılında AET ile yapılan Ankara Anlaşması ile başlayan Batı'ya entegrasyon süreci ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde bulunma gibi faktörler Türkiye'nin, Orta Doğu'da Batı ajanı bir ülke olarak algılanmasına sebep olmuş ve bölge ülkeleriyle tam olarak karşılıklı bir güven sağlanamamıştır.

1980'li yıllardan itibaren Özal döneminde ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başlarında ise Soğuk Savaş'ın bitişi ve iki kutuplu sistemin sona ermesiyle uluslararası arena Türkiye'nin daha rahat politika izlemesine imkan vermiştir. Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler, Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında daha ileri seviyeye ulaşmış ve sekiz Müslüman ülkeden oluşan D8 grubu kurulmuştur.

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Parti'sinin tek başına iktidara gelmesiyle Türkiye, kuruluşundan itibaren Orta Doğu'da daha önce hiç görülmemiş aktif bir politika izlemeye başlamıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu tezin amacı Türkiye'nin son dönem Orta Doğu politikasını Arap Baharı bağlamında incelemektir. Türkiye'nin, Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin açıklanması ve model ülke olarak sunulması sonrası bölgede izlediği aktif politika sonucu elde ettiği siyasi ve ekonomik başarı, Arap Baharı'nın başlangıcında da devam etmiş fakat bu durum daha sonra tersine dönmüştür. Günümüzde Arap Baharı hem bölgedeki bazı ülkeler hem de Türkiye için Arap Kışına dönüşmüştür.

Çalışmanın konusunun Arap Baharı bağlamında Türkiye'nin Orta Doğu politikası seçilmesinin nedeni Türkiye'nin son on üç yıllık dönemde bu bölgede çok aktif bir dış politika izlemesidir. Bu politika genel anlamda hem Türkiye hem de diğer bölge ülkeleri için belirli bir süre fayda getirmiştir. Son dönemde ise bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında bu durum değişmiştir.

Çalışmanın Konusu

ABD, 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarından Taliban ve El-Kaide gibi terör örgütlerini sorumlu tutmuştur. Bu örgütlerin oluşmasının sebebi olarak da Orta Doğu'daki halkların sosyal, kültürel ve ekonomik olarak Batı'dan geri kalmalarını ve bölgedeki ülkelerdeki demokrasi eksikliğini göstermiştir. Bu amaçla da dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un tarafından "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi" dünyaya açıklanmıştır. Proje'de Türkiye bölgedeki diğer ülkelere İslam ile demokrasi'yi birleştiren model bir ülke olarak sunulmuştur. (Günel, 2004:159)

Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin sağladığı uygun zemin ve yeni aktif dış politikası ile Türkiye bölgede çok yönlü ve etkili bir politika izlemiştir. Bir çok Arap ülkesi ve halkları Türkiye'yi İslam'ın demokrasi ile uyum içinde olabileceğinin bir örneği olarak görmüştür. Bölge ülkeleriyle hızla gelişen ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.

2011 yılında Tunus'ta başlayan gösteriler, bölgedeki diğer ülkelere de kısa sürede yayılmış ve insanlar uzun senelerdir devam eden otokrat rejimlerden önce reform, bu istekleri yeterli bir şekilde karşılanamayınca da istifalarını talep etmişlerdir. Bu ayaklanmalar sonucu Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'de yönetimler devrilmiş,

Bahreyn’de ise gösteriler bastırılmıştır. Mısır’da 2013 yılında darbe olmuş ve devrim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yemen’de ve Suriye’de ise bir iç savaş devam etmektedir.

Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreçte Türkiye başından beri reform isteyen halkların yanında olmuştur. Ancak Suriye’de durumun iç savaşa dönmesi ve Mısır’da seçimle iş başına gelen ve Türk hükümetiyle yakın ilişkilerde olan Mursi yönetimi darbe ile yerinden edilince işler Türkiye için kötüye gitmeye başlamıştır. Türkiye'nin Suriye yönetimiyle ayaklanmaların başlamasından belli bir süre sonra ipleri koparması ve muhalefeti desteklemesi, Esad yönetimine karşı olan blokta yer alması, aynı bağlamda İran ve Irak yönetimiyle fikir çatışmaları ve gerginliklerin varlığı, İsrail ve Mısır’la diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Rusya’nın da bölgeye daha da görünür bir şekilde müdahil olmasıyla Türkiye'nin Orta Doğu politikası çıkmaza girmiştir.

Tezin ilk bölümünde Orta Doğu kavramının ortaya çıkışı ve coğrafi tanımı, bölgenin jeopolitik önemi, çoğul etnik, kültürel ve dini yapısı açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Orta Doğu politikası belli tarihi aralıklara bölünerek anlatılmıştır. Belirlenen aralıklar Türkiye tarihinde önemli iç ve dış politika değişimlerinin yaşandığı zamanlar olmuştur.

Üçüncü bölüm de Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi, gerekçesi ve kapsadığı ülkeler anlatılmaya çalışılmış, daha sonra nasıl uygulamaya geçirildiği ve bu projeye gelen eleştirilerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Arap Baharı olarak adlandırılan Orta Doğu'daki yönetimlere karşı halk ayaklanmaları kronolojik bir şekilde verilmiş ve ülkelerin son durumuna ait bilgiler paylaşılmıştır.

Son bölüm olan beşinci bölümde, Türkiye'nin son on üç yıllık Ak Parti dönemi Orta Doğu politikası ve bu politikanın Arap Baharı bağlamında gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye'nin Arap Baharı bağlamında Orta Doğu'ya yönelik dış politikası, bölgesel ve küresel güçler denkleminde, J. Samuel Barkin'in '**Realist Sosyal İnşaacılık**' yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Türkiye'nin Orta Doğu Politikası tarihi seyri içerisinde dönemlere ayrılarak açıklayıcı, tartışmacı ve tanımlayıcı olarak karşılaştırmalı analizler yapılarak işlenecektir. Türkiye gibi orta boy bir bölgesel güç olan ülkenin, dış politika hedeflerini gerçekleştirirken bölgesel ve küresel müttefikleriyle uyumlu ya da uyumsuz bir politikayı realist ve sosyal inşaacılık yaklaşımları bağlamında nasıl kurguladığını anlamak; başarılı ve başarısız olduğu durumları analiz etmeye çalışmak istenmektedir.

Bu çalışmanın bağımlı değişkeni Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileridir. Bağımsız değişkenler ise Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi ile gelişen Batı ile uyumlu bir dış politika, Arap Baharı gelişmeleri ve Arap Baharı sonrasında bölgesel ve küresel güç merkezlerinin çıkarlarının yeniden tanımlanmasıdır.

İlk değişken olarak Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi, Türkiye'de 2002 yılında iktidara gelen AKP yönetiminin Orta Doğu politikası için uygun ortamı hazırlamıştır. 1950'li yıllarda olduğu gibi Türkiye Batı ile uyumlu, kendi çıkarlarını Batı'yla özdeşleştirerek fakat o dönemden farklı olarak da kendi kimlik, inanç ve değerlerini de inşa etmeye çalışan bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Türkiye çoğunluğu Müslüman ve aynı zamanda demokratik ve parlamenter sisteme sahip bir ülke olarak bölge ülkelerine model olmuştur. Türkiye'nin Helsinki süreci ile AB'ye aday olması ve sonrasında tam üyelik sürecinin başlaması da model ülke olma sürecinde etkili olmuştur. Bölgedeki rejimlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmiştir.

İkinci değişken olan Arap Baharı gösterileri başladığında Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de yönetimler değişmiştir. Arap Baharı sonrası Türkiye aynı şekilde demokratik değişimi ve halk ayaklanmalarını desteklemiştir. Yeni rejimlerle işbirliğinden siyasi entegrasyona iddialı bir biçimde siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Bu bağlamda Tunus'ta ve Mısır'da iş başına gelen yeni hükümetlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin yeni kurulan rejimleri

destekleyerek hem ikili hem de bölgesel anlamda siyasi, ekonomik ve sosyal kültürel ilişkiler geliştirmesi, onun bölgesel bir hegemon güç olarak algılanmasına neden olmuştur.

Üçüncü değişken olan Arap Baharı sonrası bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarının yeniden tanımlanması bölgedeki durumu değiştirmiştir. Batı'ya rağmen bölgede hegemon bir güce yükselme durumu, Batı'nın Arap Baharına yaklaşımı ile değişmiştir. Arap Baharı sonrası gelen yönetimlerden Batı ile uyumlu hareket etme olasılığı görülmeyen Mısır'daki Müslüman Kardeşler yönetiminin askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılması, Yemen'de demokratikleşme sürecinin iç savaşa evrilmesi, Suriye'de ortaya çıkan iç savaşın bölgesel ve küresel güçlerin de desteğiyle yeni bir soğuk savaşa dönmesi, Çin, Rusya, İran ve Irak merkezi yönetiminin Esad yönetimini desteklemesi ve karşısında ABD, AB, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye'nin de dahil olduğu bir bloğun oluşması, ABD'nin Esad karşısında olmasına rağmen başından beri duruma sonuç getirecek bir şekilde direk müdahil olmaması, Suriye'de ve Irak'taki istikrarsızlıktan faydalanan terör örgütleri, Türkiye'nin Mısır'daki darbeye ve Suriye yönetimine verdiği tepki, İsrail ile düzelmeyen ilişkiler, Rusya ile son olarak uçak düşürme hadisesi sonucu meydana gelen olumsuz durum ve Türkiye'nin bölgede kurmaya çalıştığı hegemon gücün zamanla "neo-osmanlılık" algısına dönüşmesi gibi faktörler Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırmıştır.

Yukarıda verilen bağımlı ve bağımsız değişkenler ele alındığında, Türkiye'nin Orta Doğu ilişkileri, Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin getirdiği uygun zeminle gelişmiş, Arap Baharı başlangıcında elde edilen başarı devam etmiş fakat sonrasında bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarının yeniden tanımlanması sonucu Türkiye dış politikada yalnızlaştırılmış ve Orta Doğu politikası bir çıkmaza girmiştir.

Bu tezin yazım aşamasında Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmış, kitaplar, makaleler ve haber sitelerinden istifade edilmiştir. Bölgeyle ilgili nüfus, dini ve etnik oranlarla ilgili bilgiler ve ekonomik rakamlar için hem devlete ait bazı kurumların sitelerinden hem de diğer güvenilirliği olan internet sitelerinden faydalanılmıştır.

Tez çalışmasında bu konu analiz edilirken temel olarak Barkin'in "Realist Sosyal İnşaacılık" yaklaşımı ele alınacaktır. Genelde bu konuyu inceleyen diğer liberalism, marksizm ve realism gibi teoriler sadece konuyu bir yönüyle ele aldığından Türkiye'nin uzun ve kapsamlı olan Orta Doğu politikasını açıklamada yetersiz kalacaklardır. Bu sebeple "Realist Sosyal İnşaacılık" perspektifi ile Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası karşılaştırmalı yaklaşımla ele alındığında farklı dönemlerde bölgeye yönelik küresel, batı, doğu ve ikili ilişkilerdeki sorunlar ve amaçların pratik, pragmatik ve dönemselsel değişim ve zorluklarının, başarıların ve başarısızlıklarının durumsal analizini yapma imkanı vermektedir.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin, o dönemde ana akım teoriler tarafından öngörülemediği olması, bu teorilerin değişimi açıklamada yetersiz oldukları kanısını getirdi. Böyle bir ortamda sosyal inşaacılar, uluslararası ilişkilerin sosyal ve kültürel yapısına ve bu yapıda olan değişikliklerin aktörlerin kimliklerini ve tercihlerini değiştirebileceğini ifade etmişlerdir. Bu kavram ilk olarak Nicholas Onuf'un "World of Our Making" adlı çalışmasında geçmiş fakat asıl etkisi Alexander Wendt'in yazıları aracılığıyla olmuştur (Rumelili, 2014:152).

Onuf'a göre inşaacılar uluslararası politikanın gerçeklerini nesnel ve maddesel gerçeklik olarak değil, öznel/sosyal gerçeklik olarak görürler. Uluslararası ilişkilerde aktörlerin davranışlarını, çıkarlarını ve içinde buldukları yapıları sosyal normlar ve fikirlerle açıklarlar (aktaran Barkin, 2003:326). Norm, yargılama ve değerlendirmenin kendine göre yapıldığı uyulması gereken kural veya önceden belirlenmiş kalıp anlamlarına gelir (TDK, t.y.). İnşaacılık uluslararası ilişkiler literatüründe realizmin tam zıttı gibi görünmektedir. Realizmin merkezinde "güç" varken (Arı, 2008b:165) inşaacılık uluslararası ilişkilerin toplumsal boyutunu, normları ve fikirleri vurgular (Fierke, 2016:201). Realistler gücü genelde maddi yeterlilikle eşleştirir ve diğer devletlerle kıyaslandığında ne kadar askeri ve ekonomik güce sahip olduğuna dikkat çekerler. Başka hiç bir devletin de güçler dengesini kendi lehine değiştiremeyecek olması önemlidir (Mearsheimer, 2016: 86). İnşaacılara göre uluslararası sistem, devletlerin kolektif anlam dünyalarının ve davranışlarının oluşturduğu bir sosyal-kültürel yapıdır. Bu yapı da anarşik yapıyı şekillendirir. Bu yapıyı şekillendiren kurallar, fikirler ve normlar önemlidir (Rumelili, 2014:155). Nicholas Onuf uluslararası politikanın nesnel bir gerçeklik değil bizim yapımımız bir

dünya olduğunu ifade eder (aktaran Fierke, 2016:202). Gorbaçev'in "New Thinking" fikrinin Soğuk Savaş bitirmesi, insani müdahalelerde normlarının önemi, liberal demokrat fikirlerin yaygınlaşması bu çerçevede ele alınabilir (Fierke, 2016:201). Türkiye'nin 2011 yılına kadar uygulamaya çalıştığı "Komşularla Sıfır Sorun" ve "Merkez Ülke Olma" politikası, Türkiye'deki politika yapıcı ve uygulayıcılarının fikirleri ve inançları tarafından şekillenmiştir. Türk dış politikasının sürekli parametrelerinden olan ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklanan güvenlik endişesi (Sönmezoğlu, 2012a:883) ile birlikte kuruluştan itibaren var olan ülkenin düşmanlarla çevrili olduğu, Arapların güvenilmez olduğu algısı özellikle belli dönemlerde Batı'ya odaklı bir politika üretme sonucunu getirmiştir. Bunda ulus inşa süreci, dönemin milliyetçilik akımının ve tabiki SSCB'nin yayılcı politikalarının da etkisi önemlidir. Neo-realist Waltz, çift kutuplu sistemin çok kutuplu ya da tek kutuplu sistemlere kıyasla daha istikrarlı olduğunu ifade etmiştir. Soğuk Savaş boyunca askeri (daha çok nükleer güç) ve ekonomik gücün belirleyici olduğu çift kutuplu sistemde iki super güç birbirlerini dengeleme politikası izlemiş, diğer devletler de hayatta kalabilmek ve çıkarlarını korumak için bu iki büyük güçten birinin peşine takılmışlardır. (Tuğtan, 2014:125) Özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı ve ABD tarafında yer almak istemesi bu anlamda aynı zamanda realist bir tutumdur.

Ancak 2002 yılından itibaren iktidarda olan yönetiminin inanç vurgusu ile kimlik algısı, farklı bir politika getirmiştir. AK Parti yönetimi için ülkenin tarihi bağlamında Orta Asya Türk devletleri önemli yer tutmakta fakat özellikle 1071 yılından itibaren günümüz Türkiye topraklarına gelip yerleşen, Selçuklu Devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile en ihtişamlı dönemi kapsayan tarih dilimi kesinlikle göz önünde bulundurulması, örnek alınması ve her zaman yad edilmesi gereken bir dönemdir. Bu bilinçle de o dönemlerde etkileşim içinde bulunan halklarla ve yönetilen topraklarla ilişkiler daha ileri seviyelere taşınmalıdır.

İnşaacılar sosyal faktörleri maddi faktörlerin rakibi olarak adlandırmaz. Sosyal faktörlerin maddi faktörleri anlamlandırdığını söylerler. Bunun sonucu olarak da devlet politikalarında güç dengelerinin mi yoksa kimliklerin mi daha belirleyici olduğunu tartışmazlar. Güç dengelerine yönelik algıların kimlik tanımlarıyla şekillendiği belirtilir (Rumelili, 2014:154). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Batı tarafında olma tercihi, Soğuk Savaş dönemi boyunca kendini hem Sovyet tehdidine

karşı korumaya alma, NATO'ya dahil olma, hem de Batı dünyasına kabul ettirmek için politikalarını Batı'ya uyumlu geliştirme gibi örnekler bir kimlik algısının da sonucudur. Özellikle 2002 yılı sonrasında Batı'yla ilişkiler hız kazanmıştır. (ABD ile GODKA'da ortaklık, AB reform süreci...) 2009 sonrası dönem de AB müzakereleri devam ediyor olsa da Fransa ve Almanya tarafından gelen olumsuz açıklamalar ile hem hükümetin hem de kamuoyunun AB sürecine ilgisi azalmıştır. Bu dönem de Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olmasıyla önceki dönemlerden daha da aktif bir şekilde Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. Türk Dış Politikasındaki "Lozan statükosuna bağlılık" anlayışı tamamen bırakılmamış olsa da "Yeni-Osmanlılık" yorumları getiren bazı işaretler olmuştur (Sönmezoğlu, 2012a:891).

Realistler arasında da ayrışma mevcuttur. Devletlerin neden güç istediği sorusuna klasik realistler, insan doğası cevabını verir. Bu da devletleri, rakipler karşısında üstün olmaya çalışan bireylerin yönettiği manasına gelir. Neo-realistler (yapısal realistler) ise güç isteminin nedeni olarak uluslararası sistemin anarşik yapısını gösterirler. Büyük güçlerin üzerinde otorite olmayan ve birbirlerine saldırmamak için hiç bir neden olmayan bu sistemde her devletin daha fazla güç istemesi mantıklıdır. Yapısal realistlere göre devletler arasında güven duygusu çok azdır. Tüm devletler saldırgan bir askeri varlığa sahiptir. Hiç bir zaman bir devlet diğer devletin tam olarak niyetini bilemez çünkü bu niyetler karar alıcıların zihnindedir ve ampirik olarak doğrulanamaz. Bu sebeple devletler birbirlerinden çekinirler. Devlet içi yapıdaki gibi bir saldırı anında arayabilecekleri bir yardım hattı da yoktur. Uluslararası politikada her zaman bir savaş riski vardır. Devletlerin temel amacı da hayatta kalmaktır. Hayatta kalabilmeyi garanti edebilmek için yine kendilerine dayanmak (self-help) zorundadırlar (Mearsheimer, 2016:87-90).

İnşaaacı Wendt ise, kendine yardım etme ya da kendi problemini çözme (self-help) ve güç siyasetinin birbirini anarşi sebebiyle mantıksal olarak ya da nedensel olarak takip etmediğini ve mevcut zamanda eğer kendimizi "self-help" bir dünyada bulursak, bunun sebebinin yapı değil süreç olduğunu ifade etmiştir. Kimliklerin ve çıkarların yapısını destekleyen ve meydana getiren pratikler dışında bir anarşi mantığı yoktur. "Self-help" ve "Power politics" (Güç/kuvvet siyaseti) anarşinin olmazsa olmaz özelliklerinden değildir. Anarşi devletlerin onunla ne yaptığı /ondan çıkardığı anlamla ilgilidir. (Wendt, 1992:394-395). Uluslararası sistemde, toplumda var olan kurallar ve

bu kuralları zorla uygulama yetkisi olan devlet otoritesi yoktur, fakat devletler sosyal-kültürel yapıyı oluşturan normları görmezden gelemeler. Eğer ihlal ederlerse kendilerini içerde ve dışarıda açıklamak zorunda kalırlar. Devletler kimliklerini onaylatmak amacıyla bu normlara uygun davranırlar. Realistler, normların güçlü devletler tarafından kendi çıkarlarına meşruiyet kazandırmak için üretildiği ve diğer güçsüz devletlerin davranışlarını kısıtlamayı amaçladığı, liberaller ise normların devletlerin çıkarlarına hizmet eden işbirlikleri kurmalarına yardımcı oldukları için savunulduğunu söylerler. İnşaacılar, devletleri ikinci planda tutar ve normlar devletlerin çıkarlarına uygun olmadığında da “doğru şeyi” yapmak uğruna benimsenebildiklerini ifade ederler (Rumelili, 2014:156). Uluslararası siyasette devletlerin amaçları ve çıkarları doğrultusunda rasyonel olarak hareket etmeleri beklenir. March and Olsen eylemlerin iki temeli olduğundan bahseder. Birincisi beklenen sonuç ve öncelikli tercihlere göre, diğer ise uygunluk/yerindelik ve kimlik duygusuna göredir. Kimlikler ve çıkarımları açık fakat tercihlerin sonuçları ya da beklenen sonuçlar net değilse uygunluk mantığı daha önemli hale gelmektedir (March and Olsen, 1998:944-952). Özellikle Suriye'de Arap Baharı gösterilerinin sonucunda rejim ve halkın karşı karşıya gelmesi sonucu, Türkiye, tarihinin en üst düzey ve en faydalı ilişkilere sahip olduğu mevcut yönetime sırtını döndü. Aslında çıkarlar söz konusu olduğunda bu hamle mantıklı değildi fakat Suriye'de olanları kabul etmenin ya da desteklemenin de kamuoyuna açıklanabilecek bir tarafı bulunmuyordu. Burada Türkiye, hareketinin sonuçları ya da Esad yönetiminin akıbetinin net olmamasına rağmen kendine göre mevcut dönemde yerinde/doğru bulduğu şeyi yapmış oldu.

Yapısal realistlere göre uluslararası sistemin yapısı her devlette daha fazla güç edinme dürtüsü meydana getirdiği için devletlerin farklı rejimlere ve kültürlerle sahip olması önemli değildir. Bir devletin demokratik ya da otokratik olması bir şeyi değiştirmez ya da dış politikayı kimin yönettiği önemli değildir. (Mearsheimer, 2016:87) İnşaacı teoride ise devletler kimlikleri olan sosyal aktörlerdir. Bu kimlikler sabit değildir. Din ve etnisiteye indirgenemez O devletin kendini nasıl tanımladığı ve uluslararası arenada bu tanımın kabul görüp görmediğiyle ilgilidir. Kimlik önemlidir çünkü devletlerin kimlikleri çıkarlarını, tercihlerini ve tehdit algılarını etkiler. (Rumelili, 2014:159) Türkiye'nin AB'ye katılma isteği, kendini “Batılı ve demokratik” olarak tanımlamasına rağmen, “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi” açıklandığında ilk başta

kendisinin de hedef ülkeler arasında olmasına karşı çıkması, Arap Baharı başladığında demokrasi isteyen sokağın yanında olduğu söyleminde bulunması ve kendi ülkesini yönetimsel olarak Orta Doğu ülkelerine model olarak sunma isteği bu kimliğini vurgulama çabaları olarak, diğer bir taraftan da Filistin meselesine sahip çıkması, İslam coğrafyasındaki sorunlarla ve çatışmalarla ilgili hem politik hem de insani yardım açısından duyarlılık göstermesi de Müslüman kimliğinin altını çizmesi olarak görülebilir.

İnşaaacılıktan söz ederken uluslararası (devletlerarası) toplum kavramını getiren İngiliz ekolünü de vurgulamak gerekir. Bu uluslararası toplum, devletlerin kabul ettikleri ortak değerler, kurallar ve kurumlardan oluşur. Bu unsurlar aynı zamanda devletlerarası sistemin işlemesi için gereklidir (Rumelili, 2014:153). Onlar için güvenlik, adalet, düzen ve bağımsızlık kavramları önemlidir. Değerlerden arınmış ya da hiç bir normatif öge içermeyen bir uluslararası disiplin ve kavramsallık olamaz. Devletler anarşik sayılabilecek bir ortamda olmalarına rağmen bir uluslararası toplum meydana getirebilmektedirler. İlerde böyle bir dayanışmacı devletlerarası toplum oluşturulabilir. İngiliz Okulu'nun önemli temsilcilerinden Hedley Bull devletlerin olmadığı ortamda hukukun, düzenin ve güvenliğin olmadığını ifade etmiştir (aktaran Sönmezoğlu, 2012b:148). Türkiye'nin Suriye konusunda aktif bir müdahale sağlayacak ya da en başından beri dile getirdiği "uçuşa yasak" bölge oluşturmak için "uluslararası topluma" liderlik edememesi bu bağlamda analiz edilebilir.

İnşaaacılıkta kimlikler sabit değildir. Ulusal ve uluslararası süreçler sonunda kimlikler yeniden inşa edilebilir. Düşman kimliğine sahip bir ülkenin dosta dönüşüp dönüşemeyeceği üzerinde önemle durulan bir sorudur. Wendt'e göre kolektif kimlik anlayışı ile devletlerin kimlikleri aynılaşmaz fakat ortak normlar ve kurallar etrafında anlaşılıp, "biz hissi" geliştirilebilir. Günümüzde Batı ve Avrupa'da görülen (NATO, AB) bu kolektif kimlik anlayışı diğer ülkelere de yayılabilirse bu durum uluslararası ilişkilerin yapısında sistematik bir dönüşüme sebep olacak ve bu dost ilişkisi norm haline gelecektir. Adler ve Barnett' e göre dost ilişkisi içinde bulunan devletler güvenli toplumlar oluşturur ve böyle bir ortamda savaş çıkma olasılığı da düşer (aktaran Rumelili, 2014:160). Daha öncede bir çok kere üzerinde durulduğu gibi Türkiye'nin uzun yıllar etrafının düşmanlarla çevrili olduğu algısı ve bu algıyı destekleyen

Yunanistan'la Ege'de ve Kıbrıs anlamında yaşanan ihtilaflar, Suriye yönetiminin belli dönemlerde Türkiye'ye karşı saldırılarda bulunan örgütleri destekleyip barındırması, Ermenistan'la bir asırdır süren hasmane ilişki, İran'la 1979 devriminden itibaren yaşanan “irtica tehlikesi” gibi aşılması zor anlaşmazlıklar, söz konusu dönemde belli oranda çözülmüştür. Yunanistan ve İran'la gelişen ilişkiler, Suriye ile 2011 yılındaki protestolara kadar daha önce hiç olmadığı kadar yüksek seviyede işbirliği durumu, Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile güçlü siyasi ve ekonomik bağlar kurulması, Kıbrıs konusunda bir çok görüşmenin gerçekleşmesi, Ermenistan'la normalleşme sürecinin desteklenmesi gibi gelişmeler dost-düşman algısının değişebileceğinin göstergeleridir. Özellikle 2010 yılında Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği'nin kurulup, sonrasında da “Levant İş Forumu'nun” oluşturulması ile ekonomik, eğitim ve kültür alanlarında bütünleşmenin sağlanması, yine 2011 yılında Suriye, İran ve Irak ile AB Şengen vize sistemi benzeri “Şamgen” ortak vizesi için anlaşma sağlanması, bölgede “biz” hissinin oluşturulup, sınırların anlamsız hale getirilmk istenmesi ile dostane bir ortamın hazırlanması ve çatışma riskinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Diğer bir taraftan da 2011 yılı sonrası Suriye yönetimiyle düşman ilişkisine geçilmesi, Mısır'la ilişkilerin kopması, İsrail ile Mavi Marmara olayı sebebiyle diplomatik kanalların neredeyse kesilmesi yine kısa bir sürede değişen kimlik algısına örnektir.

Bir çok devlet normlara uygun davrandığı ifade etse de, bir devletin tamamen insan hakları ya da demokrasi gibi kurallara bağlı kalarak dış politikasını belirlediğini söylemek mümkün değildir. Normatif politikalar genelde stratejik çıkarlarla bir arada ortaya çıkar. Örneğin, Türkiye'nin AB reformları ile demokrasisini güçlendirdiği ve kendini Orta Doğu'ya demokratik bir model olarak sunduğu doğrudur. Fakat bölgedeki otoriter rejimlerle insan hakları ve demokrasi konularını ön şart olarak getirmedi. Daha çok serbest ticaret anlaşmaları ve ekonomik entegrasyona ağırlık verdi ve bu şekilde demokrasiye giden bir yol açabileceğini hesapladı. (Sever, 2012:52,67)

İnşaacılığın zıttı olarak düşünülen realizm uluslararası ilişkilerde devleti merkezdeki aktör olarak alır. Legro and Moravcsik'in örneklendirmesiyle devletler önemlidir çünkü güçleri vardır, halk ve yerel kurumlar önemlidir çünkü o ülkenin ne kadar gücü olduğunu ve bu gücünü nasıl kullanılacağını belirler (aktaran Barkin, 2003:327-328). Devlet adamlarının mantıklı hareket edecek olmaları ise kesin değildir, fakat

devletlerinin çıkarlar için mantıklı davranmaları gerekmektedir. Klasik realizm, uluslararası politika sanatını güç ihtiyacını ve erdemi dengeleme olarak görür. İdealizmi realizm yerine koymaz ama onu tamamlayan bir gereklilik olarak görür. Çünkü insanlar erdemli oldukları için erdemi olmayan bir gücü istemeyeceklerdir. İdealizm davranışlarımızı karakterize etmek, altında yatan nedeni bulmak için gereklidir fakat realizm her zaman devletler arasındaki ilişkinin önemli bir parçası olacaktır. İnşaatçılık da hem uygulayıcı hem de eleştirenlerin açısından incelendiğinde liberal idealist olarak karakterize edilebilir. İnşaatçılığı eleştirenler (neo-realistler de) onu uluslararası ilişkilerde gücün önemini çok dikkate almayan bir liberalizmle ilişkilendirirler. Klasik realistler ahlaki değerlerin uluslararası politikanın gerekli bir parçası olduğunu, politik realizmin erdemsiz ve ütopya vizyonu olmadan eksik ve amaçsız olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sebeple realist inşaatçılık, idealizmin sonucu olan özbilinçli idealist inşaatçılığı olarak ve uluslararası politikayı kavramak için fikirlerle birlikte ideallerin de önemli olduğunu unutmadan idealizmi iyileştirmeye yardımcı olur. İnşaatçılığın çıkış noktası klasik realizmi değil yapısal realizmi eleştirmektir çünkü yapısal realizm ahlaki ideallerle bütünleşmeye klasik realizm kadar uygun değildir. Klasik realizme göre etki yapabilmek için tüm ahlaki ülküler güç politikasıyla kuvvetlendirilmelidir. (Barkin, 2003:328-336)

Carr'ın ifade ettiği gibi güç ve ahlak arasındaki uyumu sağlayamazsak politik değişim fenomenini de irdeleyemeyiz (aktaran Barkin, 2003:337) Ne saf realizm ne de saf idealizm siyasi değişimi açıklamada yeterlidir. Sonuç itibarıyla “realist inşaatçılık” ve “idealist inşaatçılık” uluslararası sistemdeki değişimi izah etmek için gereklidir. Realist inşaatçılık güç yapılarının uluslararası ilişkilerdeki normatif değişimi etkilemesini, diğer bir deyişle de aksi olarak normların güç yapılarını etkilemesini inceleyebilir. (Barkin, 2003:337)

2001'deki 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin bahsi geçen bölgeye ilgisini arttırması ve bu bağlamda Büyük Orta Doğu Projesi'ni uygulamaya koymasıyla Türkiye, ABD ile stratejik ortak ve bölge ülkelerine de model olma sıfatıyla uygulayacağı dış politikaya uygun bir zemin bulmuştur. Bu dönemde bölgede hem Batı'ya uyumlu realist bir politika izlemiş, hem de sosyal inşaatçılıkla yeni kimlik ve değerler inşa etmiştir. Siyasi ve ekonomik anlamda büyük fayda sağlamıştır.

Bu süreçte ve devamında, ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleriyle bu ülkeleri kaosa sürüklemesi, Ebu Gureyb ve Guantanamo hapisanelerindeki hak ihlalleri ve sonrasında Irak'ta kimyasal silahlara rastlanamaması gibi faktörler sonucu Bush'un politikaları iflas etmiştir. Kamuoyunda özellikle Orta Doğu'da ABD ve Batı karşıtlığının güçlenmesi erdemsiz olan gücün istediği sonuca varamayacağına bir örnek olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Bush yönetimi sonrası demokratların seçimi kazanması ve Obama'nın Başkan olması, bölgeye yönelik yapılan olumlu açıklamalar ve Obama'nın ABD askerlerini çekmesi baştaki bu olumsuz algıyı kırmaya yardımcı olmuştur. Türkiye özellikle Arap Baharı ile birlikte bölge için demokratik bir ülke olarak model olmaya devam etmiş, iktidara gelen yeni yönetimler ile de hemen etkili ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

2013 yılında Mısır'da gerçekleşen askeri darbe ile Müslüman Kardeşlerin yönetimine son verilmesi, Türkiye'nin darbeye verdiği tepki ve Suriye rejimine yaklaşımı, bölgede Türkiye'nin artan etkisinin neo-osmanlılık olarak algılanması, İsrail ile bozulan ilişkiler, İran, Irak merkezi yönetiminin ve Rusya'nın Suriye yönetiminin yanında yer alması, Batı'nın özellikle ABD'nin Suriye konusunda hareket etme de geç kalması ve Suriye'de olan çatışmaların Türkiye'ye yansımaları Türkiye'nin dış politikasını oldukça sınırlandıran faktörler olmuştur. Realist inşaacılık'ın getirdiği güç yapılarının normatif değişimi etkilemesi yaklaşımıyla analiz edilmeye çalışıldığında bu karışık durum Türkiye'nin Orta Doğu bağlamında uygulamaya çalıştığı politikayı ve yaymaya çalıştığı değerleri etkisiz hale getirmiştir. İran'ın ve Rusya'nın bölgede gücünü arttırması ve ABD ve Batı'nın uzun süre direk olarak gelişmelere müdahil olmaması, bölge ülkelerinin bazılarının Türkiye'nin bölgedeki yumuşak gücünü ve çabalarını eski Osmanlı emperyal düzene atıf yaparak değerlendirmeleri, Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırmış ve izlediği politikadan istenilen sonucu alamaz hale getirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde izlemeye çalıştığı normatif politika bölge ve küresel güçlerin realist politikasıyla çatışmıştır. En basit anlamda Mısır'da askeri darbeye verilen tepki ya da Suriye'de rejimin binlerce insanı öldürmesine karşı söylemi bile beklediği reaksiyonu ve desteği bulmasına yardımcı olmamıştır. Çünkü özetle saf idealizm yanında gerekli "güç" olmadan istenilen değişim gerçekleştirilememiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTA DOĞU

1.1.Orta Doğu Kavramı ve Coğrafi Tanım

Akademisyenler ve hükümetler bölgeyle ilgili üzerinde anlaşılabilen bir çok tanım yapmışlardır. Bölgeyi doğu ve batıdan aşağı yukarı üç ya da dört bin mil uzaklıklarla hesaplayan farklı ölçümler vardır. Aslında Orta Doğu için kabul edilmiş bir merkez bile yoktur (Davison,1960:665). Orta Doğu tanımları bir çok etkene bağlı olabilir. Davutoğlu yapılan Orta Doğu tanımlamalarını kültürel etkilere bağlar:

“...ortadoğu tanımlaması nesnel bir coğrafi tanımlama olmaktan çok kültür-bağımlı niteliği öne çıkan bir jeokültürel tanımlama olma özelliği taşımaktadır. Bu nedendir ki 20.yüzyılın başında Balkanları da kapsayacak şekilde kullanılan bu kavram yüzyıl süresince politika yapımcılarının ve araştırmacılarının bakış açılarını yansıtan farklı ve çoğu zaman çelişik tanımlamalarla kullanılmaya gelmiştir.” (Davutoğlu, 2013:324).

Kaynaklarda 'Orta Doğu' kelimesinin yanı sıra 'Yakın Doğu' kavramını da görürüz. Sander bu konuya işaret eder:

“Bölgeyi tanımlamanın bir başka güçlüğü de aynı yere hem 'Ortadoğu', hem de 'Yakındoğu' denmesinden kaynaklanır. Yakındoğu eski bir terim olup, kökeni ilk Avrupa keşiflerine kadar geri gider. Avrupa'dan en uzak bölgelere 'Uzakdoğu', Avrupa ile Uzakdoğu arasında kalan alana ise 'Yakındoğu' denmiştir. Daha sonra 'Yakındoğu' terimi Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki topraklar için kullanılmıştır. 'Ortadoğu' terimiyse, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Ortadoğu Komutanlığı ve Müttefik Ortadoğu Lojistik Merkezi gibi askeri kuruluşların ortaya çıkmasıyla yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak hangisi kullanılırsa kullanılsın, her iki terim de Avrupa çıkışıdır ve Asya ile Afrika kıtalarından bakıldığı takdirde hiçbir anlamları yoktur.” (Sander, 2009:73).

Aslında doğal olarak ortaya çıkan soru da bu bölge 'Yakın Doğu' ile nasıl bağlantılı veya 'Yakın Doğu' aslında gerçekten var mı? sorusudur (Davison,1960:665) ‘Orta Doğu’ve onun daha eski kullanımı olan ‘Yakındoğu’ terimleri basın ve diplomatik görüşmelerde sıklıkça duyulur fakat hala bu terimlerin kapsadığı alanla ilgili tam bir görüş birliği yoktur (Peretz, 1986:3).

Eski Yunanlılar dünyayı “Kültürlü Güney” ve “Barbar Kuzey” olarak bölmüşlerdir. Doğu Batı ayrımı da Romalılarla birlikte başlamıştır. Sonraları keşifler başladığında Malezya, Çin ve Japonya uzak ya da daha da uzak doğu olarak akıllara yerleşmiştir. Osmanlı döneminde Avrupa'dan bakıldığında 'Doğu' Osmanlı topraklarının başladığı

yerden başladılar. Matternich'in 'Doğu Landstrasse'den (Avusturya) itibaren başlar' dediği söylenmektedir fakat çoğu Avrupalı 1800'lerde yazdığı seyahatnamesiyle tanınan Kinglake'in tanımını kabul etmiştir. Ona göre 'Doğu' Belgrad'dan yani Habsburg'dan Osmanlı topraklarına geçilen yerden başlar (Davison,1960:666). Yakındoğu kavramı Avrupa'da ilk olarak 15.yy'da Portekizliler'in doğuya ulaşmak için yeni yol aradıkları Keşif Çağ'ında ortaya çıkmıştır. Avrupa'dan uzak olan bölgeler Uzakdoğu, bu bölgeler ve Akdeniz'in doğu kıyıları arasındaki bölge de Yakındoğu olarak adlandırılmıştır. Terim daha çok da 1453'den sonra Osmanlı topraklarını tanımlamak için kullanılmıştır. Aynı bölge için kullanılan yakın anlamdaki 'Levant' da Fransızca'dan gelir ve anlamı doğan güneş ve ya doğudur (Peretz, 1986:3).

1880'lerin sonlarında Avrupa güçlerinin uzak doğudaki etki alanları için çatışmalarıyla başlayan 'Uzak Doğu' sorununun yanında, o dönemde başlayan Kırım Savaşı, sonrasında Balkan savaşlarıyla artık Avrupa'nın elinde Osmanlı topraklarını içine alan Yakın Doğu sorunu vardı. O dönemde 'Yakın Doğu' çok kullanılan bir terim haline gelmiştir. 1902'de İngiliz Arkeolog ve seyyah Hogarth kitabında Yakın Doğu'yu Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan'ın güneyi, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, tüm Arap Yarımadası dahil Osmanlı'nın Asya'daki toprakları, Hazar Denizi ve Hint Okyanusu arasındaki bölüme kadar uzanan İran'ın üçte ikilik kısmı olarak tanımlamıştır (Davison,1960:666-667).

İlk olarak 1900'lerin başlarında Amerikan deniz subayı Alfred Thayer Mahan 'Orta Doğu' terimini kullanmaya başlamıştır. Mahan (1976: 237), London National Review'de yayınlanan makalesinde terimi ilk şu şekilde kullanmıştır: “The middle East, if I may adopt a term which I have not seen, will some day need its Malta, as well as its Gibraltar;...” (Şimdiye kadar görmediğim bir terim olarak ‘Orta Doğu’ kelimesini kullanarak, onun bir gün Cebelitarık gibi Malta’ya da ihtiyacı olacaktır...) Mahan bölgeyi kesin sınırlarla çizmemiştir ama Süveyş'den Singapur'a kadar olan deniz yolunun bir bölümü olarak tanımlamıştır (Davison,1960:667). Tabiki bu tanımlama Mahan'ın özel stratejik ilgisiyle alakalıdır ve diğer yazarlar tarafından tam olarak paylaşılmamaktadır. (Sicker, 2000:1) Daha sonra The Times'da “Orta Doğu Sorunu” başlığıyla yayınlanan yazı dizisinde yazar Valentine Chirol, Mahan'ın tanımını Hindistan'a kadar uzatmıştır. Chirol'a göre bölge Hindistan, İran, Körfez, Irak,

Arabistan'ın doğu kıyıları, Afganistan ve Tibet'i içerir. Böylece Orta Doğu kelimesi İngilizce'de Mahan-Chirol tanımı ile bütünleşmiştir. 'Yakın Doğu' Türkiye'yi, 'Orta Doğu' Hindistan'ı ve 'Uzak Doğu' da Çin'i merkez olarak almıştır. Aslında 'Yakın Doğu', 'Uzak Doğu' ve 'Orta Doğu' terimleri Avrupa -özellikle İngiliz- düşüncesinin yansımaları olmuştur (Davison,1960:667-668).

Bir çok akademisyen ve yazar kitaplarında farklı Orta Doğu tanımları yapmışlardır. Örneğin Keddie, 1973:255) “Coğrafi olarak Orta Doğu bugün Fas'tan başlayarak Afganistan'a kadar uzanan, kabaca Anadolu ile birlikte ilk müslüman fetih dalgasının gerçekleştiği bölgedir.” diye tanımlar. Arı'ya göre ise:

“Orta Doğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.” (Arı, 2008a:25).

Sander Orta Doğu'nun sınırlarının çizilmesinin zorluğunu, bölgenin belirgin bir coğrafi birim olmamasına bağlar:

“Anlamı 'Batı Avrupa' gibi coğrafi değil, 'Batı' gibi siyasal ve kültürel unsurlar tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla zaman içinde Batı'nın bölgedeki çıkarları ve müdahalelerinin gelişmesiyle tanım değişikliklerine uğramıştır. En dar bakış açısıyla Ortadoğu, Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri kapsar. En geniş bakış açısına göreyse bu devletleri ve onlara komşu olan çevre müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içerir. Bilim adamları arasında üzerinde en çok anlaşmaya varılan tanım, Arap devletlerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesiyle elde edilen bölgedir.” (Sander, 2009:72).

Görüldüğü üzere “Orta Doğu” kelimesi daha çok Batı kaynaklı bir kavramdır. Batı kendi bulunduğu konuma göre bölgeyi adlandırmıştır. Günümüze kadar bir çok akademisyen tarafından da daha fazla ya da daha az ülke içeren farklı tanımlar yapılagelmiştir.

1.2.Orta Doğu'nun Jeopolitik Önemi

Jeopolitik, politik ve ekonomik coğrafyanın siyasete, ulusal güç ve dış politikaya etkisini inceleyen bilim dalıdır (Dictionary.com, t.y.). Jeopolitik, Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğünde Erdal (2012: 275) tarafından şöyle tanımlanır:

“Uluslararası politikada coğrafi etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesi.”

İlk olarak jeopolitik terimini ortaya atan İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellen'dir. Bu terimi uluslararası ilişkilere bir doktrin olarak kazandıran ise Karl Haushofer'dir. Haushofer'in özellikle Alman uluslararası politikası teorisi olan jeopolitik; Alman liderliği altında oluşmuş bir Avrasya güç bloğunun kurulmasını anlatan programlı bir politikadan bahseden, kara gücünü deniz gücü üzerinde tutan bir coğrafi pozisyon tarafından belirlenmiş ikili bir güç görüşünden oluşur ve uluslararası hukuku tanımaz. Daha sonra Nazi ideolojisinde var olan Ratzel'in Lebensraum'unda etkili olmuştur. Ratzel'e göre devletler yaşayan bir organizmadır ve yeni sahalara edinme mücadelesi içinde doğar, büyür ve ölürler. Ratzel'e göre bu mücadelede zayıf kalan devletler yok olacaklardır. Avrupa'nın politik önemini saha darlığı yüzünden gelecekte kaybolacağını ve ancak Avrupa dışındaki yeni sahalarda etki elde eden devletlerin varlıklarını sürdürebileceklerini söyleyerek yayılcı politik görüşlere yön vermiştir (Davutoğlu, 2013:103-104). Yine aynı dönemde Mahan'ın 'Anti-isolationist navalism ve Mckinder'in heart-land teorisi Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin bilinen jeopolitik geleneğinin merkezini oluşturur (Teschke, 2006).

1900'lerin başında Mackinder'a göre artık Britanya İmparatorluğu gibi denizlere hakim olan güçlerin dönemi olan 'Kolomb Çağı' (Columbian Age, 1500-1900) sona ermiştir ve artık kara gücü olan Almanya ve Rusya gibi devletlerin dönemi 'Kolomb Sonrası Çağı' (Post-Columbian Age) başlamıştır. Tabii bunda tren yollarının inşası katalizör görevi görmüştür. Mackinder'e göre günümüzün Sibirya ve Orta Asya'yı içine alan 'Pivot bölge' yi kontrol etmek önemlidir (Dodds, 2007:122-123). Onun çevresinde kalan bölge merkez Avrupa ve Orta Doğu ise iç veya kenar hilal olarak adlandırılır. Amerika kıtaları ve okyanusyayı kapsayan kısım da dış veya ada bölgesidir. Pivot ülke, donanma yapımı için gerekli hammaddeye sahip olmasını sağlayacak Avro-Asya'nın geniş marjinal arazilerine yayılmasıyla güç dengesini değiştirirerek bir dünya imparatorluğu olarak ortaya çıkabilecektir (Mackinder, 1904:435-436).

Yukarıda geçen jeopolitik analizlerden Orta Doğu'nun önemi açıkça anlaşılmaktadır. Arı'ya göre bölge bu anlamda çok önemlidir:

"Mackinder'in 'dünya adası' olarak tanımladığı bölge ve Spykman'ın 'rimland' olarak tanımladığı bölgeler buradadır. Bu bölgede egemenlik kurmayı başaran bir devletin dünya gücü olması sorgulanmaz. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonrasında Birleşik Krallık, Soğuk Savaş döneminde de bölgeyi doğrudan ve ya dolaylı etkisi altına alan ABD ve SSCB bu şekilde dünya gücü olmuşlardır." (Arı, 2008a: 27-28)

Orta Doğu, kara politiği açısından Avrasya'nın kalbinde bulunan 'Heartland'i merkez alan stratejinin Afroavrasya'ya yönelecek açılımın kilit bölgesidir. Kara jeopolitiğin 'Rimland' hattına dayalı güçleri açısından bakıldığında Orta Doğu Avrasya'yı kuşatan hattın merkezini oluşturmaktadır. Kore, Çin, Hind-i Çin, Arap, Anadolu, Balkanlar, İtalya, İber ve İskandinav yarımadalarından oluşan kenar kuşağın merkezindeki iki önemli yarımada olan Arap ve Anadolu yarımadaalarını tümüyle, Hind ve Balkanları doğrudan etkileşim ile, İtalya ve İber yarımadaalarını deniz kıyı komşuluğu ile etkileme potansiyeli olan Orta Doğu, kara jeopolitiğinin Soğuk Savaş dengelerine bakıldığında da büyük bir öneme sahiptir. Kenar kuşağı dikkate alan deniz politiği açısından Orta Doğu'ya bakıldığında, bu bölge deniz güçlerinin stratejilerinin merkezinde bulunmaktadır. Hem ABD, hem de İngiltere için Orta Doğu başka hiç bir gücün kontrolüne bırakılmayacak kadar önemlidir. Dünya'daki dokuz stratejik deniz geçiş yolunun beşi olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz geçişleri bu bölgededir. Orta Doğu'yu diğer bölgelerden ayıran en temel özelliklerden birisi de tarihi derinliğidir. İnsanlığı etkileyen en köklü kültürel, dini ve düşünsel açılımlar bu bölgede gerçekleşmiştir. Bölgenin Afro-Avrasya'nın merkezinde konumlanmış olması ona kültürel etkileşimlere açık bir hale getirmektedir (Davutoğlu, 2013:324-327).

Orta Doğu yazılı tarihin başlangıcından itibaren önemli bir bölge olmuştur. Mısır, Sümer, Asur ve Babil gibi en büyük ve kadim medeniyetler bu bölgede ortaya çıkmıştır. Tüm tek tanrılı dinler yine Orta Doğu'da doğmuştur (Peretz, 1992:1). Bir anlamda insanlık tarihi bu bölgede başlamıştır. Hem Müslümanların hem de Yahudilerin atası sayılan Hz. İbrahim Orta Doğuludur. Aynı şekilde Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf da bu bölgedendir. Hz. İsa Kudüs'ün güneyinde Beytüllehim'de dünyaya gelmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed de bu topraklarda doğmuş ve yaşamıştır. Diğer semavi dinler gibi İslamiyet de bu bölgede doğmuş ve gelişmiştir (Arı, 2008a:26). Orta Doğu'da özellikle Kudüs'ün konumu farklıdır. Şehir üç semavi

din için de kutsal kabul edilmektedir. Mekke'deki Kabe'den önce Mescid-i Aksa Müslümanların kiblesiydi ve Hz.Muhammed'in Miraç hadisesi Mescid-i Aksa'da gerçekleşmiştir. Hz. Süleyman mabedinin burda bulunmuş olması nedeniyle Kudüs Yahudiler için çok önemlidir. Kudüs Hristiyan dünyası için de kutsaldır çünkü onlar Hz. İsa'nın Kudüs'te çarmıha gerildiğine inanırlar. (Arı, 2008a: 37-38) Günümüzde de Filistin ve İsrail arasında ihtilafa sebep olan en önemli konulardan birisi Kudüs'ün konumudur. Tarihte Hristiyan dünyası bu kutsal toprakları kontrolünü ele geçirmek için bir çok haçlı seferi düzenlemiştir.

Eski Dünya kıtalarının merkezi olan Orta Doğu özellikle Orta Çağ'da Güney Asya ile Akdeniz, yani Avrupa arasındaki ticaretin güzergahını oluşturmaktaydı. Ümit Burnu'nun keşfi bu bölgenin ticari anlamda bir süre önemini azaltmış olsa da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla yeniden hareketli bir yol haline gelmiştir. 18. ve 19.yy'da Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ile hammaddeye ihtiyaç duyan Batılı devletler için Orta Doğu ve Afrika bulunmaz bir kaynak haline gelmiştir. Örneğin Mısır'da İngiliz sermayesi pamuk tarımını ve sulama işlerini eline almıştır. Aynı şekilde diğer Orta Doğu ülkelerindeki demir yolları, liman işletmeleri, büyük şehirlerde elektrik, gaz, ve tramvay gibi sistemler yabancı sermaye ile kurulmuştur (Öngör, 1964:-1, 98).

19.yy boyunca Avrupa'daki ulus devletler bölgede kendi etki alanları oluşturmak için çaba göstermişlerdir. Alman imparatoru İkinci Willheim büyük imparatorluğunu Doğu'ya doğru genişletmek ve bu bölge üzerinde yer edinme üzerine dış politika üretmiştir. Çarlık Rusya'sı belli aralıklarla güneye doğru Türkiye ve İran üzerine yayılmaya çalışmıştır. Bölge hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı süresince rakip ülkelerin strateji alanı olmuştur (Peretz, 1986:1-2).

20.yy'a gelindiğinde petrolün bulunmasıyla bölgenin jeoekonomik önemi çok daha fazla artmıştır. Petrolün varlığının 1908 yılında İran'da kesin olarak ortaya çıkmasıyla bölge Batılı şirketlerin hedefi haline gelmiştir. Petrol aramak için İran Şahı'ndan imtiyaz alan ilk kişi de İngiliz diplomat William Knox d'Archy'dir. Daha sonra İngiliz, Amerikan, Alman ve İtalyan şirketleri gibi bir çok petrol şirketi bölgede imtiyazlar alıp, petrol çıkarmış ve büyük yüzdelerle bu petrol akışından faydalanmışlardır (Öngör, 1964:1,101-111). Ham petrol dünyadaki en önemli enerji kaynağıdır.

Dünyanın temel enerji tüketimini % 35 ile petrol sağlar, petrolü %25'le kömür ve %21 ile doğalgaz izler. Ulaşımın %90'nını petrol temin eder. Bu sebeple ekonomi ve endüstrileşmiş toplumlar ağırlıklı olarak petrole bağımlıdır. Sadece Orta Doğu tek başına dünya petrolünün % 32'sini üretir ve dünyadaki kanıtlanmış toplam petrolün % 64'üne sahiptir (Demirbas, 2010:1447).

Doğalgaz dünyadaki en çok kullanılan enerji kaynaklarından biridir. Doğalgaz sanayide, konutlarda, elektrik üretiminde, ticari ve ulaşım sektörlerinde kullanılır. Dünyada bir çok yerde doğalgaz vardır fakat en geniş rezervler Rusya Federasyonu'nda ve Orta Doğu'da bulunur. Rusya'dan sonra İran dünyadaki tespit edilmiş en büyük rezerve sahiptir. (940 tfc) Bu rezervlerin yaklaşık % 62'si ise henüz geliştirilmemiştir (Balat, 2007:179-181). Arı bölgenin ekonomik anlamda önemini şöyle ifade eder:

“Bu bölge gerçekten dünyanın enerji merkezidir. Uzun ömürlü, ucuz ve oldukça bol olan bu enerji kaynağı dünya ekonomisi açısından oldukça yaşamsal bir değer taşımaktadır. Bu bölgede egemenlik sağlama bir devlete dünya hegemonyasını ele geçirme ya da sürdürme; dünya ekonomisine yön verme; kimin ne kadar üreteceğine ya da tüketiceğine karar verme yetkisini elinde bulundurma olanağını vermektedir.” (Arı, 2008a: 27)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bölge Soğuk Savaş'ın hesaplaşma alanı olmuştur. Çift kutuplu Soğuk Savaş dönemi uluslararası ilişkilerde bölge ülkeleri iki şekilde davranış göstermiştir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri petrolün Batılı ülkelere akmasını kolaylaştırırken, Sovyet Bloğuna yakın olan totaliter-ideolojik yapıları İran gibi ülkeler doğal kaynakları devletleştirerek stratejik bir koz olarak kullanmışlardır. ABD petrolün kaynağını kontrol edemezse uluslararası ekonomi politik rekabetin ritmine de hakim olamayacağını anlamıştır (Davutoğlu, 2013:334).

Bölgedeki diğer bir konuda su kaynaklarıdır. Nil, Fırat ve Dicle bölgenin beşeri hayatı üzerinde en eski çağlardan beri büyük rol oynamıştır. (Öngör, 1964:35) Su kaynakları sömürgeci sınır çizimleri sebebiyle her an çatışma alanları ortaya çıkarabilecek durumdadır. Batılı ülkeler özellikle hem petrol hem de su kaynaklarına tamamen sahip olabilecek bir siyasi yapının engellenmesi üzerine planlarını yapmışlardır. Orta Doğu'da aynı ülkeden doğup yine aynı ülkeden denize dökülen büyük bir nehir

neredeysi yoktur. Şimdiye kadar su sorunu aktif bir çatışmaya d6nüşmemiştir. Fakat çoğu zaman bu sorun 6zellikle dillendirilmektedir (Davutoğlu, 2013:335-338).

Su azlığı Orta Doğu'da her zaman baskın bir fakt6r olmuştur. T6m b6lgede Mısır dan Irak'a, insanlar yetersiz ve d6zensiz mevsimsel yağışlara veya nehirlerle bağımlıdırlar. Ürd6n Ölü Deniz'inin batısı İsrail-Filistin b6lgesinin iklimi g6ney ve doğudaki 66l b6lgelerinden b6y6k 6lç6de etkilenir. Bu b6lgenin yaklaşık %60'ı kurak veya yarı kurak olarak sınıflandırılır. Kasım ve Mart ayları arasında 400 ile 800 mm arasında bir yağış alır, yılın geri kalanında ise kayda değer bir yağış almaz. Bu sebeple az olan su kaynaklarıyla ilgili çatışmalar b6lgede ikinci sırada ya da Filistin ve İsrail arasındaki çatışmaya eşdeğerdedir (Eckstein ve Eckstein, 2003:154).

1.3.Orta Doğu'nun Etnik, K6lt6rel ve Dini yapısı

Orta Doğu eski d6nya kıtalarının birbiryle keşiştiği bir b6lgedir. Tarih boyunca 6eşitli siyasi ve askeri olaylara sahne olmuş, b6lgenin hakimiyeti y6zyıllar boyunca bir elden diğerine ge6miştir. Üç b6y6k monoteist dinin doğduğu ve d6nyaya yayıldığı yer olan Orta Doğu, ilk ve orta 6ağlarda siyaset ve ticaret bakımından d6nyanın en hareketli b6lgesi idi. Asırlardır doğu ve batının ge6iş noktası olmasından dolayı bug6n din ve etnik bakımdan son derece karışık bir b6nyeye sahiptir (Öng6r, 1964:55).

Orta Doğu hayatında her zaman 'vaha' karakteri olmuştur. Eski 6ağlardan beri aileler bir su kaynağı, nehir kenarı veya b6y6k bir şelalenin etrafına toplanmışlardır. Bu şekilde 6ok veya az izole coğrafik b6lgelerde 6eşitli insanlar ve k6lt6rler gelişti. 6oğunun doğal bariyerlerle ayrıldığı komşularından 6ok az haberi vardı. Toplulukların modern zamanlara kadar dış d6nyayla tek bağlantıları bu yerleşim yerlerinden sık sık ge6en kervanlardı (Peretz, 1986:9-10).

Eski Orta Doğu'da birlik ve s6reklilik bulunmuyordu. İlk 6ağlarda bile b6lgede uygarlıklar 6ok 6eşitliydi. 6in, Nagari, Konf6çy6s felsefesi ve Hindu inançları gibi birleştirici unsurlar yoktu. Aynı şekilde Orta Doğu'nun k6lt6rel tarihinde de bir s6reklilik yoktu. 6in ve Hindistan'da hala ge6mişe ait belgeler korunur ve incelenir. Eski Orta Doğu ise kaybolup unutulmuştur. Mısır, Asur, Babil, Hitit ve eski İnan dilleri gibi eski diller Doğu bilimcileri onları okuyup yorumlayana kadar kayıptılar ve Tanrıları ve ibadetleri 6ok az sayıda bilim adamının bilgisi haricinde 6ok uzak bir antik

çağda kalmıştır. Eski Orta Doğu kültür ve geleneklerinin yok olmasında, bölgenin sırasıyla Helenleştirilmesi, Romalılaştırılması, Hristiyanlaştırılması ve İslamlaştırılması sürecinde yaşadığı büyük değişiklikler en önemli nedendir. 7. ve 8.yy'da Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın büyük bölümünü ele geçiren İslam Devleti, Batı'daki medeniyetlerin tersine kendi diniyle, kendi kutsal metni olan Kur'an ve kendi dili olan Arapça ile kendi imparatorluğunu kurmuştur. Yani İslam hakimiyetinin yükselişi yalnızca bir kimlik temelini değil, bununla beraber bir meşruluk ve otoriter kaynağı olan yeni bir devletin ve yeni bir toplumun başlangıcını ifade etmektedir (Lewis, 2013:307-309).

Orta Doğu'da temel olarak üç büyük etnik grup vardır; Samiler, Türkler ve İranlılar. Samilerin dili Arapça ve İbranicedir. (Peretz, 1986:10) Sami kelimesi geçmişten bugüne bölgede yaşamış Araplar, Akadlar, Kenanlılar, bazı Etiyopyalılar ve Aramileri kapsar (Encyclopædia Britannica, 2014).

2000 yıl öncesine kadar Arapça bölgedeki birçok Sami dilden bir tanesiydi. İslamın doğuşuyla birlikte Araplar bölgeye kültürel olarak hakim olmuşlardır. Bir çok ortak noktaları olmasına rağmen, dillerinde ve yaşam tarzlarında çeşitlilik vardır. Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Irak, Suriye, Yemen, Umman, Kuveyt, Katar, Sudan, Libya, Fas, Cezayir, Tunus, Somali, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Moritanya ve Cibuti Arap ülkeleri olarak kabul edilir ve Arap Ligi üyesidirler. Orta Doğu'daki diğer Sami grup Musevilerdir. Dilleri İbranicedir ve Arapça'yla grammar, anlam, kelime ve cümle yapısı olarak çok benzerdir ve günümüzde bu nüfus daha çok İsrail'de yoğunlaşmıştır. Musevi'yi ırk olarak tanımlamak aslında güçtür çünkü Amerikalı, Rus, Fransız ve Arap bir çok Musevi vardır. (Peretz, 1986:11-13) İslam'da Hz.İbrahim'in İsmail ve İshak adında iki çocuğunun olduğu, Arapların İsmail'in, Musevilerin de İshak'ın soyundan geldiğine inanılır. Tekvin'de ise Hz.İshak'ın oğlu Hz.Yakup'un isminin Allah tarafından İsrail olarak değiştirildiği anlatılır (Arı, 2008a:34). Kur'an-ı Kerim'de de Yahudilerden İsrailoğulları olarak bahsedilir.

Orta Doğu'daki ikinci büyük halk Türklerdir. Türkler bölgeye 11. ve 12. yy'da Orta Asya'dan gelmişlerdir. Önce asker olarak yetiştirilmek için köle olarak alınıyorlardı. Onlara sahibi olan anlamına gelen 'mamluk' deniliyordu. Daha çok Abbasilerde Halife

Mutassım (833-842) döneminde bu durum yaşanmıştır. Ama en önemli olay 960 yılında gerçekleşmiştir. İslam sınırları dışındaki Türklerden Karahanlılar tüm hanedan ve halk olarak Müslümanlığı seçmiştir (Lewis, 2013:112). Tarih boyunca Türkler Gazne Devleti, Memluk Devleti, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu ile bölgede hakimiyet kurmuşlardır. 2014 rakamlarına göre Türkiye Cumhuriyeti dahil Orta Doğu ve Asya'da yaklaşık 147 milyon Türk nüfusu vardır (Izady, 2008-2016).

Orta Doğu'da üçüncü büyük halk İranlılardır. Dilleri Farsça'dır ve Hint-Avrupa ailesine aittir. İran İslam Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu bugün 78 milyon civarındadır. Nüfusun %89'u Şii müslüman, %10'u Sunni müslüman, geri kalan %1'lik bölüm de Hristiyanlar, Yahudiler, Zerdüş ve Bahailerden oluşur (World Population Review, 2015) İranlılar bölgenin en eski yerli grubunu meydana getirir. M.Ö. 6.yy'dan İskender'in fethine kadar İranlılar, Pers İmparatorluğu ile en parlak devrini yaşamıştır (Öngör, 1964:245).

Bazı istisnalar hariç, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da din ve dil bugünkü haline Ortaçağ'ın sonuna doğru gelmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe üç dil vardır. Ortak ve standart yazılışa sahip olan Arapça, sadece Arap yarımadası değil, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Mısır'dan Fas'a uzanan güney doğu sahra altı Afrika'nın bazı bölgelerini de içine alan Kuzey Afrika kıyısındaki tüm ülkelerde ağırlıklı olarak konuşulur. Arapça bölgede, Batı'da Yunanca ve Latince, Güney ve Doğu'daki Sanskritçe ve Çince'nin rolünü üstlenmiştir. Devletin, hukukun, ticaretin, kültürün ve günlük yaşamın dili olmuştur. Hatta Türkçe ve Farsça gibi diğer edebi dillerin İslam dünyasında tekrar tekrar ortaya çıktıklarında bile, bu diller yine Arap alfabesine göre yazılmış ve bir çok Arapça kelimeyi ödünç almışlardır (Lewis, 2013:309). Farsça (Persçe) ise İran, Afganistan, Tacikistan ve Basra körfezi ülkelerinde konuşulur. (Farsinet, t.y.) Günümüzde Türkçe ise Orta Asya, Orta Doğu'da Türkiye Cumhuriyeti, Irak, Suriye, İran'da, Balkanlarda ve Kafkaslar'da konuşulmaktadır.

Dünya'da 2009 yılı rakamlarına göre yaklaşık 1,57 milyar Müslüman yaşamaktadır. Dünyadaki Müslüman nüfusun %60'ı Asya'da, %20'si Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dadır. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika en fazla Müslüman nüfusa sahip

olan bölgelerdir. Tahmini olarak 315 milyon Müslüman bu bölgede yaşamaktadır. İsrail, Lübnan ve Sudan hariç bölgedeki 20 ülkenin nüfusunun %75'inden fazlası Müslümandır. Müslümanların çoğunluğu Sünni, %10 ve 13'ü arasındaki bir nüfus ise Şii'dir (Pew Research Center, 2009). Orta Doğu'da Sünnilik içinde bazı yorum farklılıkları olan dört öğreti Hanefi, Maliki, Şafi ve Hanbeli dışında, Umman, Doğu Afrika, Cezayir, Libya ve Tunus'un bazı bölgelerinde geçerli olan İbadiyye mezhebi, Arabistan'da ortaya çıkan Vahhabilik ve mezhep olmaktan çok mistik yollarla bir öğreti veren ve İslam'ı pratik etme yolu olarak tanımlanan Sufizm görülür. (Armanios, 2004:4-5) Dünyadaki Şii nüfusunun %25'i (36 - 44 milyon kişi) Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yaşamaktadır. Çoğu İran, Irak, Hindistan ve Pakistan'da yaşar. İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn'de nüfusun çoğunluğunu oluştururlar (Pew Research Center, 2011) Bu iki mezhepsel farklılıklar bölgede çoğu zaman çatışmalara ve siyasi kavgalara sebep olmaktadır. Sünni ve Şii'lerin dışında bölgede yine Şii mezhebine dayalı çoğunlukla Yemen'de bulunan Zeydiler, yine çoğunlukla Suriye ve Lübnan'da yaşayan Nusayriler, Türkiye'de bulunan Türkçe ve Kürtçe konuşan Aleviler ve Lübnan, Ürdün, Suriye ve İsrail'de yaşayan İsmaili Şiiliği'nin yan dalı olan Dürziler vardır (Armanios, 2004:4).

Bölgede Müslümanların dışında Hristiyanlar ve Museviler de yaşamaktadır. 2010 tahmini rakamlarına göre dünyadaki Hristiyan nüfusun sadece %4'ü (yaklaşık 13 milyon) burada yaşamaktadır (Pew Research Center, 2012). 2010 yılı rakamlarına göre Lübnan, Filistin, Suriye, Irak, Mısır, Ürdün ve İsrail'de toplam 7.5 milyon Hristiyan yaşamaktadır. (Pew Research Center, 2014). Bunların dışında Türkiye ve Güney Kıbrıs'daki Ortodoks Hristiyan Rumları da dahil edebiliriz. Diğer dini grup olan Yahudiler ise dünya nüfusunun % 0,2'sine denk gelir ki bu da yaklaşık 14 milyon kişiye tekabül etmektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Yahudi nüfusun dünyadaki oranı % 41'dir ve İsrail topraklarında bulunmaktadırlar. Bu oran Orta Doğu nüfusunun ise %1,6'sına eşittir (Pew Research Center, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

2.1. 1923 - 1949 Yılları Arası

1923’de kurulan Türkiye Cumhuriyeti için en önemli nokta yeni modern bir toplum oluşturmaktı. Az gelişmiş olan toplumun hızla sanayileştirilmesi, ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilip muasır medeniyetler seviyesine getirilmesi gerekiyordu. Metin Heper’e göre Kemalist seçkinler Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sebebi olarak iki şeyi görmüşlerdi: İlki Osmanlı’nın ‘kişi otoritesi’ üzerine kurulmuş olması ve o dönemdeki Avrupa ulus devlet sistemiyle rekabet edememesi, diğeri de devletin ‘İslami’ niteliğinin ilerlemeyi ve gelişmeyi engellemiş olmasıdır (Keyman, 2012: 155-160).

Kemalizm'e göre Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin devamı olmayıp, yepyeni modern bir devlettir. Bu yaklaşım dış politikada da etkili olmuştur. Osmanlı'dan kopmuş ve bağımsız kalmış devletler Türkiye'nin yeniden genişlemeci emellere sahip olmayacağı konusunda ikna olmuştur. Diğer bir taraftan da Avrupa için 'Doğu Sorunu' kalıcı bir çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlının parçalanmış olması onun Avrupa için oluşturduğu tehditi büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır (Ateş, 2014:57). Atatürk dönemi Türk Dış Politikası, en belirgin sloganı olan “Yurtta sulh, cihanda sulh” ile barışı destekleyen bir yaklaşım ile hareket etmiş ve etrafında gerçekleşen siyasi mücadelelerde genelde tarafsız davranmıştır (Keyman, 2012:157) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında eski alışkanlıkları devam ettirmeye çalışmak, yeni devletin toprak bütünlüğüne, istikrarına ve kurumsallaşma sürecine zarar getirebilirdi. Bu sebeple dış politikada ilgilenilen konular ve coğrafyalar asgari düzeye çekildi. Zaten Misak-i Milli ve Lozan'la asgari düzeye inilmiş sınırlar ötesiyle ilgilenmek herşeyden önce Lozan düzenine zarar verebilirdi. Birkaç istisna dışında, Musul ve Hatay gibi, 1950'li yılların başına kadar devlet toprak anlamında sahip olduğu sınırların ötesiyle tüm tarihsel, kültürel ve siyasal ilişkilerini kesmişti (Ateş, 2014:173).

Atatürk'ün dış politika görüşü, genel anlamda politik görüşü gibi geçmişle bir kopuşu temsil eder. Osmanlı döneminde önemli olan üç tarzı siyaset; Osmanlıcılık, Pan-

İslamizm ve Pan-Turanizm'den vazgeçer ve Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Milliyetçilik prensipleriyle örtüşen politikalar izler (Aydın, 2006:171). O dönem de yani 1920'lerin dünya sisteminin ve siyasetinin merkezinde ulus devlet olması ve modern ulus meydana getirme amacıyla milliyetçilik ideolojisinin önemli yer turması göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur (Keyman, 2012:161). Diğer bir taraftan da o dönemde bağımsız Arap devletlerinden bahsetmek mümkün değildi. Bölgenin siyasi haritası tam olarak oluşmamıştı. Bu nedenle Türkiye'nin Suriye, Irak, Ürdün ya da Mısır'la bağımsız politika geliştirme imkanı yoktu. Arap Orta Doğu'su İkinci Dünya Savaşı'na kadar bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Böyle bir ortamda Türkiye'nin bölge sorunlarına dahil olmasını düşünmek realist dış politika ile çelişirdi. Aynı zamanda bu dönemde modernleşme ve ulus devlet olma ve bunun sonucu kimlik oluşturma çabaları bölge devletleri arasında ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Çünkü yeni kimlik inşasında öteki kavramı önemlidir. Araplar için Türkler öteki, Türkler için de Araplar zaman zaman öyleydi (Şahin, 2010:117-118).

Fırat ve Kürkçüoğlu'na göre Türkiye'nin bu seçimi fazla uzun sürmedi:

"Türkiye, Türk milliyetçiliği yoluyla ulus devletini kurma mücadelesi içinde bulunduğu sırada ve ulus devletini kurduktan sonra da temel ideolojisi gereği yüzünü Batı'ya döndü ve uzun süre başta Arap devletleri olmak üzere Orta Doğu ülkeleriyle sınırlı ilişkilerle yetinmeyi yeğledi. Ancak, çeşitli etkenler dolayısıyla bu 'sınırlı ilişki' seçimi uzun ömürlü olmadı." (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014a : 196)

Türkiye bu dönemde İran'la (1926 ve 1932), Suriye'nin mandateri Fransa'yla (1926) ve yine Irak'ın mandateri İngiltere'yle (1926) çeşitli dostluk, güvenlik, tarafsızlık, saldırmazlık, işbirliği vb. anlaşmaları ve protokolleri yaptı. İran, Irak ve Afganistan'la Sadabat Paktını imzaladı (1937) (Oran, 2014:252).

1920'lerde Türk Dış Politikasındaki belki de en önemli konu Musul sorunuydu. Musul'un önemli bir bölümü 1918'de Mondros imzalandığında Osmanlı'nın elindeydi. İngiltere 3 Kasım 1918'den itibaren burayı işgale başladı. Daha sonra Musul'un durumu Lozan Konferansına kaldı. Konferansta Türk heyeti Musul halkının çoğunluğunun Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu ve bu iki halkın bir arada yaşamak istediklerini, Musul'un ateşkes anlaşmasından sonra işgal edilmesinin hukuksuz olduğunu, bölgenin 11.yy'dan beri Türklerin olduğunu, coğrafi olarak Musul'un

Anadolu'nun devamı olduğunu ve ekonomik olarak da Akdeniz limanları ve Diyarbakır'a bağlı olduğu gibi tezler savundu. Aynı zamanda İsmet Paşa bölgedeki petrole Türkiye'nin ihtiyacı olduğu vurgusunu da yaptı. Tabi ki karşılığında İngiltere de bu tezleri reddetti ve sorun önce Haliç Konferansı'nda tartışıldı ve yine karara varılmayınca Milletler Cemiyeti'ne götürüldü (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2014:259-263). Görüşmelerde Türkiye Musul'un geleceğiyle ilgili bölgede halk oylaması yapılmasını istemiş, İngiltere ise Milletler Cemiyeti'ndeki ağırlığı sayesinde kararı verecek bir komisyon kurulmasını sağlamıştır (Balcı, 2013:39). Kurulan komisyon bölgede incelemeler yaptı. Komisyon Irak'ın verdiği istatistikleri geçerli kabul edip bölgedeki Kürtlerin Türk ya da Arap olmadıklarını ve halkın ne Irak'a ne de Türkiye'ye katılma gibi bir hevesi olmadığını rapor etti. 16 Aralık 1925'de Türkiye'nin katılmadığı oturumda Musul Irak'a verildi. O dönemde çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, İngiliz istihbaratının İtalya ve Yunanistan'ın Türkiye'ye saldıracağı iddialarını yayması, Türkiye'nin Adalet Divanı'na temsilci göndermemesi, bölgedeki Hristiyanlara baskı yapıldığı iddiaları gibi durumların bu karara etkisi olmuştur. Asıl önemlisi ise Ankara hükümetinin Batılı devletlerle hemen anlaşma yoluna gidip, güvenli sınırlara sahip olup içteki reformları gerçekleştirmek istemesiydi (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2014:263-267).

Dönemin diğer önemli dış politika olayı ise Hatay'ın durumudur. Gerek Lozan gerekse daha öncesinde Fransa'yla yapılan anlaşma gereği Türkiye Suriye sınırı tanımlanmıştı. Buna göre sınır özel bir yönetim altına konulan Sancak (Hatay) dışarıda bırakılarak çizildi. Lozan'dan sonra Suriye'nin, Fransa'nın mandası olduğunu kabul eden Milletler Cemiyeti'nde onaylanan anlaşma 1924'de yürürlüğe girince Fransa Suriye ve Lübnan'ı Sancak da dahil olmak üzere; Halep, Şam, Lübnan ve Alevi Lazkiye devletleri olarak dörde böldü. Bu durum sonucu çıkan ayaklanmalar üzerine Halep ve Şam devletleri birleştirildi ve Sancak yönetsel konularda Suriye devletine yani Şam'a bağlandı. Bu sefer de Sancak'daki Araplar dışındaki Türkler, Aleviler ve Arapça bilmeyen Ermeniler tepki gösterdi. Daha sonra yapılan anlaşmalar sonucu 1938 yılında Hatay Devleti kuruldu ve seçimler yapıldı. Türklerin büyük bir çoğunluğa sahip olduğu bir meclis ortaya çıktı. 22 Haziran 1939 yılında ise Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakının sonucu ile Türk-Fransız Ortak Demeci yayımlandı ve aynı gün Fransa ile anlaşma

imzalanarak Hatay Türkiye'ye dahil edildi. Hatay'ın Türkiye'ye topraklarına katılmasının sağlanmasının en önemli nedeni belki de Avrupa'nın hızla savaşa doğru gitmesiydi. İngiltere Akdeniz'in güvenliği için müttefik arayışındaydı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014b:280-290).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Filistin sorunu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya gündemini yoğun biçimde işgal etmeye başlamıştı. İngiltere savaşın ardından sorunu 1947'de BM gündemine getirdi. Yapılan çalışmalar ardından hazırlanan raporda üç plan ortaya çıktı. Oy birliğiyle benimsenen ilkelere göre; İngiliz manda yönetimi acilen sona erdirilecek ve Filistin'in bağımsızlığı kabul edilecekti. Oy çokluğuyla hazırlanan plan ise bağımsız Filistin devleti aralarında ekonomik birlik sağlanarak Arap ve Yahudi devletleri şeklinde ikiye bölünecek ve Kudüs uluslararası denetim altında tutulacak, üçüncü azınlık oyuyla kabul edilen plana göre ise Filistin'in başkenti Kudüs olacak ve Arap ve Yahudi bölümlerden oluşan federe bir yapı olacaktı. Araplar bu taksim planlarına en baştan karşı çıktılar fakat İngiltere'nin manda yönetimini kaldıracağını bildirmesi üzerine Kasım ayında BM genel kurulunda yapılan oylamada Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında bölünmesine karar verildi. Türkiye Truman doktrinine kadar geçerli olan dış politikasına uygun olarak bu taksim planına karşı çıkan Arapların yanında yer aldı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2014b:635-637).

BM kararının ardından Filistin'deki Arap ve Yahudi toplumları arasında çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar sonucu Araplar çoğunlukta oldukları bir çok yerleşim birimini Yahudilere bırakmak zorunda kaldılar. 14 Mayıs 1948'de İngiliz manda yönetimin sona ermesinden bir kaç saat sonra Tel-Aviv'de Yahudi Ulusal Konseyi, Filistin'de bağımsız bir İsrail devletinin kurulduğunu ilan etti. Bu devlet tam 11dk sonra ABD tarafından tanındı. Türkiye bu gelişmeyi endişe ve temkinle karşıladı. Türkiye Arapların muhalefetine rağmen bir Yahudi devletinin kurulmasının bölgede barışa ulaşılmasını daha da zora soktuğunu düşünüyordu. Diğer bir taraftan da kendine çok yakın bir bölgede kurulan İsrail devletinin iki bloktan hangisinin içinde yer alacağına ilişkin şüpheleri vardır. Devletin kurulmasında etkin olan Yahudi örgütlerinin Sovyetlere yakın olmaları, Çek yapımı silahların SSCB yardımıyla bölgeye sokulması, Doğu Avrupa Yahudilerinin yine Sovyetlerin yardımıyla Filistin'e geçmeleri ve manda yönetimi sırasında Yahudi yerleşim birimlerinde sosyalist anlayışla işleyen kooperatif

çiftlik ve atölyelerin kurulması gibi faktörler bu yeni devletin Orta Doğu'da bir sovyet uydusu olacağı endişesini doğurmuştu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2014b:638-639).

İsrail devletinin kurulmasının hemen ardından Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak orduları Filistin'e girdi, fakat sayıca üstün olmalarına rağmen pek bir başarı sağlayamadılar. Yapılan ateşkes çağruları sonucunda ABD, Fransa ve Türkiye'den oluşan bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kuruldu. Türkiye her ne kadar Arap tarafında olsa da, Arapların bizzat karşı çıktıkları komisyonda yer alması Türkiye'nin tutum değişikliğinin göstergesiydi. Tabi bu değişiklikte Truman doktrini ve Marshall Planının payı büyüktü. Türkiye'nin bu komisyona dahil olması Arap devletleriyle uzun süre devam edecek olan soğukluğun başlangıcıydı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2014b:639-640). Daha sonra 30 Haziran 1948'de Türkiye ve İsrail arasında posta antlaşması imzalandı. Bu dönemde Türkiye hala İsrail'i tanımaya yanaşmıyordu. Filistin'deki çatışmaların yoğunluğunu kaybetmesi üzerine Türk hükümeti İsrail'e seyahat yasağını kaldırdı. Böylece İsrail'e göç etmek isteyen Musevi Türk vatandaşların önü açıldı. 1950'li yılların başlarında göç edenlerin sayısı 50.000'e ulaşacaktır. 28 Mart 1949'da Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2014b:640-641).

Türk Dış Politikası'nın temel özelliklerinden biri her zaman batı odaklı olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Batılı güçlere karşı savaşmasına rağmen bağımsızlıktan sonra Batı dünyasını tercih etmiştir. Bu önce kültürel, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da politik ve askeri bağlamda ifade edilmiştir (Aydın, 2006:160). Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 2. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'yi Sovyet tehditinden korumak ve ekonomik yardım sağlamak amacıyla ABD'nin yanında yer aldı. Türkiye savaş sonrasında bu tehdit sebebiyle 600.000 kişilik ordusunu terhis edememiş ve silah altında tutmak zorunda kalmıştır. 1946 yılının bütçesinin neredeyse yarısı bu orduyu harekate hazır halde tutmaya harcanmıştır. İşte böyle sıkıntılı bir dönemde savaştan en güçlü çıkan ABD'nin tarafında olmak mantıklı görünmüştü. ABD, 1947'de yürürlüğe giren "Truman Doktrini" ile Yunanistan'a 300 milyon dolar, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım yapmıştır. (Tuncer, 2012:169-178) Hibe şeklindeki bu yardım nakit değil de ABD'nin askeri malzemesinin nakli olarak alınmıştır. (Gözen, 2012:387) Bu

yardımları Türkiye'yi iyiden iye ABD'ye yakınlaştırmış ve ona uygun bir dış politika izlenmesi sonucunu doğurmuştur. (Tuncer, 2012:180)

Truman yardımını uzun vadede ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a, dolayısıyla bu bölgeye açılımını hızlandırmıştır. İki ülkenin ABD önderliğindeki örgütlere, paktlara katılımını sağlamış ve yine iki ülkenin NATO'ya girmesinin önünü açmıştır. Kısacası Türkiye ve Yunanistan'ı etkisi altına almıştır. Aynı zamanda Truman doktrini Soğuk Savaşın resmi başlangıcıdır (Gözen, 2012:387-389). Ayrıca 1948-1952 yılları arasında Türkiye, ABD'den Marshall Planı kapsamında diğer 15 Avrupa ülkesiyle birlikte hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım olarak 350 milyon civarında yardım almıştır. (Tuncer, 2012:182-183)

Kurtuluş Savaşı'nın henüz bitmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği güvenlik endişesi sebebiyle askeri harcamaların ağırlığı Türkiye'yi darboğaza sokan gelişmelerdir. Bu ekonomik sıkıntı sonucu da güçlü olan tarafa yani ABD ve dolayısıyla Batı'ya yönelmek rasyonel bir sonuçtur. Diğer bir taraftan da bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ni kurucu kadrosunun Batılı kimliği sahiplenmesiyle de uyum göstermiştir. Sonraki Demokrat Parti döneminde de aynı politika daha da ilerletilerek devam edecektir. Orta Doğu'ya yönelik daha aktif bir politika izleyecek olan DP yönetiminin de aynı kurucu parti olan Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan gelmiş olması ve bölgede aynı güvenlik endişesinin sürmesi iki önemli etken olarak sayılabilir.

2.2. 1950 - 1960 Yılları Arası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın eski etkinliklerini kaybetmeleri ve ABD ve SSCB'nin yeni süper güç olarak çıkmalarının sonucu 'İki Kutuplu Sistem' ortaya çıktı. (Şahin, 2010:118) İki kutuplu sistemde uluslararası siyasal sistem Avrupa merkezli olmaktan çıkıp kutup bölgelerini, okyanusların derinliklerini ve uzayın boşluklarını kapsayan bir küresellik kazanmıştır (Sönmezoğlu, 2012b:863).

Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik Ortadoğu'daki siyaseti, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir eğilim göstermiştir. Fakat asıl aktif politika Menderes Hükümeti'nin 14 Mayıs 1950'de iş başına gelmesiyle başladı. Batı'nın Yakın ve Ortadoğu'daki çıkarları, hükümet tarafından Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarına eş olarak tanımlandı ve bilinçli olarak Batı kulübünün aktif bir üyesi rolünü üstlenildi (Bağcı, 1990:41).

CHP zamanında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye, DP zamanında da Doğu Batı bloklaşmasında Batı'nın Ortadoğu'daki paktlarına öncülük eden bir ülke durumuna geldi. Güçlü bir halk desteğine sahip DP iktidarı, küresel anlamda yalnızlığa itilen Türkiye'yi bu durumdan kurtarma ve saygın bir konuma getirme çabaları içerisine girmiştir. Kore Savaşında yer alan, Bağdat Paktı'nı oluşturan, bölge siyasetini yönlendirmeye çalışan Türkiye dış politikası son dönem hariç, dış politikadaki en aktif dönemdir. DP'yi bu aktif dış politikaya iten neden Sovyet tehdidine bağlı olarak güvenlik arayışı içine girmesiydi. NATO üyeliği de bu güvenlik arayışını sonlandırmadığından, komünizm tehdidi algısı Türkiye'nin bölgesel paktların kuruluşuna öncülük etmesine sebep oldu. Kuşkusuz bu politika izlenmesinde kendi tehdit algılamasıyla ABD'nin tehdit algılamasının örtüşmesinin payı büyüktür. SSCB'nin sadece Türkiye ve bölge için değil aynı zamanda dünya barışı için de büyük tehdit olduğuna inanan Başbakan Menderes, NATO'ya katıldıktan sonra Balkan Paktı'nın ve hemen sonra da Bağdat Paktı'nın en istekli mimarı olmuştur. Zaten Türkiye'nin aktif dış politika izleyebilmesi ABD'yle çıkarlarının çatışmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle ABD'nin desteği olmadan Türkiye gibi orta büyüklükte bir devletin Ortadoğu'da etkin olma ihtimali zayıftı. Bu anlamda, Türkiye 1950'li yıllarda etkin bir bölgesel Soğuk Savaş oyuncusudur (Göktepe ve Seydi, 2015:206-207).

Türkiye'nin, 1950'li yılların başlarında Ortadoğu ülkeleri ile askeri ittifaklar kurma düşüncesi sadece NATO veya ABD ve İngiltere'nin olduğu paktlara ilgi göstermekten ibaretti. Menderes'in Akdeniz'de ya da Ortadoğu'da askeri ittifaklar yapmak istemesinin amacı NATO dışında Türkiye'nin güvenliği için özel garantiler elde etmek istemesiydi. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasına yön veren üç ana hedef; Ortadoğu'da istikrar ve güvenliğin korunması, Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki anlaşmazlığın makul bir çözüme ulaştırılması ve komünizmin bu bölgeye girmemesi için etkili bir güvenlik sisteminin oluşturulmasıydı (Bağcı, 1990:43-44).

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelişiyle 'Türkiye'nin çıkarı Batı'nın yani ABD'nin çıkarıyla özdeşdir' anlayışı Türkiye'nin bölgedeki gelişmeleri Soğuk Savaş mantığı ve Batı gözlüğüyle izlemesine neden oldu. Batı'nın Orta Doğu'daki 'temsilcisi' olarak, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap ülkelerini Batı'yla yakınlaştırmak ve onlara liderlik yapma görevini üstlendi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:615). Türk dış

politikasını yapısal olarak zorlayan durum şuydu: Orta Doğu ülkelerinin manda rejimlerini sonlandırarak tam bağımsız koloni-sonrası yeni ulus devletlerini kurarak emperyal müdahalelerden kaçınmak için Arap Birliği ve Bağlantısızlar Hareketi gibi uluslararası arenada kendi ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarlarını önceleyen birlik ve örgütler içerisinde olmaları öncelikleri idi. Türkiye’de ise bölge ülkelerinin ulusal güvenliğine direk tehdit oluşturmayan Sovyet tehditi endişesi vardı. Batı’nın bölgedeki emperyal müdahaleleri neticesinde SSCB’nin askeri, ekonomik ve siyasi olarak bu ülkeleri desteklediğinin farkındaydı. Sonuç olarak tarafların çıkar çatışması açıkça ortadaydı.

1950’li yıllarda Türk dış politikasında coğrafi olarak Kore ile başlayan gelişme Ortadoğu ile ilişkilerde devam etmiştir. Önceki yıllarda imzalanan NATO’nun Orta Doğu’daki uzantısı gibi düşünülen Sadabat Paktı bu alandaki ilk önemli gelişmeydi. Bunun devamında Türkiye Ortadoğu ile yakından ilgilenmiştir. Soğuk Savaş döneminde bu ilginin geri planında yatan temel gerekçe Türkiye’nin stratejik coğrafi konumunun önemini sürekli dile getirilmesi ve böylece Batı’dan alınan dış yardımların devamının garantiye alınmasıdır. Bunun sonucu olarak da Türkiye 1950’li yıllarda Ortadoğu ülkeleri nezdinde olumsuz bir imaja sahiptir (Ateş, 2014:177). Ateş’in Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle yaptığı ittifaklarla ilgili görüşü şu şekildedir:

“Doğuyla ilişkilerde ortaya çıkan örgütsel girişimler Türkiye için konjonktürel olmuş, genellikle etkisiz kalmış ve pek çoğu çok taraflı girişim olmaktan öteye geçememiştir. İki savaş arası dönemde ve 1950’li yıllarda Balkanlar ve Ortadoğu bölgesinde bir kısım çok taraflı anlaşma ve örgüt kurma girişimleri sergileyen Türkiye’nin temel hedefi, yakın çevresindeki tehdit algılarını asgariye indirebilmektir. Doğuyla ilişkilerdeki örgütsel girişimlerin batıyla ilişkilerde olduğu gibi ideolojik bir boyutu (batılılaşma) yoktu. Bunlar daha çok batıyla istikrarlı ilişkilerin sürdürülmesine yardımcı olacak unsurlar şeklinde algılanıyordu.” (Ateş, 2014: 257)

Türkiye’nin NATO’ya kabul edilmesinin ardından İngiltere’nin Orta Doğu Komutanlığı oluşturma çabaları somut olarak ilerlemeye başladı. ABD Kore Savaşı’ndan sonra Sovyetlerin genişleme isteklerine karşı bu projeyi desteklemeye başladı. Türkiye de Orta Doğu Komutanlığı’nın kurulmasının zorunlu ve yararlı olduğunu ve katılmayı kabul ettiğini açıkladı. Aynı zamanda Süveyş’in önemi ve Arap Birliği merkezinin Kahire de olması nedeniyle Mısır’ın da bu yapıya katılması

isteniyordu. Fakat Mısır katılmayacağını açıkladı. Sonrasındaki çabalara rağmen o dönemde bu girişim sonuçsuz kaldı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:618-620).

1953'de Eisenhower ABD'de iktidara gelince Orta Doğu politikası tekrar gözden geçirildi. Türkiye Orta Doğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşının kendisi olması ve Pakistan'ın da dahil edilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu bağlamda önce 1954'de kültürel, ekonomik ve teknik konuları içeren Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Anlaşması yapıldı. Bu arada 1955 yılının başlarında Mısır ve İngiltere arasında İngiltere'nin Süveyş'den çekilmesini sağlayan anlaşma, Arapların Orta Doğu savunma sistemine dahil olma umutlarını arttırdı. Fakat Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın olumsuz tavrı sonucu Türkiye Irak'a yöneldi. 24 Şubat 1954'de ABD ve İngiltere'nin desteğiyle karşılıklı işbirliği anlaşması olan Bağdat Paktı imzalandı. Nisan ayında İngiltere, Eylül'de Pakistan ve son olarak da hükümetin düşürülmesiyle İran, Bağdat Paktı'na dahil oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:620-625). ABD pakta gözlemci statüsünde dahil olmuştur. Bağdat Paktı çok taraflı bir anlaşma olmanın ötesinde örgütsel bir yapıya kavuşturulmuştur. Balkan Paktı gibi Bağdat Paktı da Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Sovyetlerin çevrelenmesi ve Ortadoğu'ya nüfus etmesinin önlenmesi amacıyla kurulmuştur (Ateş, 2014:259).

1956'dan itibaren Orta Doğu birbiri ardına yaşanan bunalımlara sahne oldu ve Soğuk Savaşın uygulama alanı haline geldi. Türkiye'nin izlediği politikalar yalnızlaşma sürecini hızlandırdı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:627). 1956 yılında Mısır Başbakanı Nasır'ın Süveyş kanalını millileştirmesi bu döneme damga vuran olaylardandır. Nil'in fazla sularını toplayacak olan Asvan Barajı'nın yapımı için Amerikan ve İngiltere vaad ettiği yardımı yapmayınca Nasır kaynak bulmak için 26 Temmuz'da Kanalı millileştirdiğini açıklamıştır. 1888 İstanbul Anlaşması gereği, hisse senetlerinin çoğu İngiltere ve Fransa'nın elinde olan bir Kanal Kumpanyası tarafından düzenleniyor ve geçiş ücretleri bu Kumpanya'ya gidiyordu. Batılı Devletler bir milletlerarası kurumun millileştirilmesini protesto etmişler ve bunu Kanal'ın güvenliğine ve buradan geçiş özgürlüğüne karşı bir davranış olarak görmüşlerdir. İlk olarak kanalı en fazla kullanan devletleri davet ettikleri bir konferansı Londra'da düzenlemişlerdir. Mısır ve Yunanistan bu konferansa katılmamıştır İngiltere, Fransa ve ABD, Kanal Kumpanyasına tam tazminat verilir ve kanal milletlerarası denetim ve işletme altında

olursa millileştirmeyi kabul edeceklerini söylemişlerdir. Batılı devletler konferansta 'Dulles Planı'nı sunmuşlardır. Konferansta Türkiye'yi temsil eden Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, Türkiye'nin Dulles planına katıldığını ve Türkiye'nin Arap ülkelerinin yanında olduğunu, onların bağımsızlıkları için yaptıkları mücadeleyi desteklediğini fakat Süveyş Kanalı'nın tarafsız ve milletlerarası bir kontrole konulmasının Mısır'ın bağımsızlığını ve haysiyetini rencide edecek bir mahiyette olmadığını açıklamıştır (Gönlübol, Ülman, Bilge ve Sezer, 1996:279-280).

Bunun yanında Türkiye, Pakistan, İran ve Habeşistan'la birlikte bu planı iki noktada değiştiren önerge sunmuştur. Buna göre Kumpanya'ya tazminat ödenmesi bir madde olarak karara değil de bir dilek olarak giriş bölümüne konulmalı ve yeni Kanal yönetiminin 'Mısır'ın egemenlik haklarına kat'iyen hanel getirmeyecek.' biçimde kurulacağı açıkça belirtilmelidir. Katılan 22 devlet içinden SSCB, Hindistan, Endonezya ve Seylan ise Kanal'ın kayıtsız şartsız Mısır egemenliğine bırakılmasını istemiştir. Bu sebeple herkesin üzerinde birleştiği bir karar alınamamıştır. Mısır'ın bu planı kabul etmemesi üzerine, bu plan üzerinde fikir birliği olan 18 devlet 'Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'ni kurmuşlardır. Mısır'ın hiç bir teklife olumlu yanaşmaması üzerine İngiltere ve Fransa askeri müdahale için fırsat ararlar. 1956 yılının Ekim ayında İsrail, Sina bölgesinde uzun süredir devam eden çatışmaları bahane ederek Mısır'a saldırır. Bunun üzerine de İngiltere ve Fransa Kanal bölgesini koruma bahanesiyle buraya asker çıkarırlar. 7 Kasım 1956'da Bağdat Paktı'nın dört bölgesel devleti Türkiye, İran, Pakistan ve Irak Başbakanları Tahran'da bir araya gelirler ve bu toplantıya İngiltere davet edilmez. Yayınlanan ortak bildiri; İsrail kuvvetlerinin derhal mütakere hattına çekilmesini, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Mısır topraklarından çekilmelerini, Mısır'ın hükümlerlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına tamamen riayet etmelerine davet etmeye karar vermişlerdir. Yine dört devlet, Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki Filistin meselesinin tamamen halledilmesinin acil olduğuna, BM'nin 1947 yılında kabul ettiği kararın bir anlaşma müzakeresine esas olabileceğini ifade etmişlerdir. Süveyş Kanalı'nın Mısır'ın hükümlerliğine tam riayet şartıyla bütün milletlere serbest geçiş hakkı sağlayacak şekilde BM ve Mısır arasında yapılacak görüşmeler yoluyla halledilmesi gerektiği kanaatinde olduklarını belirtmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bu hareketin Bağdat Paktı üyeleri

arasında meydana getirdiği büyük endişe ortadadır. İsrail'in Mısır'a karşı giriştiği saldırı üzerine Türkiye İsrail Büyükelçisini çekme kararı almıştır fakat ilişkilerini tamamen kesmemiş ve Tel-Aviv'de bir maslahatgüzar bulundurmaya devam etmiştir (Gönlübol vd.,1996:280-285).

1956 yılındaki Süveyş krizinde Türkiye İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a olan saldırısını Uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirmiş fakat olayların sorumlusu olarak Mısır'ı göstermiş ve Nasır'ı suçlamıştır. Bu olayın SSCB'ye yarar sağladığını ve Orta Doğu ülkelerinin güvenliğinin Bağdat Paketi'na katılmakla mümkün olacağını yine ifade etmiştir. (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:629).

SSCB'nin bölgede etkinliğini arttırdığını düşünen Bağdat Paketi ülkeleri ABD'yi pakta doğrudan katılmasını istediler. Bu isteğe çekimser davranan fakat SSCB'nin bölgedeki Arap devletlerinin emperyalizme karşı koruyucusu gibi davranmasından da rahatsızlık duyan ABD, 1957 yılında Eisenhower doktrinini yayımlayarak pakta üye devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı girişilecek bir saldırının kendisine karşı düşmanca bir hareket olarak değerlendirileceğini açıkladı. Doktrine göre; Amerikan hükümeti Orta Doğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamak ve bu yardımdan faydalanmak arzusu içinde olan ülkelerle işbirliği yapma yetkisine sahip olmalı, bu yardımlar komünizmin etkisi altındaki herhangi bir ülke tarafından yapılacak açık bir askeri tacize karşı koyma amacıyla yardım isteyecek devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını korumak için Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılmasını da kapsayacaktır. Doktrinde altı çizilen noktalar: Orta Doğu'nun petrol rezervleri bağlamında Avrupa, Asya ve Afrika'nın çoğunluğunun ihtiyacını karşılayan bir bölge olması, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını kaybetmelerinin hem bölge hem de buraya ekonomik olarak bağlı bir çok özgür ülke için kötü sonuçlar getireceği ve Mekke ve Kudüs gibi kutsal mekanların materialist ateist bir yönetime kaybedilmesinin kabul edilemez olmasıydı (Erhan, 2014:563-566).

Tam bu dönemde Mısır ve Suriye, SSCB ile yakın ilişkiler geliştirmeye başladı. Suriye ile yapılan ekonomik ve teknik anlaşmalar, Suriye ordusunda yapılan tasfiye ve genel kurmay başkanlığına 'komünist eğilimli' Albay Afif Bizri'nin getirilmesi gibi gelişmeler sonucu Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin Türkiye'yi ziyaret etti.

Türkiye bu durumu SSCB'nin iki cepheli bir saldırı için uygun koşullar sağlaması olarak algıladı ve Menderes ABD'yi uyarma gereği duydu. ABD ve diğer dost Arap ülkelerin Suriye'ye müdahalede bulunma niyetleri olmadığını gören Menderes hükümeti Suriye sınırına askeri sevkiate başladı. Bu duruma ilk tepki SSCB'den geldi. ABD Türkiye'yi destekleyen açıklamalar yaptı. Sorun BM'ye götürüldü. Sonrasında SSCB ile Türkiye arasında ilişkiler düzelmeye başladı. 1958'de Suriye ve Mısır'ın birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyet'ini kurmaları Suriye ile olan ilişkilerde olumlu bir hava meydana getirdi. Daha sonra Irak ile Ürdün de bir federasyon kurmaya karar verdiklerinde Türkiye Nasır'a karşı denge oluşturacak bu girişimi de destekledi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:630-631).

Suriye buhranı, 1945-1947 yıllarından sonra iki blok arasında başlayan ve sonradan gittikçe büyüyen nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Ortadoğu'da patlak veren bir görüntüsüdür. Suriye'nin iç durumundan faydalanan SSCB bu ülkeyi kendi nüfusunu Ortadoğu'ya yaymak için elverişli bulmuştur fakat bunu engellemek isteyen Batılılar da Sovyetlerin Suriye'ye inmesine engel olmak istemişlerdir. Bu işle şüphesiz en yakından ilgilenecek devlet Türkiye idi. Türkiye'nin Suriye ile uzun bir sınır vardı ve burada kurulacak olan komünist sistem en çok Türkiye'nin güvenliğini etkileyecekti (Gönlübol vd., 1996:298-299). Türkiye ile Suriye arasındaki bunalımın nedeni iç sorunlara bakarak anlaşılabilir. 1957'de Türkiye'de seçimler olacaktı ve ciddi ekonomik sorunlar ve demokrasi tartışmaları yaşanmaktaydı. Bu yapay bunalım kamuoyunun dikkatini dış politikaya çekecekti. Diğer bir taraftan da Türkiye'ye ekonomik yardımları azaltan ABD'ye bölgede durumun giderek bozulduğunu ve Türkiye'nin bölgedeki önemini hatırlatmak önemliydi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:631-632).

Bölgede önemli değişikliklere yol açan bir olay da 14 Temmuz 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbeydi. Bağdat Paktı'nın İstanbul'da toplantısının yapılacağı günde gerçekleşen darbe sırasında Kral Faysal, Naip Prens Abdülilah ve Başbakan Nuri Sait öldürülmüştü. Üç gün sonra açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Irak-Ürdün Federasyonu'nun tek meşru hükümetinin Kral Hüseyin yönetimindeki hükümet olduğunu söyledi. Sonrasında Ağustos ayının başında Kral Hüseyin Irak-Ürdün arasındaki federal birliğin sona erdiğini açıkladı. Türkiye ilk başlarda Irak'a

ciddi olarak askeri müdahale olasılığı üzerinde duruyordu. Fakat böyle bir müdahalenin SSCB'nin işine yarayacağını düşünen ABD ve İngiltere'nin tutumu üzerine Türk hükümeti de 31 Temmuz'da Irak'taki yeni yönetimi resmen tanıdı. Yeni yönetim Bağdat Pakti'ndan da çekilince paktın yerini CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) aldı ve örgütün merkezi Ankara'ya taşındı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:632-633).

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası ittifak arayışları olarak değerlendirilebilir. Özellikle Balkan ve Bağdat Pakti Türkiye'nin güvenliğine bir yarar getirmemiş ve diğer bölge ülkelerinin de tepkisini çekmiştir. Özellikle Orta doğu ülkeleri bu girişimleri kendi güvenlikleri açısından kuşkuyla değerlendirmiş ve bu durum uzun vadede Türk Dış politikasını olumsuz etkilemiştir (Göktepe ve Seydi, 2015:213). Bağdat Pakti askeri anlamda güçlü bir savunma oluşturamamış ve Arap ülkeleri arasında ayrışmaya sebep olmuştur. Pakt SSCB yayılmasını önleyememiş ve Türkiye bu paktle istediği bölge önderliğine sahip olamamıştır. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap ülkeleriyle ilişkiler gerginleşmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:626).

Uluslararası İlişkilerde Soğuk Savaşın en hızlı ve belirgin yaşandığı 1950'ler boyunca, Türkiye bölgede gerçekleşen olayları NATO açısından değerlendirmeyi ulusal bir politika olarak benimsedi. Türkiye bu dönemde Arap devletlerinin milliyetçi ve bağımsız politika izleme gereksinimlerini anlamak istemedi ve bu yöndeki her girişimi SSCB'nin Ortadoğu'ya sızması olarak değerlendirdi. Ayrıca Batı'yla ilişkilerini bozmamak ve sadık bir müttefik olduğunu göstermek için bu bağımsızlık mücadelelerine karşı durdu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014c:634). Türkiye'nin bir yandan İsrail'deki büyükelçisini geri çekmesi, diğer yandan da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Filistin olayı hakkındaki 1947 tarihli kararına bağlı bulunduğunu açıklaması, Süveyş olayları sırasında, Batı'yı desteklemesi sonucu gücendirdiği Arap devletlerini ve özellikle Mısır'ı kazanmak amacıyla yapılmış davranışlardır. Ancak Arap Devletleri'nin ve İsrail'in sonradan Türkiye'ye karşı izledikleri politika Türkiye'nin Süveyş konusundaki tutumu Arapları kazanmaya yetmediğini ve İsrail ile ilişkileri de olumsuz etkilediğini göstermiştir. (Gönlübol vd., 1996:285).

Türkiye'nin Batı ile bu ilişkisini bazen abartılı bir şekilde değerlendirdiği gözlenmiştir. Zaman zaman iç kamuoyunda Türkiye 'Batı'nın jandarması' olarak suçlanmıştır. Dış politikada özellikle 1950'li yıllarda Orta Doğu politikasındaki aktiflik, bu dönemde artan Sovyet etkisi ve bunun Türkiye için tehdit olarak görülmesi sebebindendir. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politisini çok yönlü etkiler altında olan bir dış politika olarak değerlendirmek doğrudur (Arı, 2008a:300).

Eisenhower Doktrinin sonucunda ise Ortadoğu'daki İngiliz liderliği bir daha geri gelmeyecek şekilde kayboldu. ABD ise Bağdat Paktı devletlerine karşı açık bir yüklem altına girdi ve böylece bölge üzerinde kesin söz sahibi oldu (Gönlübol vd, 1996:289).

2.3. 1960 - 1980 Yılları Arası

1960-1970 yılları arasında Türk dış politikasında Jüpiter füzeleri konusu, Kıbrıs olayları, Johnson mektubu ve Çok Taraflı Nükleer Güç kurulma çabaları önemli olaylar olarak sayılabilir. Oran'ın dönemle ilgili ifadeleri şöyledir:

“Bu dönemde iki kutuplu dünya devam etti. Bununla birlikte, sistemin katılımı çeşitli gelişmeler sonucu (nükleer silahların oluşturduğu yığılma dengesi, iki tarafında statükoyu zamanla kabullenmesi, vb.) azalınca yumuşama (detant) başladı.” (Oran, 2014:657)

1960'lar Arap dünyasında yapısal değişikliklerin yaşandığı yıllar oldu: Irak ve Suriye'de yapılan darbeler, Mısır'dan yayılan Nasırcılık ve kendini Sosyalist Arap milliyetçi hareket olarak tanımlayan Baas (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:784).

27 Mayıs 1960'da Türkiye'de darbe ile iktidarı ele geçiren subayların en büyük korkusu ABD'nin hareketi yanlış değerlendirmesi ve 1959 anlaşmasına dayanarak Türkiye'ye müdahale etmesi ihtimaliydi. Bunu önlemek için yayınlanan bildiri NATO ve CENTO'ya bağlılık ve inanç özellikle belirtildi. (Oran, 2014:667). Darbe sabahı ordunun radyodan yayınladığı bildiri "Gayemiz BM Anayasasına ve İnsan Hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün yurttan sulh ve cihanda sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız..." deniliyordu. Kurulan hükümetin 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda, müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere bütün dünya milletleri ile dostça ilişkiler kurulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olmasına karar verilmiştir. Darbe sonrası yönetimde olan

Milli Birlik Komitesi bağımsızlığını yeni kazanan veya bunun için çalışan ülkelere çoğu zaman sözde de olsa daha fazla yakınlık duymuştur. Örneğin; O dönemde bağımsızlık için Fransa ile savaşan Cezayir'e karşı yakınlığını gizlememiş ve BM'de Cezayirli milliyetçileri destekleyen davranışlarda bulunmuştur. (Gönlübol vd., 1996: 323-325)

11 Temmuz 1960 tarihli hükümet programında Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği belirtilmekle yetinilmişti. Demokrat Parti hükümetinden farklı bir tutum takınılacağı ortaya kondu. 16 Eylül'de Milli Birlik Komitesi'nin bir grup üyesi tarafından yayınlanan bildiriye, Türkiye'nin gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir'i destekleyeceğini açıkladı. Yeni yönetimin Cezayir konusundaki bu tutumu Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılandı. 20 Aralık 1961'de BM'de Cezayir sorununa ilişkin oylamada Türkiye, Cezayir halkına self determinasyon hakkı tanınmasına ilişkin öneriyi destekledi. 1961 yılında Suriye'de darbeye başa geçen yönetim 1958 yılında Mısır'la kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılma kararı alınca Türkiye bu durumu Suriye'nin iç meselesi olarak algılayıp, yeni yönetimi tanıyan ikinci ülke oldu. DP yönetiminin daha önce Irak'ta gerçekleşen darbeye karşı tutumuyla karşılaştırıldığında yeni yönetimin davranış farkı açıkça ortaya çıkmaktadır (Fırat ve Kürçüoğlu, 2014d:785-786).

Bu dönemde iki kutuptan birinin tarafında olan ülkelerin dışında bir de bağlantısızlar vardı. Bağlantısızlık fikir olarak ilk 1946'da Hindistan Başbakanı Nehru tarafından ortaya atılmıştır (Oran, 2014:660). Bağlantısız ülkeler Avrupa devletleri arasındaki siyasi oyunlar ve iki süper gücün arasındaki çekişmeyle ilgilenmedikleri söylüyorlardı. Dünya'nın aç olan diğer yarısının geleceği onlar için en önemli sorundu. Onlara göre ulusal bağımsızlık kalkınmanın başlangıcıydı. Bağlantısızlar iki bloktan uzak durmakla birlikte kendilerini yalnızlığa da itmek istemiyorlardı. Dünyanın globalleşmesi, büyük devletlerden uzak yalnız politika izlemeyi mümkün kılmıyordu. Daha çok az gelişmiş ülkeler arasında işbirliğine önem veriyorlardı. Asya ve Afrika devletleri arasında öncü rolü Hindistan almıştı (Sander, 2009:430-431). Daha sonra 1950'de Yugoslavya ve Mısır da bağlantısız olduklarını ilan ettiler (Oran, 2014:660). 1955 yılında yeni bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika ülkeleri Endonezya'nın Cava adasında bir araya gelip Bandung Konferansı'nı düzenlediler (Sander, 2009:431).

1960'larda Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerinde farklılıklar yaşandı. Hem iç politikada hem de dış politikada yaşanan gelişmeler sonucu Türkiye dış politikasını gözden geçirmek zorunda kaldı. Aynı dönemde Arap devletlerinde yapısal değişiklikler gerçekleşince Türkiye'nin Ortadoğu politikası 1950'li yıllara göre farklı bir nitelik kazandı. Batı'nın Ortadoğu'daki sözcüsü rolünü üstlenmekten kaynaklanan aktif ama sonuçları bakımından başarısız bir politikadan, Arap devletleriyle eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirilmeye dönük bir politikaya geçildi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:784).

Parleментар yönetime dönülmesi ve özellikle 1965'de Demirel'in alt orta sınıf Adalet Partisi'nin seçim zaferi, Türkiye'deki sosyal ve politik değişimi hızlandırdı. Şimdi toplumda Nasır'a sempati besleyen 'genç yapı', daha küçük ve çoğunlukla dış görünüşte Batı ve İsrail destekçisi olan 'eski yapı', az çok muhafazakar, yeni imtiyaz sahibi olmuş politik dışlanmışlar kitlesi olan 'yeni yapı' vardı. İşte bu yeni yapı Demirel'e oy veren ve aynı zamanda diğer siyasi partilerde de artarak etkili olan kişilerdi. Bu yeni yapı kendini Müslüman ve genellikle Arap taraftarı olarak görüyordu. İsrail karşıtıydı. Hem genç hem de yeni yapı Araplarla ilişkilerin düzeltilmesi politikasını destekliyorlardı. İlişkiler düzeldi. Bağdat bu durumdan memnundu. Ürdün, Suudi Arabistan, Libya ve Tunus'la ziyaretler gerçekleştirildi. Mısır'la ticaret ve diğer konularda ikili anlaşmalar yapıldı (Mango, 1968:234).

1965 yılından itibaren Türkiye'nin Batı bağıllığından kurtularak daha bağımsız hareket etmeye başlamasıyla Batı, Türkiye'nin Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirmede engelleyici bir unsur olmaktan çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin Arap devletleriyle yaklaşabilmesi için Batı karşısında daha serbest hareket etmesi gerekmektedir. İç politikadaki gelişmeler de bu değişimi kolaylaştırmıştır. 1965 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi siyasal yelpazenin sağında bulunuyordu. Daha önemlisi, parti içinde 41'ler diye bilinen ve 1970 yılında AP'den ayrılarak daha tutucu Demokrat Parti'yi kuranların önderleri, 1965'de kurulan AP hükümetinde yer almıştı. Bu nedenle, AP'nin yönetici kadrosunun 1965'deki bünyesi dinsel nedenlerle Araplara daha yakın bir politika izlenmesine olanak sağlıyordu (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996:534).

Adalet Partisi hükümeti, 1950'lerde DP hükümetinin Batı'nın sözcüsü olarak Arap devletleriyle kurduğu ilişkinin 1960'larda Türkiye'yi uluslararası platformda yalnızlaştırdığını gördü. Daha sağlam yeni ilişkiler kurulmalıydı. Partinin dayandığı muhafazakar taban da bu girişime destek verecek yapıya sahipti. Bundan dolayı Demirel hükümeti programında başta “Ortadoğu ve Magrip'te bulunan Müslüman ve Arap kardeş ülkeler olmak üzere Asya ve Afrika ülkeleriyle” çok yönlü bir dış politika izleneceğini belirtti. AP hükümetlerinin öncekilerden temel farkı, Ortadoğu politikasını sadece Batı politikasının bir türevi olarak algılamaması ve bölgedeki 'ilerici' hükümetlerle de ilişki kurmasıydı. Bu şekilde Araplık ve Müslümanlık kavramlarını kullanarak bölge devletleriyle yakınlaştı. Kendi muhafazakar tabanının desteğini almış ve bağımsızlık hareketlerine ılımlı yaklaşarak sol kamuoyunun eleştirilerini de azaltmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:788-789). Dış politikadaki esas gelişme Türkiye'nin Batı ve ABD ile ilişkilerinin soğumasına sebep olan Kıbrıs krizidir. Kendini uluslararası arenada yalnız bulan Türkiye dış politikasını çeşitlendirmek ve başka bir yerden destek almak zorunda hissetti. Tabii ki mantıklı yön Ortadoğu idi. Arap milliyetçiliğinin hala güçlü olduğu bölgeyle ilişkileri düzeltmek için, Arap-İsrail çatışmasında politikasını değiştirdi ve 1967 savaşında Arapları destekledi. Fakat Türkiye'nin Batı ile devam eden bağları sebebiyle, Sovyet destekli Arap ülkeleri bu çabalara karşılık vermekte isteksiz kaldılar (Turan, 2012:71-72).

1967 yılı boyunca Araplarla İsrail arasında ilişkiler yeniden gerilmeye başlamıştır ve yeni bir savaşın çıkması an meselesidir. Mayıs ayında Ankara, Ortadoğu'daki büyükelçilerini merkeze çağırarak bir toplantı yaptı ve politikasını belirledi. Buna göre tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkiler her alanda geliştirilmeye çalışılacak, Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışılmayacak ve taraf olunmayacak, Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına dahil olunmayacaktı. Haziran 1967'de Arap-İsrail savaşı başladığında Türkiye üslerinin Araplara karşı kullanılmayacağını dile getirdi. Savaş İsrail lehine gelişince Türkiye, kuvvet yoluyla toprak kazanılmasına karşı olduğunu açıkladı. 21 Haziran'da konu BM'de görüşülürken Türkiye Araplardan yana oldu. İsrail'in 5 Haziran öncesi sınırlara çekilmesini isteyen 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararını destekledi. Türkiye 1965'den beri izlediği politikanın meyvelerini toplamaya başladı ve Bağlantısızların Lusaka toplantısında Arap ülkeleri Makarios'un

Kıbrıs'a ilişkin kararlarını kabul etmedi ve Kıbrıs'daki Türk halkının haklarının korunması gerektiğini dile getirdiler (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:789-793).

21 Ağustos 1969'da İsrail'in işgali altındaki Kudüs'te El Aksa Camii'nin yakılması tüm Müslüman ülkelerde tepkiye sebep oldu. Ürdün Kralı Hüseyin Arap devlet başkanlarına mesaj göndererek bir zirvenin toplanmasını teklif etti. Daveti alan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, adı İslam olan bir konferansa katılmayacağını açıkladı ve bu konuda hükümetin yetkili olduğunu söyledi. Başbakan Demirel ise bunun dini değil, siyasi bir toplantı olduğunu, toplantıya katılmanın laikliğe aykırı olmadığını ve böyle bir düşüncenin İslam ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmayı gerektireceğini dile getirdi. Türkiye Rabat'ta yapılan toplantıya dışişleri bakanı düzeyinde ve gözlemci olarak katıldı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:791-792). Türkiye'nin İKÖ'ye katılması İslam ülkeleriyle ilişkilerde önemli bir adımdı. Bu hamle Türkiye'nin kendisini Müslüman dünyasının bir parçası olarak gördüğünün çok açık bir ifadesi olmuştur (Karpas, 2015:282) Bu konferansta iki önemli karar alındı. İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi ve Müslüman ülkelerin dışişleri bakanlarının her yıl toplanmasını sağlamak üzere bir "Daimi Sekreterlik" kurmak. Böylece İslam Konferansı Örgütü'nün ilk adımı atılmış oldu. 1970'de Cidde'deki toplantıya Türkiye daha temkinli davranarak Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteriyle katıldı. Kurulan Sekreteryasının çalışmalarına katılmak istemedi ve 'konferans kararlarına anayasasının ve dış politikasının ilkeleriyle bağdaştığı ölçüde' katılacağını beyan etti. Buna rağmen İslam ülkeleri Türkiye'nin konferanstaki fiili varlığından memnundular. 1976 yılında İKÖ İstanbul'da toplandı ve artık Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gündeme öyle yerleşmişti ki, bu durumun laiklikle çelişip çelişmediği artık gündem dışı kalmıştı. 1970'ler boyunca Türkiye'nin İKÖ ile ilişkileri giderek gelişti ve Kıbrıs konusunda İslam ülkelerinde önemli politika değişiklikleri sağlandı. 12 Mart dönemi, 1973 yılında bitince hem Ecevit başkanlığındaki koalisyonlar hem de Milliyetçi Cephe hükümetleri Arap ülkeleriyle ilişkileri belli bir düzey üzerinde tutmaya çalıştılar. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi 1974 Kıbrıs Harekatından sonra uygulanan Amerikan ambargosu sonucu Batı'yla ilişkilerin bozulması ve OPEC ülkelerinin petrol ambargosu uygulamasının Türk ekonomisinde olumsuz sonuçlara yol açmasıydı (Fırat ve

Kürkçüoğlu, 2014d:792-795). 1973'deki petrol krizi, petrol ithalatına bağımlı ülkeleri, petrol üretici ülkelerle ilişkilerini düzeltmeye itti. 1970'lerin ortalarından başlayarak Türkiye İKÖ'ye daha aktif ve üst seviyede katılmaya başladı. Bu çabalar meyvelerini 1980'lerde vermeye başladı (Turan, 2012:72).

Türkiye'nin Arap-İsrail savaşlarında Arapları desteklemesi, ABD'nin İncirlik üssünü kullanarak İsrail'e yardım etmesine izin vermemesi, Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarının Türk hava üssünü kullanmasına müsaade etmesi gibi hamleler sonucu OPEC ülkeleri Türkiye'nin petrol ihracatının, kısıtlamalardan muaf tutulacağını açıkladılar. Daha sonra 1973'de Türkiye ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapımı için anlaşma imzalandı. Yine ilişkilerin bir diğer olumlu sonucu da 1974 Kıbrıs Harekati'nda Libya lideri Kaddafi'nin Türk uçakları için gerekli yakıt ve lastikleri göndermesi olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:795). Filistin meselesinde de, Türkiye 1975 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanıdı ve 1979 yılında Ankara FKÖ bürosu Yaser Arafat tarafından açıldı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2014a:800). Bu gelişmelere rağmen Fırat ve Kürkçüoğlu'nun dönemin dış politikasına ilişkin analizi önemlidir:

“Araplarla ve FKÖ'yle sıcak ilişkilere rağmen, Türkiye'nin dış politikasının ana çizgisinden hiçbir zaman büyük ödünler vermediğini unutmamak gerekir. Hiçbir dönemde İsrail'le ilişkilerini kesmedi ve 1978'de Camp David anlaşması yapıldığında ve tüm Arap dünyası Mısır'la ilişkilerini askıya aldığı anda Türkiye barışı desteklediğini açıkladı.” (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2014d:795).

Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'ne karşı başlangıçtaki ihtiyatlı tutumunu bırakarak daha yakın ilişkiler içine girmiştir. 12-15 Mayıs 1976'da Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı ve İstanbul'da toplanan Yedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı oldukça önemlidir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996:595)

Türkiye'nin bu dönemde realist bir politika izlediği söylenebilir. Türkiye'nin 1960'lı yıllarda Ortadoğu politikasında Arap devletlerine ağırlık vermiştir. Bunda Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda Ortadoğu ülkelerini yanına almayı başarması ve Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'den destek bulamaması etkili olmuştur. Türkiye bu durumun sebebini aşırı Batı yanlısı politika izlemesine bağlamıştır. 'Detente' ve Doğu-Batı yakınlaşması, SSCB'nin bir nükleer güç haline gelmesiyle ABD'nin nükleer şemsiyesinin bu bölge için artık güvence oluşturmaması da göz önüne alınması

gereken faktörlerdir. (Arı, 2008a:374-375). Bu gelişmeler bağlamında Türkiye'nin bu dönemde tam anlamıyla çıkarları ve konjunktür gereği realist bir politika izlediği söylenebilir.

1960'larda Kıbrıs'daki çatışmaların artmasıyla ve 1970'lerde Ortadoğu ile ilişkilerde, Ankara'nın en büyük sıkıntısı kendisini bölgedeki Amerikan emperyalizminin truva atı olarak gören Arap komşularıyla arasındaki politik ve psikolojik bariyerleri aşmaktır. Fakat Amerika'nın silah ambargosu, Ankara'nın 1974'deki Kıbrıs'a müdahalesi sonucu uluslararası arenadan izolasyonu ve AET ve NATO ile ilişkilerin bozulması, Türkiye'nin sadece Arap ülkeleri değil sosyalist Doğu bloku ülkeleriyle de ilişkilerinin ilerlemesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ne 1976'da dahil olması özellikle ekonomik ve finansal alanda Türk-Arap işbirliğine itici bir güç olmuştur (Dal, 2012:247-248).

2.4. 1980 – 2000 Yılları Arası

1970'lerde Uluslararası siyasi ve askeri ilişkilerde etkisi olan 'detant' durumu, 1980'lerden itibaren ciddi bir sarsıntıya uğradı. 1979'da İran'da ortaya çıkan rejim değişikliğinin, özellikle ABD ile ilişkilerde bir bunalıma sebep olması, ABD ve SSCB diyalogunu (detantı) dolaylı bir şekilde tehdit eden bir gelişme olmuştur. Ardından, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi bu yumuşama havasını büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Bu ortamda Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki ilişkiler de aynı şekilde sarsıntıya uğramıştır. Yine bu dönemde ABD'de, SSCB'ye karşı daha sert bir tutum izlenmesi gerektiğini söyleyen Ronald Reagan'ın başkanlığı kazanması, 1980'lerin farklı bir dönem olacağını gösteriyordu (Gönlübol, 1996:598-599).

Bu dönem de Türkiye'nin siyasi yapısı gittikçe istikrarsızlaşmış ve sonuç olarak anarşi dolu bir ortama dönüşmüştür. Kurulan son AP azınlık hükümeti döneminde de etkili tedbirler alınamadı ve günde ortalama 25 kişinin öldüğü bu terör ortamı sonucu, 12 Eylül 1980'de Ordu yine darbe ile yönetime el koydu (Gönlübol, 1996:600).

Darbeyi gerçekleştiren Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül günü okuduğu bildiriye dış politikaya dair ifadeleri şöyledir:

“Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı

esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.” (T24, 2015)

21 Eylül'de kurulan hükümet programında dış politika ile ilgili bölümde yer alan bazı ifadeler şu şekildedir:

“Dış politikada Hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır. Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız.

- Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmalar geçerlidir. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, Hükümetimiz tüm andlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirecektir.

- Özellikle NATO ittifakıyla ve başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bu ittifakın bütün üyeleriyle olan ilişkilerimiz geliştirilerek sürdürülecektir. Hükümetimiz, NATO'nun uluslararası barışın temeli olarak güvenlik dengesi açısından hayati önemini korumaya devam ettiği inancındadır.

- Köklü tarihsel ve geleneksel bağlarımız olan İslam ülkeleri ile ilişkilerimizi her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır. Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerimiz bu kuvvetli bağlara ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın icabı olan bir anlayış içinde yürütülecektir. Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Ortadoğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürdürülecektir.” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 22)

İç istikrar konusunun yeniden ön plana geçmesi, yani dikkatin içe yönelmesi, 1971 sonrasına benzer şekilde, dış politika üzerinde durgunlaştırıcı etki meydana getirecekti. Türkiye için içeride ve dışarıda güvenlik ihtiyacı ön sıraya geçmişti (Gönlübol, 1996:602).

1980-1983 döneminde Türkiye Arap ülkeleriyle ekonomik alanda ilişkiler geliştirmiştir. İslam Konferansı Örgütü çerçevesinde Müslüman ülkelerle ilişkilerde iyileşme görülmüştür. 1981 yılında Suudi Arabistan'daki toplantıya Türkiye ilk defa Başbakan seviyesinde katılmıştır. (Gönlübol, 1996:606-607). Ankara 1980'lerde

yaptığı açıklamalarda Filistin sorununa ilişkin politikasında değişiklik olmadığını göstermiş ve Filistin'e desteğini devam ettirmiştir (Arı, 2012:771).

Bu dönemde 1980 darbesinden dolayı Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile ilişkileri bozulmuş ve bazı Avrupa ülkeleri Türk vatandaşlarına vize mecburiyeti getirmiştir. Türkiye bu açığı kapatmak için (1974'de olduğu gibi) Orta Doğu ile özellikle ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirme gerekliliği duymuştur (Gönlübol, 1996:603-606).

Türkiye, CENTO'nun 1979'da dağılmasıyla bölgede stratejik önemi bir kat daha artan bir ülke haline gelmiştir. Bu bağlamda 1981'de İran ve Irak dışında Körfez ülkeleriyle kurulan Körfez İşbirliği Konseyi bir savunma örgütü olarak kurulmamıştır fakat bölge ülkelerini olası Sovyet ve İran yayılcılığına karşı ABD tarafından örgütlemeyi amaçladığı için Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye bölgeye yönelik Sovyet tehditinin farkında olsa da bölgesel krizlerde tarafsız ve dengeli politikasını korumaya çalışmıştır. Bir yandan ABD, İsrail ve bölgedeki Amerikan yanlısı Arap ülkeleriyle ilişkisini sürdürürken, diğer bir taraftan da Libya ve İran gibi ülkelerle ilişkisini bozmamaya çalışmıştır. 1950'li yıllardaki Bağdat Pakti deneyiminden sonra bölgedeki tarafsızlığını bozacak angajmanlara girmekten özellikle kaçınmıştır. (Campbell'dan aktaran Arı, 2012:770) Arı, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'ı denetimi altına alması ve dünyanın enerji merkezi olan Körfeze yaklaşmasının ABD'yi ve Batı'yı bütün politikalarını yeniden değerlendirmeleri durumunda bıraktığını ifade etmiştir. ABD, Nixon doktrini çerçevesinde 1969'dan bu yana uyguladığı alçak profil politikasını terkederek, Başkan Carter ve sonrasında Reagan ile daha aktif bir tutum almıştır. (aktaran Arı, 2012:771).

Turgut Özal'ın başbakan olduğu dönemde Irak- İran savaşı sırasında, Türkiye bölgede aktif bir politika izlemiştir. Bu dönemde Batı ile ilişkiler geliştirilirken, Orta Doğu politikasında daha fazla rol alabilmeye çalışılmıştır. Türkiye 1980-1988 yılları arasında süren bu savaş esnasında dengeli bir politika izlemiştir. Tabi burada gelişen ekonomik ilişkiler önemlidir. Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı 1980 yılında toplam ihracatın sadece %4'ünü oluştururken 1982'de bu rakam %25'e çıkmıştır. Ayrıca Irak, Türkiye'nin Kürt sorununa yönelik işbirliği yaptığı bir ülkedir ve Kerkük petrolü

Türkiye üzerinden İskenderun'a dökülmekteydi. Türkiye arabulucu rolü oynama çalıştığı iki ülkenin savaş boyunca dış dünya ile ilişkilerini sağlamıştır (Arı, 2012:774).

Sömürgeci devletlerden kalan Ortadoğu'daki sınırlar ile reel jeopolitik hatlar arasındaki uyumsuzluk Türkiye'nin bölge politikalarını doğrudan etkilemektedir. Örneğin İran-İrak savaşı sırasında oluşan ve Körfez Savaşı ile kronik bir hal alan Kuzey Irak'ta oluşan boşluk Türkiye için Soğuk Savaş sonrasında kalan en önemli dış politika meselelerinden biri olmuştur. Bu alanının PKK tarafından kullanılması, bölge dışından bölgeye yapılan stratejik hesapların bu alanda yoğunlaşması, bu bölgenin her zaman Türkiye için sorun olmasına sebep olmuştur (Davutoğlu, 2013:141). Bölgedeki Kürt gruplarıyla yakın ilişkiye giren PKK zamanla kendine bölgede geniş bir hareket alanı sağlamıştır. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgali ve buradaki Filistin kamplarını dağıtmasıyla Bekaa vadisi PKK'ya kalmış ve burada Abdullah Öcalan liderliğinde Mahzum Korkmaz Akademisi kurulup silahlı eğitimlere hız verilmiştir. İlk olarak Türkiye bu konuda tepkisini Suriye'ye göstermiş ve 1983 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen Şam'a giderek Suriye yönetimini PKK'ya destek vermemesi konusunda uyarmıştır. Daha sonra Suriye'den ayrılan PKK'lıların bir kısmı Kuzey Irak'a geçmiştir. Ankara Şubat 1983'de Irak ile Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Türkiye, 26 Mayıs 1983'de bu anlaşmadan doğan hak ile ilk sınır dışı operasyonu düzenlemiştir. 1985 yılında da Suriye ile Sınır Güvenliği Protokolü düzenlenmiştir. 1980'lerin ortalarında PKK eylemleri artmaya başlamış ve Türkiye sınırötesi operasyonlara ağırlık vermeye başlamıştır. 1987 yılında Başbakan Turgut Özal Suriye'ye giderek bu ülke ile bir güvenlik protokolü imzalamış ve bu anlaşma doğrultusunda iki ülke kendi topraklarından diğer tarafa terörist faaliyetlere izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Türkiye'nin baskıları Kuzey Irak'daki dengeleri değiştirmiştir. Daha önce Kuzey Irak'taki hava operasyonlarından zarar görüp 1983'de PKK ile işbirliği protokolü imzalayan Mesut Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi, 1987'de bu anlaşmayı feshederek PKK'yı terör örgütü ilan etmiş ve Türkiye ile işbirliği yapacağını açıklamıştır (Balcı, 2013:174-175).

Suriye ile 1987'de yapılan anlaşmanın diğer konusu da Fırat'ın suyunun iki ülke arasında paylaşımı olmuştur. Türkiye'nin sulama için inşa edeceği barajlardan oluşan GAP'ı açıklaması Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda Türkiye, Irak ve Suriye

arasında gerginliğe sebep olmuştur (Balcı, 2013:176). Türkiye'nin elinde böyle bir 'su kozu' olması, Suriye'nin de boş duracağı anlamına gelmemiştir. Suriye'nin Türkiye üzerindeki ana dış politika enstrumanı, Türkiye'yle sert çatışma içinde olan gruplara destek vermek olmuştur. Suriye'nin bu şiddete meyilli aşırı sol grupları desteklemesi 1970'lere kadar gider. 1980'ler boyunca Şam yönetimi bu yaklaşımını etnik odaklı grupları destekleyerek devam ettirmiştir. Örneğin Ermeni ASALA ve PKK'yı desteklemiştir (Robins, 1991:51). Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda yaşanan gerginlik, PKK ile paralel bir seyir göstermiş ve her iki konuda 1999 yılında Abdullah Öcalan yakalanana kadar pazarlık unsuru olarak taraflar arasındaki ilişkileri şekillendirmiştir. (Balcı, 2013:176)

1987'de imzalanan protokole göre Türkiye Suriye'ye saniyede 500 m³ su vermeye devam ediyordu, fakat bunu Suriye yeterli bulmamıştır ve ilişkiler gerilmiştir. Dicle'nin suyunun tamamına yakınının Irak'a geçtiği ve Suriye'nin zaten bu sudan yararlanma imkanı olmadığından, bu iki ülke pazarlıkları Fırat üzerine yoğunlaştırmaya çalışmış ve Fırat'ın suyunu paylaşımı talebiyle ortaya çıkmışlardır. Türkiye ise bu konuda uluslararası teamüller çerçevesinde egemenliğini başka bir ülkeyle paylaşmaya karşı çıkmış fakat komşu ülkelere de hakkaniyet ve zarar vermemek adına su tahsis etmeye devam edeceğini ifade etmiştir. (Sezer, Savage ve Öniş'ten aktaran Arı, 2012:774). 1998 Ekim'inde Adana süreci ile başlayan ve Esad'ın ölümünden sonra ivme kazanan ilişkiler çerçevesinde taraflar bu konuda olumlu mesajlar vermeye özen göstermişlerdir (Arı, 2012:774)

Türkiye'nin İran ile ilişkilerini büyük ölçüde şekillendiren gelişmeler, 1980-88 arası süren İran-İrak savaşı ve PKK'nın faaliyetleri olmuştur (Balcı, 2013:176). İran'da İran İslam Cumhuriyeti adıyla yeni bir siyasi rejimin hayata geçirilmesi, bu ülkenin Batı dünyası ile olduğu kadar bölge ülkeleriyle de ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Siyasi ve dini değerler temelinde yeni bir anlayış ve yorumla dünyaya bakan yönetim, bir yandan başta ABD olmak üzere Batılı güçlerle ilişkilerini gözden geçirirken, diğer taraftan da ağırlıklı olarak Müslüman ülkelere oluşan yakın çevresine “rejim ihracı” çabası içinde olma algısı meydana getirmiştir. ABD'yi şeytan ilan edip ilişkilerini kesmiş ve Irak ile sekiz yıl süren bir savaşa girilmiştir. (Canbolat, 2012:886).

1979'da İran'da rejim değiştiğinde Türkiye ile ikili ilişkilerin görünümü kötüydü. İran'daki devrimcilere göre Türkiye, İran Şah'ının imrendiği bir modeldi. Türkiye seküler, ABD ile yakın müttetik, Batı değerleri ve kültürünü benimsemeye hevesli bir ülkeydi. Türkiye ile İran İslam Cumhuriyeti arasında gerçek bir çatışma olabilme ihtimali vardı ama Türkiye'nin aldığı bazı makul uygulamalar ve İran – Irak savaşı sayesinde böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Türkiye Tahran'daki yeni rejimi tanımış ve devrimin akıbetini görmek için beklemiştir. Başbakan Ecevit'in ardından iktidara gelen Demirel de akılcı bir politika izlemiştir. 1979 yılında Tahran'daki ABD Büyükelçiliği alışanlarının öğrenciler tarafından esir alınması olayından hoşnut olmasa da İran'a ekonomik yaptırımlar uygulanmak istenmesine karşı çıkmıştır (Robins, 1991:53-54).

Türkiye'nin izlediği ekonomi temelli politika iki ülke arasında devrimin etkilerini düşük düzeyde tutmuştur. Bunun sonucunda ise daha önce İran, Pakistan ve Türkiye arasında kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği rgt, 1985'de yapılan bir anlaşmayla Ekonomik İşbirliği rgtne dnştrlmştir (Balcı, 2013:177). Aynı zamanda 1984 yılında iki ülke sınırlarından diğer ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak her türlü aktiviteyi engellemek üzere bir anlaşma yapılmıştır (Robins, 1991:54).

Canbolat'ın değerlendirmesinde olduğu gibi İran Devrimi'nin Türkiye'ye en olumsuz etkisi Irak-İran savaşı ile olmuştur:

“İran devrimi sonunda ortaya çıkan siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri yapılanma hem bölge genelinde hem de Türkiye'de ekonomik ve siyasi dalgalanmalara yol açmıştır. Irak ve Irak üzerinden karayoluyla diğer ülkeler daha önce Türkiye'den gıda malzemesi ve başka eşyalar satın alıyordu, güneydoğu bölgesinde yol boyunca “tır gıda” denilen çok sayıda işyerleri de açılmıştı. Savaş, bunların varlığını sürdürmesine mani olmuştur. Ayrıca güvenlik tehlikesi de oluşturmuştur.” (Canbolat, 2012: 886)

İran-İrak Savaşı bittiğinde ise iki ülke arasında ilişkilerde önceliği ekonomi yerine ideoloji almaya başlamıştır. Artan İslami hareketler, Türkiye'deki Kemalist bürokrasiyi rahatsız etmeye başlamış ve İran hızla ötekileştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleriyle ilişkiler ise gelişmiştir. (Balcı, 2013:178-179)

Demokrat Parti yönetiminde olduğu gibi, Özal hükümeti de bölgedeki Batı çıkarlarının sağlam desteğiyle ılımlı yurtiçi İslamlaştırma politikalarını izlemiştir. Soğuk Savaş'tan sonraki yeni jeopolitik şartlarda, Özal'ın ilk amacı Türkiye'nin siyasi bütünlüğünü garanti altına almak ve Batı müttefikliğini kuvvetlendirmektir. Adnan Menderes gibi, Özal da Orta Doğu'da daha cesur bir politika başlatmıştır. Fakat Özal'ın yeni aktivizmi de, Türkiye'nin bölgede 'Batı'nın çıkarlarının bir enstrümanı' olma imajını kuvvetlendirmiştir. Bunun yanı sıra, Araplar pan-Türkçülük hayallerini ve Orta Asya'daki rekabeti, Kuzey Irak'taki askeri operasyonları ve Fırat ve Dicle sularının dağıtımına ilişkin anlaşmazlığı, “tarihi Türk baskısı” anlatımı içerisinde algılamışlardır (Jung, 2007:10).

Suriye'nin 1993'den başlayarak PKK'ya verdiği desteği arttırması Körfez Savaşından sonra biraz yumuşayan ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye, Suriye'den PKK'ya verdiği desteği kesmesini ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye teslim etmesini istemiştir. Suriye Ankara'nın taleplerine ancak Türkiye askeri güç kullanma tehdidine başvurduktan sonra olumlu yanıt vermiş ve Abdullah Öcalan'ı ülke dışına çıkarmayı kabullenmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2012:797-798).

Bu dönemde Türkiye-İsrail işbirliğinde PKK'nın Suriye ile yakın ilişki içerisinde olması en önemli faktör olmuştur. 90'lı yılların ilk yarısında ilişkilerde güvenlik konularında örtülü işbirliği öne çıkmıştır. (Öztürk'ten aktaran Özcan, 2012:798-799). İsrail PKK'nın terör örgütü olduğunu kabul etmiş ve Türkiye'ye operasyonlar için istihbarat sağlamıştır (Birand, 1997). Özellikle 90'lı yılların ilk yarısında ABD ve AB üyesi müttefiklerden tedarik edilen askeri teçhizat ve mühimmatların - sivillere ya da Irak'ta sınır ötesi operasyonlarda NATO amaçları dışında kullanıldığı - gerekçesiyle askıya alınması Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişkiler geliştirmesinde önemli role sahiptir. Bu durum Türkiye'yi silah tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye zorlamış ve bunun sonucunda Rusya ve İsrail'e yönelmiştir (Tavlaş'tan aktaran Özcan, 2012:800).

Bu dönemde bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasi işbirliği anlamında oluşturulan örgütler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Ekonomik İşbirliği Teşkilatıdır. Temeli bir yönüyle Sadabat Paktı, CENTO ve RCD'ye (Regional Cooperation for Development) dayanır. 1979 İran ihtilali ile RCD önemini yitirmiş ve bir süre sonra da

faaliyetlerine son verilmiştir. 1985'de Tahran'da yapılan toplantı ile RCD'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adıyla yeniden faaliyete geçmesine karar verilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Kasım 1992'de İslamabad'da yapılan toplantıya Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan katılımıyla Türkiye, Pakistan ve İran'la beraber örgütün üye sayısı 10 olmuştur. 1993'de Pakistan'da yapılan toplantıyla ulaştırma-haberleşme, ticaret, enerji, sanayi, tarım, turizm ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında bir çok bölgesel ve uzun vadeli hedefler belirlenmiştir (Yalçınkaya,2012:876-877).

Başka bir örgüt de BM şemsiyesi altında kurulan ekonomik, sosyal, kültürel alanlardaki örgütlere benzeyen Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'dir. İslam ülkeleri arasındaki örgütlenme konusundaki teşebbüsler daha gerilere gitmesine rağmen Mescid-i Aksa'nın 1969 yılında kundaklanması kuruluşu tetikleyen en önemli etkidir. 1971'de teşkilatın kuruluş sözleşmesi imzalanmış ve 1974'de BM nezdinde tescil edilmiştir. Örgütün daimi başkanı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanıdır. İslam Konferansı Teşkilatı'nın kuruluş aşamasında üyelik konusundaki tereddütler düşünüldüğünde Türkiye'nin 1980'lerle birlikte bu örgüt bünyesinde kurulan İSEDAK'ın merkezini ve başkanlığını üstlenmesi dönemin koşullarında önemli bir dış politika değişikliği göstergesidir. İSEDAK bölgesel olmaktan ziyade, üyelik yapısı dikkate alındığında evrensel, fakat sadece Müslüman ülkelerin üye olabilmesi bağlamında ideolojik, diğer bir taraftan da ekonomi temelli olduğundan fonksiyonel bir teşkilattır. Yine 1996-97 yıllarında DYP-RP hükümetinin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın inisiyatifiyle ile başlayan örgütsel girişimin adı - üye sayısından esinlenilerek - D-8 olarak adlandırılmıştır. Örgüt, Türkiye, İran, Pakistan, Malezya, Bangladeş, Nijerya, Endonezya ve Mısır'dan oluşmaktadır. Aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı üyesi olan bu ülkeler coğrafi olarak birbirlerine uzak olsalar da onları bir araya getiren temel özellik Müslüman olmalarıdır. OECD üyeleri arasındaki zengin G8 grubuna nazire olarak İKT üyeleri arasından nispeten daha büyük ekonomilerden oluşan D8, Türkiye'de DYP-RP hükümetinin dağılması ve 28 Şubat dönemi sonrası tepkisel bir yönetimin ortaya çıkmasına rağmen etkin olmamakla birlikte hala varlığını sürdürmektedir (Yalçınkaya, 2012:877-880).

1990 yılına gelindiğinde, Ağustos ayında Irak, Kuveyt'i işgal edip, 19. ili olduğunu açıklayarak bu ülkeyi ilhak etmiştir. Bu durum Basra Körfezi ve genel olarak Orta Doğu'da güç dengesini Irak lehine bozmuştur. Sonuç olarak hem petrolün güvenliğinin hem de ABD ve Batı'nın bölgedeki ekonomik çıkarları tehlikeye girmiştir (Arı, 2008a:559).

1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin, Türk dış politikası üzerinde ekonomik ve siyasi etkisinin yanında güvenlik etkisi de olmuştur. Bu dönemde Kuzey Irak'ta bir kürt yönetimi bölgesinin oluşması, PKK'nın şiddet eylemleri gibi durumlar caydırıcı, temkinli ve ve konjonktürel gerçekliğin de hesap edildiği bir politika izlenmesi gerekliliğini getirmiştir (Canbolat, 2012:886). Türkiye, Saddam'a karşı Batılı ülkelerin oluşturdukları ve diğer Orta Doğu ülkelerinin de katıldığı koalisyonla destek vermiş, 'Çöl Fırtınası Operasyonu' sırasında topraklarını ABD'nin kullanımına açmıştır. Türkiye, Körfez krizi sırasında ekonomik anlamda oldukça etkilenmiştir çünkü Irak'la o dönemde yılda 2.5 milyar dolarlık ticaret hacmi vardır. Buna rağmen Irak'a karşı uygulanan ambargo kararına uymuş ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetlerini durdurmuştur. Türkiye'nin bu tavrının nedeni Irak'ın bölgede egemen bir konuma yükselerek başka sorunları da güç yoluyla çözme eğiliminde olabilme ihtimalidir. ABD ve Batılı ülkelerin tutumunun sebebi ise bölgedeki petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi ve bunun sonucunda petrolün Batı'ya güvenli ve sürekli transferinin aksayacağı endişesidir. Türkiye bağımsızlığını tehlikeye sokacak ya da ülke bütünlüğüne tehdit oluşturacak bir durumun çıkmasına karşı politik bir tavır sergilemiş ve bu anlamda BM ile işbirliği yapmıştır. Diğer bir taraftan da Irak'ın tamamen tahrip edilip bölgedeki dengelerin alt üst olmasına da karşıdır. Bu kriz sonrasında büyük sıkıntı çekmiş Kürt halkına da topraklarını açmış ve BM'de güvenli bölge oluşturulmasını öngören karara öncülük etmiştir (Arı, 2008a:579-580).

Bu kriz sonrası Irak'ın potansiyel bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkması, ABD için bölgede İran'dan sonra kuşatılması gereken başka bir ülke daha olduğunu göstermiştir. Clinton yönetimiyle beraber artık bölgede İran ve Irak'ı kapsayan "çifte kuşatma" politikası uygulanmaya başlamıştır. BM aracılığıyla bu ülkelerde nükleer silah denetimi, uçuşa yasak bölgeler oluşturulması, ekonomik ambargo uygulanması bu politika gereğidir. Bu bağlamda 33. paralelin güneyi ve 36. paralelin kuzeyinin Bağdat

yönetimi dışına çıkması ve buralardaki otorite boşluklarının Şii ve Kürt gruplar tarafından doldurulmak istenmesi de önemli gelişmelerdendir. Özellikle 1992 yılında yapılan seçimlerle Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin kendi yerel otoritelerini oluşturmaları ve bu yapının bir devlet halini alması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Türkiye bu durumu bağımsızlığa yönelik çabalar olarak algılamaktaydı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, İran ve Suriye Ankara'da üçlü bir toplantı düzenlemiş ve Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmasına yönelik gelişmelere karşı duyarlılıklarını göstermişlerdir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1991 yılında 688 sayılı kararın çıkmasında Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın rolü büyüktür. Bu karar güvenli bölge oluşturulması ve Çekiç Güç veya Huzur Operasyonu gibi uygulamaların temel dayanağını oluşturmuştur. 1991 ve 1996 yılları arasında koalisyon güçleri tarafından oluşturulan ve Türkiye'de İncirlik Üssünde konuşlanan acil tepki gücü (Çekiç Güç), Bağdat yönetiminin Kuzey Irak halkına karşı girişebileceği bir saldırıyı caydırma ve gerektiğinde müdahale etmekle görevlendirilmişti. Çekiç Güç'ün görevi ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgaliyle sona ermiştir (Arı, 2008a:580-583).

Türkiye'nin, üç Orta Doğu'lu komşusundan en çok Irak ile dengeli ilişkiler kurma potansiyeli vardır. Bunun en önemli nedeni coğrafyadır. Irak karalarla çevrili bir ülkedir. Körfez bölgesinden bir çıkışı olsa da, körfeze uzanan bu ikmal hatları uzun ve tehlikeye açıktır. Bu bağlamda Irak ikinci bir ülkeye bağımlıdır. Irak için Türkiye, Avrupa ile en direkt bağlantıdır. Türkiye için de Irak'la ekonomik ilişkilerin gelişmesi oldukça yararlıdır çünkü Irak Türkiye'nin Körfez bölgesine ihracatının önemli bir rotasıdır. İki ülke arasında ticaretin dışında birbirlerine yaklaştıkları bir nokta da Kürt sorunudur. Bölgede Kürt nüfusu olan beş ülkeden (Türkiye, Irak, Suriye, İran ve Rusya), en yüksek nüfus Türkiye ve Irak'tadır ve bu sorundan en muzdarip olan iki ülke bunlardır. Bu durum iki ülkeyi birbirlerine yardım etmeye daha meyilli hale getirip, bu sorunu birbirlerine baskı aracı olarak kullanma ihtimalini düşürmektedir. İran-İrak savaşı esnasında Irak ve Türkiye'nin birbirlerine bağımlılıkları özellikle ekonomik alanda artmıştır. Savaş başladığında Türkiye topraklarından geçen sadece bir petrol hattı vardı. Sonrasında hem bu hattın kapasitesi artırıldı hem de 1987 yılında günlük 500.000 varil kapasiteli ikinci hat kullanıma açıldı. Yine bu dönemde tankerlerle de petrol ihracatı yapılmıştır. (Robins, 1991:58-59)

1991 tarihinde Irak bir sene öncesinde işgal ettiği Kuveyt'ten çekildi ve ateşkes anlaşmasının koşulları BM'de belirlendi. Ayrıca Irak'ın tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve ellerinde bulunan menzili 150 km'yi geçen balistik füzelerin imha edilmesi isteniyordu. Bunu denetlemek için de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın BM tarafından oluşturulacak özel bir komisyon (UNSCOM) ile çalışması isteniyordu. Bu koşullar karşılanıncaya kadar Irak'a uygulanan ambargolar da devam edecekti. Bu denetim işlemi oldukça sorunlu olmuş, UNSCOM'un çalışmaları sık sık Irak hükümetinin engellemeleriyle kesintiye uğramıştır. 1998 yılında Amerika ve İngiliz savaş uçakları Çöl Tilkisi Operasyonunu gerçekleştirmiştir. Bu operasyonla Irak'taki kitleli silahlarının denetimi sona ermiş fakat ambargolar devam etmiştir (Arı, 2008a:568-575).

1999 yılına gelindiğinde, Türkiye'de yapılan seçimler sonucu DSP-ANAP-MHP koalisyonu kurulmuştur. Dışişleri bakanlığı DSP'nin olmuştur ve bu makama İsmail Cem getirilmiştir. Bu dönem Türk Dış Politikasında İsmail Cem'li yıllar olarak geçmiştir. Zaman zaman koalisyon ortakları arasında görüş ayrılığı olsa da İsmail Cem sayesinde dış politika az etkilenen bir alan olmuştur (Tezcan, 2012:903).

Kona, koalisyon döneminde Türkiye'nin Irak politikasını şöyle özetlemiştir:

“Türkiye'nin DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti döneminde Irak ile ilişkiler ise daha çok ABD'nin Saddam ve Kuzey Irak politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde daha çok ABD'nin Irak politikalarını uygulamasında kolaylık gösteren bir tavır benimseyen Türk dış politikası karar alıcılarının bu ilişkiler bağlamındaki başlıca hedefi; düzenlenmesi kuvvetle muhtemel Irak operasyonunun ardından belirecek yeni Irak, yeni Kuzey Irak ve Türkiye üçgeninde ABD'nin mümkün olduğunca Türkiye'yi kollayan politikalar geliştirmesini ve uygulamasını sağlamaktır.” (Kona, 2012: 917)

2002 yılı başından itibaren BM'nin Bağdat hükümeti ile silah denetçilerinin yeniden Irak'a dönmesi konusundaki görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca BM'de alınan kararlar Irak koşulsuz işbirliğine çağrıldı ve bir takvim oluşturuldu. Bu takvim çerçevesinde Irak yönetimi elindeki kitleli silahlarının bir dökümünü BM'ye sunmuştur fakat bu durum ABD yönetimi tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Yine 2003 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Başkanı Baradai ve silah denetçilerinin şefi Blix 60 günlük inceleme sonrası raporlarını BM'ye sunmuşlardı fakat uluslararası toplum için bu da yeterli olmamıştır. BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden ABD ve İngiltere dışında Çin, Rusya ve Fransa güç kullanılmasından kaçınılmasını istemişler. Geçici üyelerden

Almanya ve Suriye, yine Kanada ve Meksika da güç kullanılmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Belçika, Türkiye ve İsrail hariç tüm Orta Doğu ve İslam ülkeleri ABD'nin tek taraflı güç kullanma isteğine karşı çıkmışlardır. 14 Şubat 2003'de Baradai ve Blix ikinci raporu sundular. BU raporda Irak hükümetinin işbirliği konusunda daha istekli olduklarını ve yapılan incelemelerde kitle imha silahlarına ilişkin bir bulguya rastlanmadığı söyleniyordu (Arı, 2008a:591-594). Ancak raporlara rağmen 20 Mart 2003 sabahı ABD ve İngiltere'nin Irak'ı işgal operasyonu başlamıştır.

1990'lı yıllar Türkiye'nin başta Suriye ve İran olmak üzere bölgedeki Müslüman ülkelerle uzaklaşmasına ve İsrail ile yakınlaşmasına tanıklık etmiştir. Erbakan'ın başbakanlık döneminde kendi girişimleri ile İslam ülkeleri ile çeşitli görüşmeler ve anlaşmalar olmuş olsa da bu dönemde dış politika yapımının temel aktörü TSK bu ülkelerle yakın ilişkiye mesafeli bakmıştır. Örneğin İran Türkiye'deki İslamcılığın yerleşmesinin temel dış desteği olarak görülmekte ve ülkedeki “laik” olarak bilinen kamusal etkinliği olan insanlara yönelik suikastların baş suçlusunu olarak değerlendirilmekteydi. Aynı şekilde İran Türk politika yapımcılarına göre PKK'ya destek veriyordu. 1999 yılından sonra ise bu faktörler etkisini yitirince komşularla işbirliği ve ekonomik ilişkiler kurma yaklaşımı çerçevesinde ilişkilerde düzelmeye başlamıştır. Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın geri çekilmesi, Refah Partisi'nin kapatılması ve “irtica” tehditinin ikinci plana atılması ve ekonomik önceliklerin güvenlik algısının önüne geçmesiyle Orta Doğu ülkelerine bakış değişmiştir. Bu değişimin en belirgin örneği de 1998'de Suriye ile yapılan Adana Mutabakatı olmuştur. Tabii Müslüman ülkelerle yakınlaşma İsrail ile stratejik ilişkilerin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir (Balcı, 2013:246-247). Ayrıca 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması ve 1999'da Helsinki'de Türkiye'nin AB'ye aday olma statüsünün verilmesi, önceki dönemlerden farklı olarak Türkiye'nin Orta Doğu ilişkilerinde sorunları olmasına rağmen küresel güçlerle bölgede işbirliği yapması, bu dönemde Batı ile ilişkilerin de iyileştiğini göstermektedir.

2.5. 2000 – 2003 Yılları Arası

2000 sonrası yapılan hemen her değerlendirme ve sistem analizinde, sistemin belirleyici gücü olarak kabul edilen ABD'nin davranışları bir değişken olarak ele alınmıştır. ABD'nin sistemin temel belirleyicisi olmuş ve diğer hiç bir aktörün ve ilişki

biçiminin sistemi açıklama, yönlendirme ve belirleme imkanının da kalmadığı bir ortam ortaya çıkmıştır. Devlet yapılarının sermaye grupları ile ilişkileri daha karmaşık bir yapı halini almış ve bu durum klasik egemenlik kavramını değiştirmiştir. Devletlerden söz ederken, bu siyasal birimin homojen bir yapı olduğu varsayımı terkedilmiştir. Her devlet içindeki sosyo-ekonomik yapısı ve ilişkilerle, muhalefet ve iktidarıyla ya da sahip olduğu etnik ve dinsel unsurlarla tanımlanır hale gelmiştir. Bu durum, sistem deki unsurların birbirleriyle ve diğer devletlerin içinde bulunan unsurlarla karmaşık ilişkilerin bütünü olarak ele alınmaya başlanmıştır (Dedeoğlu, 2012:895).

Uluslararası sistemdeki güç dengeleri bakımından, 1991 sonrasına göre önemli bir değişikliğe karşılık gelmese de, konjonktürel kırılmalara sebep olan gelişmeler esas olarak 11 Eylül 2001 tarihi sonrası yaşanmıştır. ABD'nin ilk kez kendi topraklarında ve konvansiyonel araçlarla vurulması sonucu küresel terörizmle mücadelenin liderliğini ABD'nin üstlenmesini getiren bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda İslam coğrafyasını da hedef haline getirmiştir. Bu bağlamda El-Kaide'nin kökleşmesine ve yaygınlaşmasına izin veren tüm devletler ve rejimler “Batı” dünyasının düşmanı olarak tanımlanmıştır. Bu düşmanlara karşı verilecek müdahale genel olarak iki alanda yoğunlaşmıştır. İlk olarak bu saldırının gerçekleşmesine izin verdiğinden kuşku duyulmayan rejim, toplum ve ülkelere meşru müdafaa gereği askeri operasyon yapılması, ikincisi ise terör eylemi gerçekleşmeden önce önleyici müdahale yapılmasıdır. Bu bağlamda 11 Eylül saldırılarının arkasında olduğundan şüphe duyulmayan Afganistan'daki Taliban rejimine karşı ABD, İngiltere, Avustralya, Kanada, Fransa ve Almanya operasyon başlatmıştır. İlk müdahaleden yirmi gün sonra da koalisyon Afganistan'a müdahale etmiştir. İkinci hedef ise Irak olmuştur. Terörizmle savaş politikasının önleyici müdahale ayağı çerçevesinde Irak, küresel terörizmi desteklediği ve nükleer silahlara sahip olduğu gerekçesiyle düşman ilan edilmiş ve bu ülkeye, 20 Mart 2003'de ABD ve İngiliz birlikleri girmiştir (Dedeoğlu, 2012:895-898).

Bu dönemde Türkiye'de hükümet değişikliği olmuş ve yıllardır ülke siyasetinde boy gösteren çoğu parti seçim barajı altında kalarak meclise girememişlerdir. 3 Kasım 2002 seçimlerinde yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi oyların %34.3'ünü alarak

tek başına hükümet olmuştur. Artık Türk siyaset sahnesine yeni aktörler çıkmıştır. Bu yeni parti önceki dönemlerde Başbakanlık yapmış olan Necmettin Erbakan'ın kurucusu olduğu 'Milli Görüş' ten ayrılarak oluşmuştur. Partinin kurucu başkanı o dönem siyasi yasaklı olan Recep Tayyip Erdoğan'dır. AKP yurtseverliğe vurgu yaptığı gibi, 'Kopenhag Kriterleri'ne riayet edeceğini ve dünyaya açılmayı temel prensip olarak gördüğünü, ülkede serbest ekonomiyi kökleştirmeyi amaçladığını ifade etmiştir (Karpaz, 2015:243-246).

2003 Martında Irak'ın işgali öncesinde Türkiye'nin Irak politikası öncelikli sorunun barışçıl yollardan çözülmesi, Irak'ın BM kararlarına uyması ve BM kararı olmaksızın Irak'a güç kullanılmaması yönündeydi. Türkiye, ABD'nin olası bir operasyon için kuzeyden cephe açabilmesine olanak sağlamak için Türkiye, Kuzey Irak'a askeri güç konuşlandırmasına izin vermesi yönündeki baskılar karşısında öncelikle uluslararası meşruiyetin temel olduğunu ve bunun ancak belli koşullar altında mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Diğer bir taraftan da dönemin Başbakanı Abdullah Gül Ocak ayında Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye ve İran ziyaretlerde bulunmuş, sonrasında da İstanbul'da bu devletlerin dışişleri bakanlarıyla yapılan toplantının bildirisinde Irak, BM kararlarına uymaya ve hemen silahsızlanmaya davet edilmiş ve sorunun barışçıl bir şekilde çözümlenmesi istenmiştir. Ancak “askeri üs, tesis ve limanların modernizasyonu” için hükümete yetki veren Başbakanlık Tezkeresi 6 Şubat'ta Meclis'te kabul edilmişti. Tezkere bu yenileme çalışmaları için ABD'li teknik ve askeri personelin üç ay boyunca Türkiye'de bulunabilmesine imkan veriyordu. Daha sonra 25 Şubat'ta meclise sunulan “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerinin Türkiye'de bulunmasına ilişkin” ikinci tezkere ise 1 Mart tarihinde oylandı ve kabul edilmedi (Arı, 2008a:612-614).

Türkiye tezkere pazarlıklarında sürdüğü bazı şartlar şu şekildeydi: Türk ordusu Irak operasyonu için oluşturulacak uluslararası koalisyonun dışında kendisi oluşacak göç hareketine karşı bölge içinde önlem almak ve sınır güvenliğini korumak için Kuzey Irak'a girecek. Bu Türk birlikleri tamamen serbest hareket edecek ve başlarında Türk bir general olacak. Celal Talabani ve Mesut Barzani'ye bağlı peşmergeye verilmesi öngörülen silahların denetiminin Türkiye'ye verilmesi ve savaştan sonra yine Türkiye'nin elinde toplanması. Bu görüşmelerde tam bir uzlaşma sağlanamadı (Arı,

2008a:614-615). Görüşmelerde ekonomik taleplerin basına yansması kamuoyunun, muhalefetin ve AKP içindeki bir grup milletvekilinin savaşa karşı olan pozisyonunu daha da güçlendirmiştir. 2003 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında Türkiye'de savaşa karşı olanların oranı %90'nın üzerinde çıkmıştır (Balcı, 2013:265).

Türkiye, Irak işgalinden sonra konuşılmaya başlayan İran ve Suriye'ye Amerikan müdahalesine karşı durmuş ve bölgede karışıklıklara yol açacak yeni müdahaleleri istemediğini ifade etmiştir. (Arı, 2008a:617).

1990'lu yıllar İsrail ile silah anlaşmaları, karşılıklı açılan hava sahaları, istihbarat paylaşımı ve ortak tatbikatlarla geçerken, 2002 yılından itibaren ilişkilerde sıkıntılar başlamıştır. İlk kriz Mart ayında İsrail güçlerinin Arafat'ın karargahını kuşatmaları sonucu çıkmıştır. İsrail'in ABD ile birlikte daha Irak savaşı bitmeden gözlerini İran ve Suriye'ye çevirmeleri Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. Yine ABD'nin önerileri doğrultusunda İsrail'in Musul-Hayfa petrol boru hattını devreye sokarak Kerkük-Yumurtalık boru hattını devre dışında bırakmaya çalışması, İsrail'in Kuzey Irak'tan daha önce göç etmiş Yahudilerin ellerinde bulunan tapulara dayanarak bölgede toprak sahip olmak istemesi ve Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulması projesine İsrail'in destek verdiği haberleri Türkiye'de rahatsızlığa yol açan gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler olurken de 5 Kasım 2003'de Rusya ziyareti dönüşü Türkiye'ye de gelmek isteyen İsrail Başbakanı Ariel Sharon'a Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın randevu vermemesi ilişkilerin durumunu açıkça göstermektedir (Arı, 2008a: 624-632).

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren tarihsel dönemleri içinde Orta Doğu politikası incelendiğinde, kuruluş döneminden itibaren son yıllara kadar güvenlik politikalarının her zaman önemi olmuştur. Ancak özellikle 1923 yılı olan devletin kuruluş tarihinden Soğuk Savaş döneminde (özellikle yumuşama dönemine kadar) SSCB'nin yayılmacı politikaları, Türkiye'nin bölgede rahat bir politika uygulamasını engellemiştir. Sovyetlerin niyetlerinden sürekli kuşku duyan Türkiye hayatta kalmak için, realist bir yaklaşım içerisinde çareyi diğer küresel güç olan ABD'ye dayanmakta bulmuştur. NATO'ya dahil olup diğer bir taraftan da bölge güvenliğini sağlamak için ABD ve İngiltere'nin olduğu paktlara öncülük etmiştir fakat bu şekilde de Arap ülkeleri arasında Batı ajanı olarak algılanmıştır. Sonrasında özellikle 1960'lı yılların yarısından

sonra iktidara gelen AP yönetici kadrosunun kimlik ve inanç özelliklerinin etkisi hem de iç kamuoyu desteğiyle Orta Doğu'ya karşı ilgi artmış, özellikle de Türkiye Arap-İsrail çatışmasında tavrını Araplardan yana koymuştur. Türkiye İKÖ toplantısına ilk kez bu dönemde katılmıştır. 1974 yılında Ecevit hükümeti Kıbrıs'a harekat düzenlemiştir. Harekat sonucu ABD ambargosu ve Batı'yla ilişkilerin bozulmasıyla yalnızlaşan Türkiye yönünü Orta Doğu'ya çevirmiştir. Aynı dönemde yaşanan OPEC krizi ile diğer petrol ithal eden ülkeler gibi Türkiye'de bu sorundan ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir. Ancak Türkiye'nin çıkarlarını gözedip Orta Doğu'ya yönelme politikası, Arap-İsrail savaşında Filistin'i desteklemesi, ABD'nin İncirlik üssünü kullanmasına müsaade etmemesi ve İslam İşbirliği Örgütü'nün toplantılarına daha üst seviyede katılması onun hem bölgedeki olumsuz imajını düzeltmiş hem de petrol kısıtlamalarından muaf tutulmasını sağlamıştır.

1979 yılında İran İslam Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali 70'lerdeki detant durumunu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Türkiye'de ise yine yaklaşık 10 yıl aradan sonra asker yönetime müdahale ederek darbe yapmıştır. Bu gelişme sonrası Avrupa Konseyi ile ilişkiler bozulmuş ve Türkiye yine çareyi Orta Doğu ile yakın ilişkiler kurmakta bulmuştur. Görüldüğü üzere herhangi bir uzun vadeli strateji üzerine değil de konjonktürel değişimlere göre tavrını belirleyen ve politika uygulayan Türkiye aslında yerine göre Batılı yerine göre de Doğulu kimliğini öne çıkartabiliyordu. Ancak 1980'li yıllarda Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler geliştirirken daha çok ABD yanlısı ülkeler ve İsrail ile daha fazla yakınlaşırken İran ve Libya gibi Doğu bloğuna yakın ülkelerle de ilişkisini bozmamaya çalışmıştır. Turgut Özal döneminde de bu dengeli politika devam etmiş fakat bölgedeki savaşlardan ekonomik olarak olumsuz etkilenilmiştir. Bu dönemde Irak'ta ortaya çıkan güç boşluğu ise PKK'nın ortaya çıkmasına ve günümüze kadar uzanan bir terör sorununa sebep olmuştur. Bu yıllardan sonra Türkiye'nin Kuzey Irak üzerine güvenlik politikaları öne çıkmış hem İran, Irak ve Suriye hem de İsrail ile ilişkilerde terör başlıca etken olmuştur. 90'lı yıllarda Orta Doğu'ya yönelik belki de en önemli gelişme iktidardaki koalisyon hükümetinden Refah Partisi başkanı Necmettin Erbakan'ın 7 Müslüman ülke ile kurduğu D8'dir. Erbakan diğer Müslüman ülkelere göre gelişmiş bu ekonomilerle hem kültürel ve dini hem de ekonomik bütünleşmeyi sağlamak istemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GENİŞLETİLMİŞ ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA GİRİŞİMİ

3.1. Projenin Gerekçesi ve Kapsamı

Projenin ortaya çıkışı ve meşrulaşması görünürde 11 Eylül saldırıları sonucudur. NATO ve G8 devletlerinin müdahil olması, ABD'nin Afganistan Savaşı ve Irak işgali ile askeri boyutu ön plana çıkmıştır. Son dönemde de Arap Baharı süreci ile gelişimini sürdürmüştür (Deniz, 2012:155). Aslında ABD'nin direk olarak bölgeye dahil 1957'deki Eisenhower Doktrini ile olmuştur. O döneme kadar bölgede aktif olan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı ile ekonomik bir darboğaza girdiğinden yerini ABD'ye bırakmıştır. Bu doktrinle ABD bölgedeki çıkarlarını açıkça dile getirmiş ve bu çıkarlarını korumak için “askeri” müdahale de dahil tüm opsiyonları kullanacağını belirtmiştir.

11 Eylül saldırıları ekonomik, siyasi ve askeri değişimlerin başlangıcı ve Hz. İsa'nın yeni doğum günü olarak tanımlanmıştır. ABD'de saldırılar sonrası Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu kapsayan bir strateji geliştirmiştir (Gökdemir, 2009:278). 21. yy'nin başında Orta Doğu'da, radikal ve militan İslamcılarının olması, bölgedeki ülkelerin bir kısmında yoğun olarak uyuşturucu üretimi yapılması ve çoğu terör örgütünün de kaynağı olan uyuşturucu ticaretinin yaygın olması, bölgedeki nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların militanların eline geçebilme endişesi, kendine ve İsrail'e düşman olarak gördüğü İran ve Suriye'nin varlığı gibi gerekçeler ABD'nin bu bölgeyi kontrol altına alma gerekliliği fikrini getirmiştir (Deniz, 2012:155).

2003 yılında Şubat ayında dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un, Washington Hilton Otel'de Amerikan Girişimciler Kurumu'nda “Irak'ın Geleceği” adlı konuşmada verdiği mesajlar önemlidir. Irak halkının da demokrasiye ve özgürce yaşayabilme kapasitesinin olduğunu, dünyanın demokratik ilkeleri yayması gerektiğini, çünkü istikrarlı ve özgür hakların cinayet ideolojileri beslemeyeceğini vurgulamıştır. Orta Doğu'da özgürlük isteğinin olduğunu ve Fas'tan Bahreyn ve ötesine kadar ulusların politik reformlar gerçekleştirmek için samimi adımlar attığını belirtmiştir (Bush, 2003).

ABD'nin 2003 yılında Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Condoleezza Rice'in aynı yıl Ağustos ayında the Washington Post'ta bir makale kaleme almıştır, ABD, dostları ve müttefiklerinin Orta Doğu'da uzun süreli bir dönüşümü gerçekleştirmeyi kendilerine görev edinmeleri gerektiğini, 22 ülkeden oluşan ve 400 milyon nüfusa sahip bu bölgenin toplam GSYH'lerinin o dönemde İspanya'dan daha az olduğunu, siyasi ve ekonomik eksikliklerin bölgede geri kalmışlığa, umutsuzluğun da terörizme sebebiyet verdiğini, ve bu durumların bölgede istikrarsızlığa ve aynı zamanda da ABD'ye bir güvenlik tehdidi oluşturduğunu belirtmiştir. Görevlerinin de Orta Doğu'da daha fazla demokrasi, hoşgörü, refah ve özgürlük için mücadele edenlerle işbirliği yapmak olduğunu söylemiştir (Rice, 2003).

Hem Irak'ın işgali hem de Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin (GODKA ya da kısaca BOP) motivasyonuna bakıldığında Bush yönetimindeki Neo-conlardan bahsetmek gerekir. ABD kamuoyunu Irak'ın doğrudan bir tehlike olduğuna ve Orta Doğu'da rejim değişikliği gerekliliğine inandırmaları etkili olmuştur. 2003 yılının başında savaştan bahsedilmezken Neo-con Kaplan ve Kristol, stratejinin Irak'tan ve Orta Doğu'nun geleceğinden daha fazlası olduğu, aslında ABD'nin 21.yy'da nasıl bir rol oynayacağı ile ilgili olduğunu yazmışlardır. (Halper ve Clarke, 2004:203-206)

Projenin adından da anlaşılacağı üzere “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi” (Greater Middle East and North Africa Initiative), temel olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Deniz'e göre proje aslında daha fazla bölgeyi hedeflemektedir:

“Ortadoğu devletlerinin demokratikleşmesini öngördüğü belirtilen proje; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, İsrail ve Filistin'i kapsayan Merkezi Ortadoğu'yu; Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu sahayı kapsayan Kafkasya'yı; Fas, Tunus, Cezayir, Libya ve Mısır'ın bulunduğu Kuzey Afrika'yı ve kısmen de olsa Güneydoğu Asya'yı kapsayan geniş bir mekânı ifade etmektedir.” (Deniz, 2012:154-155)

Günal'a göre ise proje aslında bu kadar fazla ülkeyi dahil etmemiştir:

“...basına yansıyan bilgilerden yola çıkılarak, BOP'un bütün İslam coğrafyasını kapsamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Rusya Federasyonu'na (RF) bağlı federe devletler ve özerk bölgeler ile RF'nin arka bahçesi sayılan Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) - muhtemelen RF ile bir sürtüşmeye girmek ve bu ülkenin BOP'a yönelik desteğini sağlayabilmek için- projenin doğrudan kapsamına alınmadığı

görülmektedir. Zaten “Avrasya’nın Kontrolü Stratejisi” doğrultusunda halen bu ülkelerin çoğunda varlığını sürdüren ABD, diğer ülkelerdeki BOP uygulamalarının bu bölgedeki dolaylı etkileşimin hesabını yapmış olsa gerektir.” (Günel, 2004:159)

3.2.Projenin Hayata Geçirilişi

2004 yılının Haziran ayında ABD’nin Georgia eyaletinde yapılan G-8 Zirvesi’nde “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi” gündeme alınmış ve bu girişim çerçevesinde yapılacak reformları konuşmak üzere Türkiye demokratik ortak sıfatıyla, hedef ülkeler ise bölgesel ortak olarak davet edilmiştir. Türkiye, Afganistan, Irak, Yemen, Ürdün, Bahreyn ve Cezayir davete olumlu yanıt vermiş, basında geçen bilgilere göre birçok Arap ülkesi ise, “Arap-İsrail sorunu gibi mühim bölgesel konulara çözüm bulmadan reformların dayatılmaya çalışıldığı” gerekçesiyle olumsuz yanıt vererek katılmamışlardır (Günel, 2004:160).

Zirve sonunda yayınlanan bildiride “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi”nin ele alındığı, bu bağlamda bu bölgelerdeki hükümetler ve halklar ile 'Gelişme için Ortaklık ve Ortak Gelecek' girişiminin düzenleneceğine, bölgede demokrasi, okur-yazarlık, girişimcilik ve mesleki eğitim, mikrofinansman ve küçük ölçekli işletmelerin finansmanın desteklenmesi, Arap-İsrail çatışmasını kalıcı ve kapsamlı bir çözüme ulaştırmayı destekleme, bir önceki zirve olan Evian'da kitlesel imha silahlarının ve terörizmin yaygınlaşması uluslararası barışa tehdit olarak kabul edildiğini hatırlatarak bununla alakalı yayılmayı önlemek amacıyla G8 Eylem Planı'nın kabul edildiği, bu planın devam etmekte olan çabaları arttırıp genişlettiği, Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nu güçlendirmek için ve biyo-terörizme karşı adımlar atıldığı ve bu eylem planının ülkelere BM 1540 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'nı uygulamaları için çağrıda bulunduğu ve Kuzey Kore, İran ve Libya'daki silahlanmanın yayılmasıyla ilgili sıkıntılar ifade edildi. (G8 Sea Island Summit, 2004b)

GODKA çerçevesinde hazırlanan “Destek Planı'na” göre, demokratik kurumları teşvik edip güçlendirmek, demokrasi programları üzerine koordinasyon ve bilgi paylaşımı, yeni demokrasi programları başlatmak ve değişimleri finanse etmek amacıyla demokrasi kuruluşlarını, sivil toplum kuruluşlarını ve G8, bölge ve diğer ülkelerin hükümetlerini bir araya getirecek “Demokrasi Yardım Diyaloğu” oluşturuldu. Aynı yıl yapılacak olan Diyaloğun ilk toplantısını Türkiye, Yemen ve İtalya ortak destekleyip

ev sahipliği yapma kararı alındı. Mikrofinans kredileri aracılığıyla yoksulluğa karşı iki milyondan fazla girişimciye destek olmak için “Mikrofinans Girişimi”nin kurulmasına karar verildi. Ürdün'ün eğitim merkezine ev sahipliği yapmasına, Yemen'in ise ilk mikrofinans pilot projesini uygulaması kararlaştırıldı. 2009 yılına kadar 100,000 öğretmenin eğitiminin de dahil olduğu bölgedeki okuma yazma oranını arttırmak için Afganistan ve Cezayir'in sponsorluğunda “Okuryazarlık Girişimi”, ve Bahreyn ve Fas'ın sponsor olacakları “İşletme ve Girişimcilik Eğitim İnsiyatifi” ise 250,000'den fazla müteşebbise, özellikle de kadınlara iş fırsatlarını arttırmak için yardımcı olacaktı. Uluslararası Finans Kurumu'nun bünyesindeki “Özel Girişim Geliştirme Tesisi” küçük ve orta ölçekli girişimcileri finanse etmek için 100 milyon dolar yatırım sağlaması kararlaştırıldı. İlerleme kurumlarının işlerini ve uluslararası finansal kurumlarının bölgedeki çalışmalarını koordine etmek için Fon Ağı ve bölgenin iş iklimini büyütmeğe yardım için “Yatırıma İş Gücü” oluşturulması onaylandı (G8 Sea Island Summit , 2004c)

28-29 Haziran'da gerçekleşen İstanbul'daki NATO Zirvesi'nde de GODKA gündeme alınmıştır. Zirvede yine terörizme karşı uluslararası bireysel ve kolektif mücadeleye katkının artırılmasına karar verilmiştir. Terörizmin, kitle imha silahlarının yayılmasının ve bunların taşınmasının İttifak'a ve uluslararası güvenliğe tehdit taşıdığı belirtilmiştir. Terörün motivasyonu ve tezahürleri nasıl olursa olsun kınandığı, İttifak'ın terörizme karşı Kuzey Amerika ve Avrupa ile birlikte gerekli transatlantik bir boyut getireceği, terörizmin her şekliyle uluslararası hukuk ve BM prensipleri dahilinde mücadelenin devam edeceği ve bu bağlamda siyasi, diplomatik, ekonomik ve gerekiyorsa askeri araçlarla çoklu ve kapsamlı hareket edileceği kararı alınmıştır. Terörizme karşı mücadelenin terör saldırılarına ya da yurt dışından herhangi bir saldırı tehditine karşı, NATO askeri güçlerinin de dahil olabileceği direk teröristlere ya da onları barındıranlara karşı engelleme, akamete uğratma, savunma ve koruma amaçlı eylemleri içerebileceği bildirilmiştir (NATO, 2004).

25 Kasım 2004'de Roma'da “Demokrasi Yardım Diyalogu” ülkelerinin dışişleri bakanlarının bir araya geldiği ilk toplantıdan sonra, 11 Aralık 2004'de Fas'ta “Gelecek için Forum” adıyla yapılan toplantıya birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinin

maliye ve dışişleri bakanları, Arab Birliği, Avrupa Birliği ve birçok sivil toplum örgüt katılmıştır (Günel, 2004:160).

G8 zirvesinde, ABD Başkanı Bush'un Ortadoğu liderleriyle yaptığı görüşmede 'medeniyetler çatışması' tezine yönelik tartışmalar da yapılmış ve bir çok konuşmacı böyle bir durumun olmadığı görüşünü dile getirmiş ve demokrasiye geçişte bir çok model olduğu konusunda birleşmiştir. Toplantıda, Batı Avrupa ve Kuzey Atlantic kültüründen çok farklı ve kendi aralarında da farklılıklar olan iki ülke Türkiye ve Japonya Başbakanlarının da orada yer almalarına ve demokrasiye geçişi sağlamış olmalarına vurgu yapılmıştır. Bir çok katılımcı İslam ve demokrasinin birbirine uymaması iddiasının yanlış olduğunu ve Türkiye'nin bu duruma iyi bir model olduğunu ifade etmiştir (G8 Sea Island Summit, 2004a)

3.3.Projeye Getirilen Eleştiriler

Bush yönetiminin başlattığı girişim kamuoyuna duyurulduğundan beri bir çok eleştiriye hedef olmuştur. Böyle kapsamlı bir değişim projesinin başka bir ülke tarafından dikte edilmesi hedef ülke yöneticileri ve halkları için olumsuz bir algı getirebilir. Özellikle seçilen ülkelerin jeostratejik önemi ve Müslüman olmaları çeşitli teorilerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Afganistan ve Irak işgalleri de bu projenin gerçekleştirilmesi için izlenen yolla ilgili olarak şüphe doğurmuştur.

Değişimler çaba ve zaman ister. GODKA'dan gerçek anlamda sonuç alınabilmesi için önce özümseyip sonra ona göre hareket edilmelidir. Demokratikleşme ve reformlar sürekli bir gayret ister. Başarı ve başarısızlık da %90 o bölgenin insanına bağlıdır. Bu bağlamda Amerikalıların ve Avrupalılara düşen başlıca sorumluluk (%10) ise önümüzdeki ortalama yirmi yıl, bu yöresel çabaların gerçekleşmesi için sakin bölgesel ortamı hazırlamak amacıyla gerekli siyasi adımları atmaktır. (International Crisis Group, 2004:17)

Bu girişimin uygulanması düşünülen 23 ülkeye (Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, İran, Pakistan ve Afganistan) bakıldığında, bu ülkelerin ABD'nin stratejik enerji kaynaklarının ve ulaştırma hatlarının geçtiği yerler olduğu görülmektedir. Zirve sonuç bildirisine

bakıldığında, Soğuk Savaş'ın ardından kuruluş amacını yitiren NATO'nun küresel terörizmi kendisine yeni düşman seçtiği anlaşılmaktadır. En önemli ayrıntı da, "teröristleri koruyan ülkelerin" de hedef olarak alınabilmesidir, böylece artık NATO bünyesinde alınacak bir kararla herhangi bir ülke işgal edilebilecekti (Günel, 2004:159-160).

Arap entellektüellerinden Sorbon profesörü ve Lübnan'ın eski Kültür Bakanı Ghassan Salameh GODKA ile alakalı olarak ABD'deki Neo-conların terörizmin gerçek nedenlerini saptırdıklarını, İslam ve çağdaş Arap tarihinden kaynaklı kültürel sebeplerle Batı ile olan çatışmayı devam ettirmeye çalıştıklarını ve bölgedeki Amerikan nefretinde bazı Amerikan politikalarının etkisini görmezlikten geldiklerini ifade etmiştir. Omar Nashabe de ABD'nin demokrasi retoriğiyle Ebu Gureyb ve Guantanamo'daki uygulamalarının çelişmesini vurgulamış, Ebu Gureyb'deki işkence görüntüleri ABD hükümetinin güvenilirliğini yok ettiğini ve demokrasi, özgürlük ve insan hakları söylemlerinin ne kadar boş olduğunu gösterdiğini söylemiştir. (aktaran Baroudi, 2007:402-403)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.ARAP BAHARI

4.1. Arap Baharını Getiren Süreç

Arap Baharı özgürlük, ekonomik fırsat, rejim değişikliği ve yolsuzluğu bitirme gibi farklı talepleri içeren komplike, herkesin gözleri önünde yaşanan ayaklanmalar, devrimler, kitle gösterileri, iç savaşların bütünüdür. Aralık 2010'da Tunusta başlamış ve 2011 yılı boyunca Orta Doğu'nun geri kalanına yayılmıştır (Kaya, 2012:26). Ayaklanmaların ortaya çıktığı ülkelerde bazı ortak durumlar bulunmaktadır. Otokratik rejimler, temsil kurumlarının eksikliği, adaletsizlik, yolsuzluk, adam kayırma, yöneticilerin kamu kaynaklarıyla alakalı kendi malları gibi tasarrufta bulunmaları algısı bunlara örnektir (International Crisis Group, 2011b:1)

Kuzey Afrika'daki ayaklanmaların iki önemli etkeni var. İlki siyasi başarısızlıktır. 40 yıldan fazladır Mısır, Libya ve Tunus çoğulcu ve açık bir siyasi sistem kurmada başarısız olmuştur. İkinci başarısızlık alanı ise ekonomiydi. Bölgedeki hükümetler özellikle gençler için iş imkanları sağlama ve düşük yoksulluk oranı ve eşit gelir dağılımı için ekonomik politikalar yapmada başarısız oldular. Örneğin yaşı 15 ve 24 arasındakiler için işsizlik oranı Kuzey Afrika'da %30 iken dünya ortalaması %14'tür. (Page, 2012:9) Diğer koşullar ise yetersiz insan gelişimi, sürdürülebilir ekonomik fırsatların azlığı, ulusal güvenlik sıkıntısı, insan hakları ihlalleri, katılımcı demokrasi ve kanun eksikliği olarak sayılabilir (Ogbonnaya, 2013:15).

Arap Baharı homojen bir hareket değildi. Her bir ülkedeki insanlar farklı şeyler istediler. Bazıları hükümetlerin devrildiğini görmek isterken, diğerleri sadece yolsuzluğun bitmesi ve daha fazla ekonomik olanaklar istediler (Kaya, 2012:28).

4.2. Tunus

Arap Baharı ya da Arap isyanları denilen hareket 17 Aralık 2010 yılında Tunus'da Muhammet Boazizi isimli sokak satıcısının kendisini ateşe vermesiyle başlamıştır. İşsiz olan bu genç kardeşinin üniversite masraflarını karşılamak için sokakta sebze satıcılığı yapmaktaydı (International Crisis Group, 2011c). Zabıta tarafından rahatsız edilmesinin ardından intihar etmesi ülkede Yasemin devrimini başlattı. Bu olay daha sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da demokrasi hareketlerine ilham verdi.

Tunus zamanla Cumhurbaşkanı ve ailesinin özel alanı haline gelmişti. Daha önce elitler arasında paylaşılan kaynaklar, Ben Ali ve eşi tarafından gittikçe tekelleşti ve özel sektör ağır bir bedel ödedi. Boazizi'nin ölümünün ardından genç göstericiler, ülkenin güneyi ve merkezinde iş, ekonomik fırsatlar, daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti için sokaklara çıktılar. Ayaklanmalar hem coğrafi hem de politik bir şekilde yayıldı. Bu durumda sendikalar önemli bir rol oynadılar. Aynı şekilde uydu tv kanalları, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya hareketin orta sınıf ve elit gençler arasında yayılmasını sağladı. Diğer bir taraftan da protestoculara karşı şiddet, sosyo ekonomik ve siyasi talepler arasında bağlantı kurulmasına imkan verdi. Cumhurbaşkanı Ben Ali'nin bu protestolarla başa çıkma şekli halkı da ayaklananların tarafına itmiş oldu. Ben Ali'nin desteği dramatik bir şekilde azaldı. İktidar partisi, Cumhurbaşkanı'nın çağrılarına rağmen tek bir rejim taraftarı gösteri bile düzenleyemedi. Benzer bir şekilde, ordu da rejime sadık değildi. Sonuç olarak ülkede artan bir kızgınlık, sosyal medya aracılığıyla mobilize olan gençler, geleneksel destek kaynaklarını yabancılaştıran zayıflamış bir iktidar vardı. Her bir aşamada, otoritelerin zulmü ve Ben Ali'nin geç kalmış ve tutarsız tepkileri, çoğunlukla doğal gelişen ve lokal bu popüler hareketi kararlı bir ulusal devrime dönüştürdü. Sonunda, 14 Ocak 2011'de Ben Ali ülkeyi terketti (International Crisis Group, 2011d).

4.3. Mısır

Mısır'da ise bir çok gözlemci olaylara neden çok fazla katılım olduğundan ziyade ayaklanmaların başlamasının niye bu kadar uzun sürdüğünü merak etmişti. Uzun zamandır yoksul kentliler artan fiyatlardan, düşük maaşlardan ve zenginlerle arasında iyice açılan uçurumdan muzdariptiler. Çiftçiler benzer şekilde 1952'deki devrimden beri yeterince kazanamadıklarından ve arazilerinin siyasi ilişkileri olan ailelere verildiğinden şikayetçilerdi. Tüm ekonomik ve politik kuşaklardan Mısırlılar, iş dünyası ve siyasi güç evliliklerinden, güvenlik güçlerinin baskısından ve yolsuzluktan rahatsızdı (International Crisis Group, 2011a:1).

Ülkede daha önce de bazı protestolar yaşanmıştı. 2000 ve 2002 yıllarında Filistin için, 2003'de Irak Savaşına karşı yürüyüşler gerçekleşti. Çoğu Mısırlı hükümetin ABD ve İsrail ile uyumlu politikalarından rahatsızdı. 2005'de anayasa değişikliği ve seçimlere karşı protestolar oldu. 2010 yılında gerçekleşen seçimlerde hileler olduğunun rapor

edilmesi ve ardından da boykotlar sonucu parlamentoda muhalefet yer almadı. Sonuç olarak yine ülkede binlerce kişinin katıldığı protestolar yaşandı. Özellikle Tunus, Mısır için dönüm noktası oldu. Artık kendileri de protestolarının bir sonuca ulaşabileceğini düşündüler. Protestoların 4.gününde devlet başkanı Hüsnü Mübarek kabineyi dağıttığını, başkan yardımcısı olarak ülke istihbarat örgütünün başında olan Ömer Süleyman'ı atadığını, yoksullara yardım ve demokrasiyi güçlendirmek için reformları hızlandıracağını söylemesine rağmen protestolar devam etti çünkü insanlar Mübarek'in istifasını istiyorlardı. İçişleri Bakanının çekilmesinden sonra polis ve jandarma da sokaklardan çekilince, ordu şehire indi. Protestocular onları bir kahraman gibi karşıladı. Protestolara, Müslüman Kardeşler gibi organize siyasi gruplar da katıldı. Şubat ayının ikinci gününde bu sefer Mübarek yanlıları sokaklara çıktı. Bir gün öncesinde mübarek konuşmasında 2011 seçimlerinde aday olmayacağını açıklamıştı. Bu ortamı biraz yumuşatsa da gösteriler bitmedi. Göstericiler Tahrir Meydanı'nda kalmaya devam ettiler. Mübarek yanlıları ve protestocular arasında zaman zaman çatışmalar oldu. Sonuç olarak, 11 Şubat'ta Mübarek görevini bıraktı ve yetkilerini orduya devretti (International Crisis Group, 2011a:1-14). Altı ay sonra da Mübarek, oğulları ve yönetiminden önemli kişiler yargılanmaya başlandı (Dalacoura, 2012:65). Bir kaç hafta sonra protestolara dahil olan Müslüman Kardeşler “Özgürlük ve Adalet Partisini” kurdular. 2012 yılının Haziran ayında Muhammed Mursi, Mısır'ın ilk seçilmiş cumhurbaşkanı oldu. Bir senelik iktidarın ardından 3 Temmuz 2013'de ise Mursi kendi atadığı Genel Kurmay Başkanı Sisi tarafından bir askeri darbeyle iktidardan indirildi.

4.4. Libya

Libya'da ise olaylar daha kanlı sonuçlar getirdi. Libya, İbadi mezhebine ait küçük bir berberi azınlığın dışında, Sünni Müslüman çoğunluğa sahiptir, fakat Tunus gibi kabile ve bölgesel farklılıklarla homojen olmayan bir ülkedir. Şubat 2011'de Bingazi'de gösteriler başladı. İlk başlarda Muammer Kaddafi'nin desteği fazlaydı ve nispeten ulusal bir mutabakat ve birleşme yoktu. Gösteriler daha sonra diğer büyük şehirlere yayıldı (Haseeb, 2012:188). Mübarek'in devrilmesinden bir kaç gün sonra Libya'nın Bingazi şehrinde Muammer Kaddafi'ye karşı gösteriler başladı. Ekim ayında Kaddafi'nin rejimi yıkılmıştı. (Dalacoura, 2012:65).

Ayaklanma Libya'da çok hızlı bir şekilde vahşete dönüştü. Kaddafi'nin halk arasında kendine yakın silahlı unsurları bulunuyordu. Aynı zamanda muhalefetin güçleriyle kendi rejim güçleri arasında muharebe kapasitesi bağlamında önemli bir dengesizlik vardı ve ordu kendi içinde bölünmüştü. Kaddafi'nin elit taburları dışında, çoğu düzenli ordu birimleri kargaşadan uzak kaldı. 2011 yılının Mart ayında BM Güvenlik Konseyi kararı ve KİT'in çağrısı ve Arap Lig'inin aldığı karar sonucu Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün girişimiyle kurulan Libya Halkını Koruma Koalisyonu harekete geçti. Yoğun askeri operasyonlar ve hava saldırıları çok fazla insan kaybına ve işkencelere yol açtı ve sonunda Ekim ayında Kaddafi, oğlu Mutasım'ın ve hiç bir resmi yetkisi olmayan Devrimci Kumanda Konseyi üyesi Ebu Bekir Yunus Cabir öldürüldü (Haseeb, 2012:188-189).

Libya'da Kaddafi'nin devrilmesinden sonra ülkede aktif olan silahlı militanlar ve DAESH ciddi suçlar işlemeye devam etmektedirler. Yönetim bunları kontrol altına alamamış ve hatta bazı şehirlerde mahkemeler kapalı ve avukatlar ve hakimler saldırıya uğramaktadırlar (Amnesty International, 2016). Günümüzde ülkede Trablus ve Tobruk'da olmak üzere iki ayrı hükümet vardır.

4.5. Bahreyn

Şubat ortalarında protestolar Bahreyn'e ulaştı. Bahreyn'deki göstericilerin çoğunluğu Şii idi. Talepleri mezhepsel değildi çünkü Şiiler ülkede dini baskı görmüyorlardı. Bahreyn yönetimi, bu ayaklanmaları İran'dan ilham alınan Şii isyanı olarak tanımladığı için, hükümet yanlısı gösterilerle Sünni İslamcılarını harekete geçirdi. Tunus ve Mısır protestolarındaki bütünlük Bahreyn'de yoktu. Aynı zamanda Bahreyn ordusu ve polisi de daha çok Sünni Müslümanlardan oluşuyordu. Yönetim, Şiilerin politikada hakim olmalarını istemeyen başta Suudi Arabistan olmak üzere körfez ülkelerinin baskısı altındaydı.¹⁴ Mart'ta Suudi Arabistan'ın, Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve Katar'ın ülkeye asker ve polis göndermesi ile ayaklanmalar kısa sürede bastırıldı. (International Crisis Group, 2011c:6-9)

4.6. Yemen

Tunus'taki Yasemin devriminden iki hafta önce, Yemen'de iktidar partisi Cumhurbaşkanlığı dönem sınırını değiştireceğini açıkladı. 1978 yılından beri ülkenin

başında olan Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in görev süresi 2013 yılında sona erecekti. Yapılacak anayasa değişikliği Salih'e ömrünün sonuna kadar Cumhurbaşkanı olarak kalma imkanı verebilirdi. Bu açıklama gücün bir elde toplanması ve Cumhurbaşkanı'nın ve ailesinin malvarlığı üzerine halihazırda var olan kızgınlıkla da bağlantı kurularak politik bir fırtınaya sebep oldu. Bu değişiklik teklifi o dönemde muhalefet partilerini uzun dönemli seçim ve anayasal reform tartışmalarında anlaşmaya yanaştırmak için bir taktik de olabilirdi fakat zamanlaması çok talihsizdi çünkü tam da Tunus'da Cumhurbaşkanı Ben Ali devrilmişti ve bu şekilde yönetim artçı sarsıntıları desteklemiş oldu. İlk başlarda Salih'in istifasını talep eden, öğrencilerin, sivil toplum örgütlerinin ve muhalif aktivistlerin yer aldığı ufak gösteriler oldu. Ana muhalefet aktörü olan ve beş partinin gevşek koalisyonundan oluşan ve İslami görünümü ve sosyalist partileri de içeren "Ortak Buluşma Partileri" bloğu gerekli izinleri de alarak gösteriler organize etti. Gösterilerde gençler Tunuslu ve Mısırlı göstericilerin sloganlarını tekrar ederken, resmi pankartlar ve konuşmalar daha çok yapılması istenen reformlar üzerineydi. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin hemen ardından ise herşey bir anda değişti. 11 Şubat gecesi binlerce Yemenli ülkelerinde de aynı değişim için sokaklara döküldü. Protestolara zamanla zaten yönetimle sorunu olan kuzeydeki Huti'ler de katıldı (International Crisis Group, 2011b:1-3). Haziran ayında Salih bir saldırıda yaralandı ve Suudi Arabistan'a götürüldü. Daha sonra KİT'le anlaşarak yargılanmama şartıyla yetkisini Ocak ayında yardımcısı Abd Rabbuh Mansur al-Hadi'ye devretmeyi kabul etti (Aljazeera ve ajanslar, 2014). 21 Şubat 2012'de ise tek aday olan al-Hadi iki yıllığına Cumhurbaşkanı seçildi.

2014 yılında ise Şii Zeydi olan silahlı Hutiler, eski Cumhurbaşkanı Salih' e bağlı olan güçlerle birlikte Sana'ya girdiler. 2015'in başında Cumhurbaşkanı Hadi çekilmek zorunda kaldı. Aynı yıl Mart ayında Suudi Arabistan önderliğinde koalisyon güçleri hava saldırısına başladı ve beraberinde ülkeye kara birlikleri gönderip, hava ve deniz ablukası uyguladılar. Ülkede hali hazırda iki taraf da çok fazla savaş suçu işlemektedir. Koalisyonun hava saldırıları sonucu şimdiye kadar 2000'den fazla insan ölmüştür. Aynı zamanda DAESH de Şii camilerini hedef alıp sivillere saldırılar düzenlemiştir (Amnesty International, 2016).

4.7. Suriye

Mart 2011'de Arap Baharı Suriye'ye geldi. Dera'da okul duvarlarına hükümet karşıtı sloganlar yazan yaşları 9 ve 15 arasında değişen 10 çocuk tutuklanıp, çoğu rapora göre, işkence görünce, insanlar Dera'da sokaklara döküldü. Bu kalabalığın çoğu tutuklu çocukların aileleri ve akrabalarıydı. Sonrasında protestocuların sayısı artınca, polis kalabalığa ateş açtı ve dört kişi öldü. Ertesi gün kalabalık daha da arttı. Güvenlik güçlerinin sert tepkisi devam etti ve daha fazla insan öldürüldü. Bunun yanı sıra şehirde elektrik, su ve mobil telefon hatları kesildi, güvenlik güçleri şehri kuşattı. Rejim bu durumu diğer bölgelere yayılmadan bitirmek istiyordu (Lesch, 2012:55-57).

Fakat protestoların diğer şehirlere yayılması engellenemedi. İlk başlarda kalabalığın talepleri siyasi tutukluların salınması, olağanüstü halin kaldırılması ve Baas Partisi'nin iktidardaki tekeli bitirecek olan anayasal değişiklikler yaparak siyasetin önünü açmaktı. Gösterilere karşı sert tutum devam edince, "rejimi indirme" sloganı Suriye'de de duyulmaya başlandı (Ismail, 2011:539).

Artan protestolara karşı hükümet 24 Mart 2011'de bir dizi reform açıkladı. Bu durum Arap Baharından etkilenen diğer ülkelerdeki yönetimlerin tepkilerine benziyordu. Aynı zamanda protestolarda ölümlerle sonuçlanan kanun dışı eylemleri soruşturmak için bir komitenin kurulacağı da açıklanmıştı. Hükümet çalışanlarının maaşlarının %20-30 civarı arttırılacağı, gelir vergisinde indirim, emekli maaşlarında artış, sağlık ve yargı reformları, medya kısıtlamalarında rahatlama, yolsuzlukla mücadele ve daha çok siyasi partinin seçimlere katılmasına izin verilmesi gibi vaatlerde bulunuldu. En önemlisi de 1963 yılında Baas Partisinin darbe ile yönetime gelmesinden bir gün sonrasında itibaren yürürlükte olan olağanüstü hal kanunun kaldırılmasıyla ilgili çalışma yapmak için bir komitenin kurulacağıydı. Bu kanun hükümetin engelleyici tutuklamaları yapmalarına, anayasa ve ceza kanunlarını çiğnemelerine ve haksız tutuklamayı kaldırmalarına imkan veriyordu ve yakalananların mahkemeye ilgili şikayetlerini ve soruşturma esnasında avukata sahip olmalarını engelliyordu. Nisan ayında Beşer Esad göstericilerin taleplerinden olan olağanüstü hal kanunu kaldırdı fakat başka aynı derecede kısıtlayıcı kanunlar halihazırda vardı. Örneğin bu yasalar güvenlik güçlerini adli kovuşturmayla karşı koruyor ya da Müslüman Kardeşler (1970'lerden beri

Suriye'de yasaklıdır) üyesi olanları ölüm cezasına çarptırabiliyordu (Lesch, 2012:70-86).

Protestolar daha çok sünni çoğunluğun olduğu yerlerde yoğunlaşmıştı. Lazkiye, Tartus ve Süveyde gibi azınlık nüfusunun güçlü olduğu yerlerin çoğunluğu rejime destek vermeye devam etmiştir. Halep ve Şam'da da çok fazla protesto gerçekleşmemiştir. Şam Esad'ın yaşadığı ve çalıştığı yerd. Halep ise çok sık seyahat ettiği bir şehirdi ve yönetim kademelerinde bir çok Halepli bulunmaktaydı. Özellikle bu iki vilayet yabancı yatırımdan, altyapısal gelişimden, kent güzelleştirmesi ve turistik yerlerin bakımından en fazla payı alan yerlerdi. Orta sınıf ve orta üstü sınıf bu gelişmelerden faydalanıyordu. Yine bu iki şehirdeki ordu ve güvenlik güçlerinin hakimiyeti de etkili olmuştur. Sünni, Alevi ya da Hristiyan olsun işadami sınıfının çoğunluğu da yine Esad'ı desteklemeye devam ediyorlardı (Lesch, 2012:96-100). Bu iki şehir hariç tüm ülkeye yayılan gösterilerde, durum eleştirilmeye başlanmıştı. Aynı yıl 29 Temmuz Cuma gösterilerinin adı “Sessizliğiniz bizi öldürüyor” cumasıydı. Hem uluslararası camiaya hem de Halep ve Şam'a sesleniliyordu (Karabat, 2013:109).

Güvenlik güçlerinin protestoları bastırmak için tutuklama, gözaltında işkence gibi sert yöntemlere başvurmaları daha da fazla direnişe sebep oldu. Protestoların 15.haftasında göstericilerin sayısı 4 milyonun üzerine çıktı. Böylece durum artık rejime ulusal bir başkaldırıya dönüşmüştü (Ismail, 2011:539). Haziran ayının başında “İnsan Hakları İzleme Komitesi”nin (Human Rights Watch) raporunda göstericilerin ve onları izleyenlerin sistematik şekilde öldürüldüğünü, keyfi tutuklamaları, kayıpları, işkence, tıbbi yardımı reddetme, infazlar ve toplu mezarlar gibi bir çok şiddet olayı yer aldı (Lesch, 2012:110-111).

31 Mayıs ve 3 Haziran 2011 tarihleri arasında sürgündeki muhalifler ve aktivistler, tüm muhalefeti temsil edecek bir organizasyonu oluşturmak için Türkiye'de (Antalya'da) bir araya geldiler. “Değişim için Suriye Konferansı'na” önemli Suriyeli işadamları da dahil oldu. Konferans daha sonrasında kurulacak olan “Suriye Ulusal Konseyi” ne (SUK) bir temel oluşturmuş oldu. Haziran ayına gelindiğinde Beşar Esad televizyondan üçüncü ulusa seslenişini gerçekleştirdi. Yine yapmak istediği reformlardan, geçen süre zarfında dökülen kanın hesabını soracağından, şiddetin

sorumlusu olarak silahlı gruplardan ve komplolardan bahsetti. Muhalefet bu sözleri daha önceden de duyduklarını ve yine ayaklanmanın gerçek sebeplerinin görmezden geldiğini söyledi. (Lesch, 2012:111-115) Karabat (2013:110) bu durumu: “Rejimse, bütün bu olaylara Suriye rejiminin bir sorunla karşılaştığı zaman başvurduğu yolla müdahale ediyordu: bir yandan şiddetle bastırmaya çalışmak, meseleyi dış güçlerin oyununa ve provokatörlere bağlamak; bir yandan da içeriği boş, yetersiz reformlar yapmak.” olarak ifade etmiştir.

Esad'ın son konuşmasının ardından ilginç bir gelişme olarak yeni siyasi parti kanunu tasarısı hazırlanıp internette yayınlandı. Tasarı'nın Ağustos'ta mecliste oylanacağı söylendi. Bu kanun tasarısına göre Baas'ın tek parti iktidarı sona erecekti. Halihazırda 1970'lerden beri iktidar partisine sadık bir kaç sol partiden oluşan muhalefet partisi vardı fakat Baas her zaman egemendi. Suriye anayasasında Baas'ın ülkenin ve halkın lideri olduğunu ifade eden bir madde bile vardı.Yeni kanun tasarısı yönetim ve yasamada çoğulcu bir sistem getirse de bir çok kısıtlamayı da barındırıyordu. Örneğin Müslüman Kardeşler ya da bir Kürt Partisi benzeri herhangi dini, etnik ve bölgesel partinin kurulmasını engelliyordu (Lesch, 2012:115).

2013 yılına gelindiğinde artık ülkede şiddetli bir iç savaş yaşanmakta ve komşu ülkelerdeki Suriye'li mülteci sayısı 1 milyona ulaşmıştı (New Internationalist, 2015:17). Aynı yıl Haziran ayı itibari ile de hayatını kaybeden kişi sayısı ise 60.000 rakamını geçmişti (UN, 2013) Devam eden dönemde ülkedeki istikrarsızlık ve yönetim boşluğundan faydalanan El-Nusra, Daeş ve YPG (PYD'nin silahlı kolu) gibi terör örgütleri Suriye topraklarında belli bölgeleri ele geçirip hakimiyet kurmuşlardır.

Sonuç olarak Esad rejiminin halkın isteklerini karşılama niyeti yoktu. İran ve Rusya'nın kendilerinin arkasında durması onları cesaretlendirdi ve ülkede muhalefeti bastırmak için kanlı operasyonlarına devam ettiler. İran ve Rusya sadece siyasi destek değil, askeri, istihbarat ve ekonomik anlamda da Suriye'yi desteklediler. Sahada muhaliflerle savaşan İran Devrim muhafızları ve Hizbullah militanları basına yansımıştır. 2015 yılından itibaren ise Rusya'nın aktif olarak Esad'ı desteklemek ve kendi söylemiyle “Daeş'e” karşı Suriye'deki iç savaşa müdahil olması Esad'ı güçlendirmiş ve muhalefet ağır yara almıştır.

Günümüzde ülkede 13,5 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı vardır. 386.000 kişi ölmüş, 6.5 milyon kişi ülke içinde yerlerinden edilmiş ve 4.8 milyon kişi Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Mısır'da mülteci olmuş ve bu kişilerin %10'u Avrupa'ya kaçmıştır (ACAPS ve UNHCR, 2016).

4.7.1. Arap Baharı'nın Suriye'de iç savaşa dönmesinin sebepleri

Suriye'de mezhepsel ve etnik grupların meydana getirdiği zafiyet, Arap Baharı'nın diğer ülkelerdeki rejimi yıkma başarısını burada kimliklerin legal var olma savaşına dönüştürmüştür (Kodaman ve Birsell, 2012:18).

Suriye'de yaşanan Arap Baharı'nın diğerlerinden farklı gelişmesi, geçmişte Fransa'nın manda yönetimi uygulamaları ile yakından ilgilidir. Kodaman ve Birsell'in ifade ettiği üzere:

“1919 yılından itibaren Fransa, Suriye üzerinde iki önemli proje uygulamaya başlamıştır. Birincisi, Suriye'nin yönetilmesiyle ilgilidir. Suriye'nin kendisine tehdit oluşturmaması ve ulusal duyguların uyanmaması ve güçlenmemesi için demografik özellikler dikkate alınarak ülkenin bölümlere ayrılması planlanmıştır. Bu kapsamda Fransa, Kürt, Çerkez, Süryani ve Keldani gibi değişik etnik grupları dikkate almayarak dini ve mezhebi ayrıma göre hareket etmiştir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Hatay, Suriye kuzey doğusunda Nusayri (alevi topluluk), merkezde Sünniler, güneyde de Marunî (Hıristiyan Araplar) olmak üzere Hatay ile beraber Suriye'yi dört özerk bölgeye ayırmıştır.” (Kodaman ve Birsell, 2012:21)

Bu ayrımın geleceğe dönük etkileri vardır. Suriye ulusçuluk bilincinin oluşması önlenmiş ve günümüzdeki olaylara sebep olacak şekilde iç çatışma ve toplumsal rekabet her dönemde var olmuştur. Fransa Lübnan'da özerk bir yapıya kavuşan Marunileri Sünni gruplara karşı desteklemiştir ve böylece Suriye'de Hıristiyanların yok olması engellenmiş ve bu taban Batı'nın Suriye bağlantısı olmaya devam etmiştir (Kodaman ve Birsell, 2012:21-22).

Suriye'nin demografik yapısının bugünkü kaos ortamında etkisi büyüktür. Suriye nüfusu 2014 yılı Temmuz ayındaki rakamlar göz önüne alınırsa 17 milyon civarındadır. Nüfusun %90'ı Araptır (CIA, 2016). Arapların dışında Kürtler (2 milyon), Türkmenler (yaklaşık 1.5 milyon) ve Asurlular (1.2 milyon) bulunmaktadır (World Population Review, 2016). Müslümanlar %87 (%74 Sünni, %13 Alevi, İsmaili

ve Şii), %10 Hristiyan, %3 Dürzi ve Şam ve Halep'te az sayıda Yahudi vardır (CIA, 2016).

Suriye'de bugünkü iç savaşı tetikleyen durumda ülkedeki mezhep ayrımının büyük önemi vardır. Suriye tarihinin büyük bir bölümünde çoğunluk olan Sünniler tarafından yönetilmiştir. Aleviler Suriye'de azınlıktadırlar (Junior Scholastic, 2012:9). Ancak Fransız mandasının sona ermesinin ardından ülkede azınlık olan Alevilerin şansları dönmeye başladı. 1946 yılında Suriye Fransa'dan bağımsızlığını kazandığında, Aleviler orduda iyi mevkilere sahip olmuşlardı bile. Manda yönetimi esnasında, Sünniler askerlik görevini küçümserken ya da ordudan - Fransız manda yönetimiyle gizli anlaşma içinde kabul ettiklerinden - hoşnut olmazken, Aleviler özellikle gönüllü olup orduya girmişlerdir. Aleviler, 1950'ler de Sosyalist, Pan-Arap ve tarafsız olan Baas Parti'si parlamentodaki koltuk sayısını arttırmaya başlamasıyla ve sonrasında siyasi gücünü arttırmak için ordudaki önemli unsurlarla müttefik olması sonucu yönetimde söz sahibi oldular. 1966 yılında Baas darbe ile yönetimi ele geçirdi. Bu dönemden sonra özellikle, Hafız Esad yönetimi altında Aleviler çok iyi bir şekilde temsil kazandılar. Bu eğilim Beşer Esad döneminde daha da arttı (Lesch, 2012:3). Hafız Esad hükümeti 30 sene boyunca ülkesini zalimce yönetmiştir. Örneğin 1982'de Hama'daki Sünni ayaklanmasını 10.000'den fazla insanı öldürerek bastırmasının hatırası günümüzdeki bir çok Sünni isyancıyı motive eden etkenlerdendir (Junior Scholastic, 2012:9).

Esad rejiminin dayanağı Baas partisinin iki önemli özelliğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi ideolojisidir. Devlet yönetimi azınlık olan Nusayrilerin (Alevilerin) elindedir. Esad yönetimi de bu bağlamda kilit yerlere Nusayrileri getirmiş ve bir korku kültürünün olduğu baskı politikaları yürütmüştür ve yine yönetim ülkeye Arap Milliyetçiliği yerleştirilmek istemiş fakat bu baskıcı politika farklı unsurları etkileyememiş sadece bir süre için susturmuştur (Kodaman ve Birsal, 2012:23).

2000 yılında ülkeyi 30 sene boyunca yöneten Hafız Esad ölünce, Baas partisi Hafız Esad'ın oğlu olan Beşer Esad'ı tek aday olarak gösterdi. Anayasa değişikliği yapılarak

Cumhurbaşkanı seçilme yaşı 40'tan 34'e düşürüldü. Haziran ayında Esad Baas Partisi genel başkanı ve ardından da referandumla Cumhurbaşkanı seçildi (Lesch, 2012:3-4).

Aslında ülkedeki duruma bakıldığında, rejimin istifa etmek istememesinin sebebi şu şekilde açıklanabilir: Aleviler ülkede güç sahibi olmak için çok çalışmışlardı ve bundan kolay kolay vazgeçmeyeceklerdi. Alevi çoğunluklu ordu ve çoğu Sünni olan rejime bağlı işadamları kendi siyasi, ekonomik ve sosyal statülerini devam ettirmek için Beşer Esad'ı desteklemişlerdi (Lesch, 2012:3). Gösterilerin başta mezheple bir ilgisi yoktu, diğer Arap Baharı ülkelerinde olduğu gibi yolsuzluğa batmış kişilerin olduğu yönetimler sebebiyle ekonomik olarak sıkıntıda olan halkın isyanıydı. Başlarda "...Suriye tektir" sloganları atılırken, sonra gösteriler "Sünni Arap" niteliği kazandı. Çoğunluğu Nusayri olan Şebbihaların halkın üzerine salınması, Lübnanlı Şii Hizbullahın rejime destek için savaşçı göndermesi ve silahlı muhalefetin çoğunluğunun Sünni olması mezhep çatışmasını ortaya çıkardı. Nusayri, Hristiyanlar ve diğer azınlıkların da bir bölümü yönetimden memnun olmasa da, Esadlar sonrası olabileceklerden korktukları için ya rejimin yanında ya da ayaklanmaya mesafeli durmuşlardır (Karabat, 2013:236-239).

Suriye'deki muhalefetin durumu da bugünkü ortamın oluşmasının sebeplerinden sayılabilir. Gösteriler başladığında yıllardır aktif olan, 99'lar ve 1000'ler bildirilerini, Şam Deklarasyonunu yayınlayan, bazıları sürgünde olan muhaliflerin etkisi çok fazla olmamıştır. Yıllarca yönetimin baskısı sonucu zayıflayan, organizasyon kapasitesini kaybeden ve insan kaynağı olmayan bu muhalefet gösterilere hazırlıksız yakalanmıştı. Suriye muhalefesinde her zaman liderlik zafiyeti ve bölünmüşlük olmuştur. Farklı şehirlerdeki muhalif gruplar arasında koordinasyon yoktu. Suriye muhalefetini bir araya getirebilmek için çoğunun da Türkiye'de gerçekleştiği toplantılar yapıldı. Kurulan "Suriye Ulusal Konseyi" çoğu ülke tarafından muhatap kabul edildi. SUK'un içinde Şam Deklarasyonu imzalayanlar, Suriye Müslüman Kardeşleri, bazı Kürt partileri, Alevi ve Süryaniler de vardı (Topal, 2016:76-77).

Diğer bir muhalif örgüt de Şam'da kurulan "Demokratik Dönüşüm Kuvvetleri Milli Koordinasyon Heyeti" idi. Bu örgüt ayaklanmanın silahlanmasına ve uluslararası müdahaleye hep karşı çıktı ve rejimle diyalog kurulmasını savundu. SUK ise rejimle

diyaloga kesinlikle karşıydı. 2013 yılının başında ancak rejimin eline kan bulaşmamış üyeleriyle rejimin iktidarı nasıl bırakacağına görüşülebileceğini söylemiştir. Heyet daha çok sol partilerin oluşturduğu ve Kürt PYD'nin de bulunduğu bir koalisyondu. 2011 yılının Aralık ayında Arap Birliği nezdinde anlaşma için bir araya gelen iki grup bir taslak üzerinde anlaşmıştı ama bu durum fazla sürmedi. 2012 yılında da muhalifleri birleştirme çabaları devam etti. Temmuz 2012'de Arap Birliği Mısır'da bir toplantı organize etti (Karabat, 2013:156-163).

Suriye'de durumun iç savaşa evrilmesiyle SUK ve onun gibi seküler muhalefet gücünü kaybetmeye başladı ve mezhepsel ayrılıklar öne çıkınca muhalefetin demokrasi, insan hakları, vatandaşlık gibi kavramlar önemini yitirmeye başladı. Etnik, mezhepsel ve ailesel bağlar, muhalefetin sürekli ifade ettiği ulusal kimliğin önüne geçti (Topal, 2016:79).

Suriye'de intifadadan önce en örgütlü muhalefet Kürtlerdi, fakat ayaklanma sonrası diğer muhalefetle ortak hareket etmediler. Arap muhalefete güvenmiyor ve SUK'un Türkiye etkisinde olduğunu düşünüyorlardı. Esad sonrası oluşabilecek düzende kendi statülerini planlıyorlardı. Suriye'de Kürtlerin bulunduğu bölge Türkiye sınırı boyunca (Rojova denilen bölge) Kamışlı, Amuda, El Malikiye, Ras el Ayn, Dirbisiye, Ayn el Arab (Kobani), Efrin'de yaşıyorlardı. Kuzeydoğu ve Kuzeybatı arasında bir Arap kuşağı bulunmaktadır. 2003 yılında kurulan PYD Suriye'de en güçlü Kürt partisi oldu. PKK ile aynı ideolojiyi paylaşan partinin başında Salih Müslim bulunmaktadır. PYD, silahlı gücü olan YPG ile birlikte bölgede demokratik özerklik elde etmeye çalışmaktadır. (Karabat, 2013:252-256).

30 Haziran 2012 yılında Cenevre'de BM ve Arap Birliği'nin Özel Temsilcisi Kofi Annan tarafından bir toplantı düzenlendi. Toplantıya AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, Çin, Rusya, İngiltere, Fransa, Türkiye, Katar ve Kuveyt dışişleri bakanları da katıldı. Nisan ayında BM'de kabul edilen BM tasarısına atıfta bulunuldu (Karabat, 2013:163-164). Bu tasarıda BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan ve Arap Birliği Temsilcisi'nin ortak teklifi vardı. Buna göre: Suriye halkının haklı taleplerini ve kaygılarını ele almak için Suriyelileri kapsayan siyasi süreci yönetmek, çatışmayı durdurmak, çatışmalardan etkilenen bölgelere insanı yardım

ulaştırmak için günlük iki saatlik ateşkes uygulamak, keyfi tutuklamalarla içeride olan kişilerin salıverilmesi, gazetecilerin ülke için de serbest dolaşımını sağlama, bir araya gelme ve barışçıl gösteriler yapma hakkının garanti altına alınması ifade edilmiştir (Security Council Resolution 2042, 2012). Suriye rejimi ve Heyet bu kararı olumlu bulurken, SUK başkanı Galyun memnun olmadığını açıklamıştır. Ardından Kahire'de bir muhalifler toplantısı yapıldı fakat yine muhalefeti bir çatı altında toplama amacına ulaşılamadı. Kürtler toplantıyı dinlenmedikleri bahanesiyle terk etti. SUK kendisinin tek koordinasyon merkezi olması konusunda ısrarcı ıktı. Anlaştıkları Őey ise Esad sonrası Suriye yönetiminin nasıl olması gerektiğiydi. Aynı yılın Kasım ayında Katar'da da bir toplantı yapıldı ve muhalefet ‘‘Suriye Muhalif ve Devrimci Gler Koalisyonu’nu’’ kurdu. Başkan hiçbir siyasi grupla ilişkisi olmayan Muaz El Hatip oldu ve kendisinin yanı sıra biri Kürt olan üç başkan yardımcısı atandı (Karabat, 2013:166-177).

SMDK kendi içinde bir hükümet kurdu ve başbakan da 18 Mart'ta İstanbul'da yapılan toplantıda seçilen Müslüman Kardeşlerin adayı Kürt kökenli Gassan Hito oldu. Başta zgr Suriye Ordusu Hito'yu tanımak istemedi ancak daha sonra geri adım attı. Irak ve Lübnan'ın itiraz etmesine rağmen Arap Birliği'nde Suriye'nin yerini bu yeni hükümet aldı. Suriye'de sahada rejimle çatışan muhalefet (SO) genelde hafif silahlara sahipti. Ordudan ayrılan askerlerin getirdiği ya da dışardan alınan silahlar vardı. Çoğu zaman da aralarında koordinasyon eksikliği bulunmaktaydı. Ele geçirdikleri bölgeler birbirinden kopuktu, ki bazen de bu bölgeler bir kaç gün sonra yeniden rejimin eline geçiyordu. Muhalefete ağır silahlar verilmek istense de Türkiye bu silahların PKK'nın eline, Batı da selefilerin eline geçmesinden endişe ediyordu. Aslında Suriye’de olaylar başladığında cihati örgütler yoktu. Rejimin aşırı g kullanmasının silahlı muhalefeti ortaya çıkarması gibi, zamanla şiddetin artması ve rejimin hala yerinde olması sonucu Selefilerden ve cihati gruplardan çokça bahsedilmeye başlandı (Karabat, 2013: 183-214). Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, İslam düşünce tarihinde, ilk nesillerin dini en mükemmel biçimde anlayıp yorumladığı ve Müslümanların tüm ihtiyaç duydukları konuların bu ilk nesillerce zmlendiğine inanıldığı bir söylemin her zaman az da olsa var olduğunu ifade etmiştir:

“Özellikle siyasi toplumsal dağılımların, istilaların, işgallerin ve kargaşanın yaşandığı kırılma dönemlerinde bu söylemin farklı tezahürleri kendini bir çıkış yolu olarak göstermiştir. Gerek fitne dönemleri ve siyasal kargaşanın İslam dünyasını kavradığı hemen her dönemde bu tarz öze dönüşü savunan fikirler toplumda makes bulmuştur. Bunun hem sosyolojik hem de psikolojik nedenleri vardır. Bu anlayış çerçevesinde Selefînin dini anlama ve yaşama şeklini aynen taklit tüm Müslümanlara temel hedef gösterilmiş, dolayısıyla halefînin, yani sonraki nesillerin, Kur'an ve Sünnet'in yanında akla (rey, içtihat) da yer veren dini anlama-yorumlama metotları kabul görmemiştir. Gerek doğrudan nasslara başvurmak yerine fıkhi konularda farklı metot takip edenler ve böylece oluşan mezhepler; gerekse tasavvuf ekolleri kolaylıkla bidat olarak kategorize edilmiştir. Kendisini hakikatin temsilcisi olarak gören bu inhisarcı anlayışa göre Selef mezhebine kayıtsız şartsız bağlanmayan herkes ehl-i bidatten ve ehl-i delalettendir.” (Görmez, 2014)

Suriye'de savaşılan cihatçı grupların en bilinenleri El-Kaide ile ilişkili olduğu söylenen Cebbet el Nusra ve IŞİD (DAEŞ) adı verilen örgütlerdir.

Daeş 2004'de Ebu Musab el-Zerkavi'nin Irak'ta El-Kaide'nin bir kolu olarak kurduğu örgüttür ancak daha sonra küçülmüş ve etkisini kaybetmiştir. 2011'de Obama'nın ABD askerlerini Irak'tan çıkarmasıyla oluşan güç boşluğundan diğer terör örgütleri gibi yararlanmış ve güçlenmiştir. 2013 yılında örgüt dünya kamuoyu önüne çıkmıştır. 2014 yılında örgüt Irak'ta Musul'u ele geçirmiş ve aynı yıl Haziran ayında terör örgütünün lideri Ebu Bekir El Bağdadi halifeliğini ilan etmiştir. Örgüt El-Kaide'yi güç ve boyut anlamında çoktan aşmış ve tüm dünyadan destekçileri vardır. Daeş'in merkezi Irak'taki Musul ve Rakkadır. Örgüt tüm Müslümanların liderliğine sahip olduğu iddiasındadır ve Irak ve Suriye dışında Afganistan, Pakistan, Cezayir, Libya, Tunus, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Kafkaslar'da bazı bölgelerde vilayetler ilan etmiştir (Byman, 2016:77-78)

Örgüt Musul'dan sonra Kuzey Irak Yönetimini'nin sınırları içindeki Erbil'e çok yaklaşmış ve bunun sonucunda ABD ve Batılı devletler örgüte karşı hava saldırılarına başlamıştır. Aynı yıl Eylül ayında Cidde'de yapılan toplantılarda ABD, KİT üye devletleri, Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan Daeş'e karşı mücadele sağlayacak ortak bir deklarasyona imza atmışlardır (SUSRIS, 2014). Daeş Irak'ta ilerlemesini arttırmış ve Irak ordusundan ele geçirdiği silahlarla güçlenerek, Suriye'de önemli ölçüde toprak elde etmiştir. Daeş'in bu kadar büyümesinde Irak merkezi yönetiminin mezhepçi politikaları sonucu ezilen ve yönetimde yer bulamayan sünni kesimin radikal tarafa kayması da etken olmuştur (Caner, 2015:49-50).

ABD'nin önderliğindeki koalisyon güçleri 2014 yılından itibaren Daeş hedeflerine hava operasyonları düzenlemektedir. Rusya ise 2015 yılında Suriye'de hava saldırılarına başlamış ve Daeş başta olmak üzere terör örgütlerini hedef aldığı ifade etmiştir. Ancak basına yansıyan haberlere göre hem ılımlı muhalefetten hem de sivil insanlardan çok sayıda kayba sebebiyet verdiği görülmektedir. Daeş ayrıca özellikle 2015 yılından itibaren sadece Orta Doğu'da değil, Batı'da bir çok şehirde düzenlenen bombalı eylemleri üstlenmiştir.

4.7.2. Suriye'de Yeni Bir Soğuk Savaş

Suriye'de olayların çözülmesini engelleyen belki de en önemli faktör de hem rejimin hem de muhalefetin farklı küresel ve bölgesel güçler tarafından desteklenmesi. Bu durum adeta bir vekalet savaşı (proxy war) (New internationalist, 2015:17) ya da soğuk savaş halini almıştır. Bu tablo Esadçılar ve Esad karşıtları olarak açıklanabilir. Açık bir şekilde rejimi destekleyenler başta Rusya, Çin ve İran; Esad'ın gitmesini isteyip muhalifleri destekleyenler ise ABD, AB, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'dır. Bunların dışında Irak yönetimi ve bölgede önemli etkiye sahip Hizbullah da Suriye lehine çatışmaya etki eden unsurlardandır.

Rusya, sınırlı ilişkilere sahip olduğu Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmalar sırasında geri planda durmayı tercih etti, fakat önemli siyasi, askeri ve ekonomik bağlarının bulunduğu Libya ve Suriye'de çok daha aktif bir politika izlemiştir (Erşen, 2014:80). Rusya'nın rejimin yanında olmasının bir çok sebebi bulunmaktadır. İlki, kendini küresel bir güç olarak tekrar ispatlama isteğidir. Rusya daha önce Libya'ya yapılan BM müdahalesinin görüşmesinde çekimser oy kullanmıştı, o dönem Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'di. Kararda, “uçuşa yasak bölge ve sivilleri koruma altına almak için her türlü mücadele” cümleleri geçiyordu. Müdahale başlayıp Libya bombalanınca, Rusya bu müdahale biçimini onaylamadığını söyledi ve kendini bu konuda dışlanmış hissetti. Aynı şeyin Suriye'de olmasını istemiyordu. Bu sebeple BM'ye gelen her kararda hangi kelimelerin kullanılacağına çok dikkat etti. Bir çok kararın çıkmasını engelledi. Suriye, Rusya için Batı'ya meydan okuma alanı haline dönüşmüştü. Bu dönemde Vladimir Putin'in başkan olması, sert ve inatçı kişiliği de Suriye politikasında etkiliydi. Rusya aynı zamanda da Batı'nın İran'ı sıkıştırmak için de burayı kullandığını düşünüyordu ve müttefiki olarak tanımlanabilecek Tahran'ı yalnız

bırakmak istemiyordu. Ayrıca Rusya'nın Esad ailesi ile arası iyidi (Karabat, 2013:292-294).

Suriye Rusya'nın bölgedeki en önemli ortağıdır. İki ülke arasındaki siyasi, askeri ve ticari ilişkiler güçlüdür. Suriye 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşında açık olarak Moskova'yı destekleyen birkaç devletten biridir. 2005 yılında ise Rusya, Suriye'nin Sovyet döneminden kalan 13,4 milyar dolarlık borcunun, yüzde 73'ünü silmiştir. Suriye, silah ve enerji alanında da Rusya için önemli bir pazardır. 2009 yılı itibarıyla Rus şirketlerinin Suriye'deki yatırımlarının 19 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Sadece 2005-2010 döneminde Rusya'nın Suriye'ye yaklaşık üç milyar dolar tutarında silah sattığı iddia edilmiştir (Erşen, 2014:80). Bu bağlamda Suriye Rusya'nın yedinci büyük silah müşterisidir (Karabat, 2013:294). Suriye'nin Rusya için bir önemi de Tartus'ta bulunan, Rus ikmal ve bakım üssüdür. 1971'den beri faaliyette olan bu üs, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası dışındaki tek deniz üssü olma özelliğini korumaktadır. Bu sebepler Suriye'yi Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'deki jeopolitik çıkarlarının merkezine yerleştirmektedir (Erşen, 2014:80).

Erşen'in ifade ettiği üzere Suriye, Rusya için aynı zamanda ulusal güvenlik sorunudur. Rusya'ya göre Arap Baharı, başlangıcından beri demokrasiyi değil, radikal örgütleri güçlendirecekti. Rusya'nın özellikle Çeçenistan müdahalesinden sonra Kuzey Kafkasya'da kontrol altına almakta zorlandığı gruplar bulunmaktadır. 2014'te 800, 2015'te ise 2400 Rusya vatandaşının Suriye'ye savaşmaya gitmiştir. Rusya bunların Suriye'deki savaş bittiğinde Rusya'ya dönmeleri halinde ciddi bir tehdit oluşturacağını düşünüyor. Çeçenistan sorunu da çözülmüş gibi görünse de orası aslında ciddi bir sosyal patlamaya açıktır ve Rusya bundan da çekinmektedir (SETA, 2016). Bu meselenin başka bir yönü de Türkiye idi. Eğer Suriye'de rejim değişirse bu durum Türkiye'nin işine yarayacak ve zaten Orta Asya'da hakimiyet mücadelesi verdiği Türkiye'nin gücü artacaktı (Karabat, 2013:294).

Ekonomik olarak Suriye'de en çok kayıp yaşayan ülkelerden biri de Çin'dir. 2011 yılında iki ülke arasında ticaret hacmi 2.45 milyar dolardı ve bunun sadece 26 milyon doları Suriye'nin ihracatıydı. Rejimi desteklemek aynı zamanda Rusya ile ortaklığı derinleştirip İran ile ilişkileri yenilemekti. Suriye'nin ayrıca şöyle bir önemi de vardı;

ABD'nin son zamanlarda Asya-Pasifik bölgesiyle ilgilenmeye başlaması Çin'i rahatsız eden bir durumdu bu sebeple ABD'nin tekrar Orta Doğu ile meşgul olmasını tercih ediyordu (Karabat, 2013:295-296).

Ortadoğu'daki özlü sözlerden biri İran-Suriye ilişkisini özetlemektedir: “İran her zaman Suriye'nin dostudur, ama Suriye her zaman İran'ın dostu değildir.” İki ülkeyi birbirine yakınlaştıran faktörlerden biri Saddam Hüseyin dönemi Irak'a olan nefretleridir. Hafız Esad'ın Suriye'de iktidara gelmesiyle Suriye Baasçıları ile Irak Baasçıları arasında mücadele başladı ve 1979 yılında Saddam Hüseyin'in Irak'ta yönetimi ele geçirmesiyle bu durum daha da ilerledi. İki Cumhurbaşkanı arasında Arapların liderliği ve Fırat'ın suları paylaşımıyla ilgili mücadele vardı. Saddam Hüseyin'in Şiilere baskısı da, Suriye'nin o dönem İran devrimcilerini desteklemesine sebep olmuştu. Suriye İran'da devrim sonrası yeni hükümeti SSCB ve Afganistan'dan sonra tanıyan üçüncü ülke oldu (Karabat, 2013:297-298).

Suriye'nin devrimden sonra İran hükümetini tanıyan ilk Arap ülkesi olması aslında Irak'taki Baas yönetiminin korkuları üzerine bir stratejydi. Irak'ta yönetim Sünni idi ve ülkede çoğunluk Arap Şiiydi. Devrimle beraber etnisiteden ziyade Şii kimliğini ortaya çıkaran yeni bir İran bölgede Bağdat için bir tehdit olmuştu. Suriye'de ise yönetimde baskın olan Nusayri, Dürzi ve İsmaililer gibi azınlıklar için İran'daki Şii rejimi bir tehdit değil İsrail'e karşı bölgedeki en önemli müttefikti (Özdemir, 2016:345-346).

1980'lerdeki Irak-İran savaşında da Suriye rejimi İran'ı destekledi. İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal edince Suriye, İran'ın Hizbullah ile Lübnan'lı Şiiler üzerinde etki kurmasını sağladı. ABD'nin Irak işgali sonrası Saddam Hüseyin ve Baasçıların ortadan kalkması sonrası İran ve Suriye müttefikliği bu sefer ABD'nin yeni hedefi olmamak üzerine devam etti. İki ülke Irak'taki istikrarsızlığı ABD'yi oyalamak için kullandılar ve bu çatışma ortamını uzattılar. Suriye kendi ülkesindeki cihatçıları Irak'a yolladı. Ayaklanma öncesinde Suriye'nin Türkiye ile gelişen ilişkilerinden rahatsızlık duyan İran, ayaklanma başlar başlamaz Şam'a yanında olduğunu göstermeye başladı (Karabat, 2013:298-301). İran dini lideri Ayetullah Hamaney, Suriye'deki ayaklanmayı Amerikan ve İsrail oyunu olarak gördüklerini ve Esad'ı destekleyeceklerini belirtmiştir

(Abdo, 2011). Çöken Suriye ekonomisine milyarlarca dolar harcayarak dayanak olmuştur. İran aynı zamanda Esad'ı istihbarat ve askeri teçhizat olarak da desteklemiştir (New Internationalist, 2015:17). Rejime e-mailleri, cep telefonlarını ve sosyal medyayı izleyebilecekleri bir teknoloji vermiştir. İran bu teknolojiyi (siber ordu) kendi ülkesinde 2009 yılında gerçekleşen protestolar başladığında muhalifleri yakalamak amacıyla milyonlarca dolar harcayarak geliştirmiştir. Bu teknolojinin dünyadaki bu alanda en ileri teknolojilerden biri olduğu düşünülmektedir. Dahası Suriyeli mültecilerden gelen güvenilir raporlara göre, Tahran kendi askerlerini de protestoları bastırmak için göndermiştir (Abdo, 2011). İran Devrim Muhafızlarının Suriye güvenlik güçlerini destekleyip, eğittiği ve hatta Lübnan Hizbullahı gibi sahada muhaliflerle savaştıkları iddia edilmektedir. Suriye İran için çok önemlidir çünkü rejim düşüp yönetime Sünniler gelirse İran çok önemli bir müttefikini kaybedecek ve muhtemelen de yeni gelen yönetimin arası İran'ın can düşmanı Suudlarla iyi olacaktır (Karabat, 2013:302-303).

2003 yılındaki Irak'ın işgali sonrası Suriye, Iraklı politik gruplarla iyi ilişkiler kurdu. Bir milyondan fazla Iraklı mülteci işgal sonrası kaostan kaçarak Suriye'ye sığınmış ve çoğunluğu iyi karşılanıp Suriye toplumuna entegre olmuştur. (Lesch, 2012:132) Günümüzde Irak'ın ise İran etkisinde olduğu bariz olsa da Suriye'de rejim yıkılırsa, İran'ın kendi ülkesi üzerine daha fazla geleceğinden endişe ediyor. Bölgedeki Kürtlerin rejim düşerse otonomi isteyeceğini düşündüğünden, Kuzey Irak'taki Kürtlerin de merkezden daha da kopma ihtimalini ve bağımsızlığa geçebileceğini göz önünde bulunduruyor. Şam'da Sünni bir rejim kurulma ihtimali Irak yönetimini de düşündürüyor çünkü bu Irak Sünnilerini de güçlendirecek. Bu bağlamda halihazırda bazı Irak ve Suriye Sünni aşiretlerinin akraba olması da önemli (Karabat, 2013:303-304)

Esad karşıtlarından Suudi Arabistan bölgede her zaman etkili oyun kuruculardan olmuştur. Karabat Riyat – Şam ilişkisini ve farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir:

“Arap milliyetçisi olduğunu iddia eden, Batı karşıtı politikalar izlediğini öne süren ve anti-emperyalist bir tutumu varmış gibi davranan, kendi tanımladığı ölçülere göre laik Suriye ile Amerikan yanlısı kabul edilen, kendini İslamın koruyucusu ilan eden ve devlet yapısını din üzerine oturtan Suudi Arabistan, aslında birbirlerinden hoşlanmadıklarını hiç gizlemediler.” (Karabat, 2013: 305)

Suudların Suriye düşmanlığı bölgedeki İran etkisine karşı olmasına dayanır. Suriye ve Arabistan Soğuk Savaş yıllarında ayrı bloklarda bulunmuştur. 1967 Arap - İsrail Savaşı'nda yakınlaşmışlar fakat 1980 Hama ayaklanması ve Suriye'nin İran'a yakınlaşmasıyla ilişkiler yine soğumuştur. İran-Irak Savaşında da farklı tarafta bulunan iki ülke Soğuk Savaş bitiminde yine aradaki buzları eritmeye başlamıştı ki 2005'de Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesi (muhtemelen Şam'ın emri ile) durumu değiştirdi. Bu inişli çıkışlı durum Suriye'de ayaklanmanın başlamasıyla daha da kötüye gitti. Suudi Arabistan bu gelişmeyi İran'ın bölgedeki etkisini kırarak bir fırsat olarak gördü ve muhalefeti her şekilde destekledi. Muhalefete silah verilmesini söyleyen ilk ülke de Suudi Arabistan oldu. (Karabat, 2013:306) Örneğin, Mart 2015'de Suudi Kral Türkiye, Katar ve diğer Körfez ülkelerin katıldığı, muhaliflere silah ve para yardımı sağlanması için anlaştıkları bir toplantıya ev sahipliği yaptı. (New Internationalist, 2015:17)

Katar da yine Suriye de uzun süredir muhalefeti destekleyen ülkelerden birisidir. Hem askeri anlamda hem de finansal ve diplomatik olarak muhaliflere destek vermektedir. Katar yeni sahip olduğu enerji servetini, yerel İslamcılarının gücünü kullanıp bölgesel gücünü arttırarak siyasi güce çevirmek istiyor. Bu amaçla da Suriye muhalefetine tahmini 3 milyar dolar harcamıştır. Bunun çoğu da Müslüman Kardeşlere gitmiştir (Weinberg, 2013). Katar ayrıca ABD'yle birlikte ılımlı muhalefete Doha'daki Al Udeid Hava Üssünde eğitim vermiştir (Gulf News, 2014).

Suriye'de olanlar ABD'yi temkinli bir politika izlemeye itti. Libya'da olduğu gibi duruma hemen dahil olmadı çünkü ne BM Güvenlik Konseyi kararı ne de Arap Birliği'nden müdahale çağrısı vardı (Karabat, 2013:312). ABD isyanların başladığı 2011 senesinden itibaren Suriye'ye yönelik – Esad'a, ailesine, hükümetteki üyelere, güvenlik güçlerine, İran'a da desteği sebebiyle - bir çok yaptırım kararı aldı (Aljazeera ve ajanslar, 2013). ABD Başkanı Obama ilk olarak Esad'a görevi bırak çağrısını Ağustos 2011'de yapmıştı. ABD muhalefeti destekliyordu desteklemesine ama rejim yıkıldığında yerine kimlerin geleceğiyle, özellikle Selefilerle ilgili endişeleri vardı. Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu'nun kurulması ve 2013 yılında Başbakan seçmesiyle Suudi Arabistan ve Katar'ın yanı sıra ABD, İngiltere ve Fransa da muhalifleri silahlandırmaya başladı (Karabat, 2013:313-315).

Obama'nın başkan olmasından itibaren izlediği yol barışçıl ve diyalog kurmaya yönelikti ve bu bağlamda çeşitli ülkelerdeki Amerikan askerlerinin geri çekilmesini sağladı. Fakat bu tavır Suriye'de olumsuz bir sonuca sebep oldu. ABD hükümetinin Suriye'de terör örgütlerinin güçlenmesine müsait bir ortam olmasına rağmen önleyici bir hamle yapmaması günümüzdeki duruma etken olmuştur (Güner, 2016:284).

Suriye'de iç savaşın başlamasından itibaren uluslararası aktörler çözüm bulmak için bir çok kez biraraya gelme girişimlerinde bulunmuşlardır. 2011'de Arap Birliği sonuç alınamayan bir barış planı hazırlamış, sonrasında BM ile Annan planını getirmiş, ancak Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye yönelik yaptırımları veto etmesi sonucu bu plan da başarısız olmuştur ve yine Türkiye'nin girişimiyle "Suriye'nin Dostları Toplantıları" gerçekleştirilmiştir. Ancak farklı görüşleri olan tüm tarafları biraraya getirmek mümkün olmamıştır. 2012 yılının Haziran ayında Cenevre-2 Barış Görüşmeleri başladı. Toplantılarda geçiş sürecinde Esad'ın rolü üzerinde anlaşılabilmesi ve SUK'un dışlanması sonucu bir çözüm elde edilememiştir. 2013 ve 2014 yıllarında "Suriye'nin Dostları Çekirdek Grubu" toplantıları yapılmıştır. Paris'te yapılan toplantıda Suriye Muhalefetinin de gelecekteki Cenevre Konferansına katılacağı ve Suriye'de savaş suçu işleyenlerin yargı önüne çıkarılması gerektiği üzerinde anlaşılmıştır. Yeni Cenevre görüşmelerinden önce İran'ın davet edilip sonra davetin geri çekilmesi, Suriye Muhalefeti ve bazı tarafların İran'ın katılması için önceki toplantıların kararlarını kabul etmesini şart sunması ve sonuç olarak İran'ın katılmaması dikkat çekicidir. 2014 yılında Ocak ayında başlayan ikinci görüşmelerde Suriye hükümeti ve muhalefet ilk kez yüz yüze bir araya gelmiştir. Suriye rejimi ve Rusya önce Suriye topraklarındaki teröristlere karşı mücadele edilmesini sonra geçiş hükümetinin konuşulması gerektiğini şart sundular. Muhalefet' göre ise rejim zaman kazanmak istiyordu. Zaten bu görüşmeler esnasında Esad insanları bombalamaya devam ediyordu. Bu durumda görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Türkiye her iki tarafı da temsil eden Esadsız bir geçiş hükümetinin hemen kurulmasını (ki "Esadsız" vurgusunda ısrar eden tek ülke Türkiye idi), ölümlerin durdurulması ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını istemiştir (Miş, 2015: 177-181).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ARAP BAHARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

5.1. AKP Dönemi Türkiye Dış Politikası

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında seçimleri kazanıp hükümeti kurduğu dönem dünyada ve Orta Doğu'da önemli gelişmelerin yaşandığı bir zamana denk gelmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırıları, arkasından ABD'nin Afganistan savaşı ve Irak'a müdahalesinin gerçekleşmek üzere olduğu bir dönemdi. Koçer, AKP dönemi Türkiye'nin dış politikasını şöyle özetlemiştir:

“AKP dönemi Türk dış politikası, tarihteki yerini 1 Mart Tezkeresi(nin)- reddi-, Irak'ta görevli Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi, Recep Tayyip Erdoğan'ın BOP'un (Büyük Ortadoğu Projesi) eş başkanlığı, “Medeniyetler İttifakı”, Annan Planı ve Kıbrıs konusunda yaşananlar, AB üyeliği konusunda gösterilen iştihak, Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması ve kesintilerle süren dalgalı süreç, İKÖ Genel Sekreterliği'ne ilk kez bir Türk'ün seçilmesi, Türkiye'nin -henüz sonuçlanmamış olan- BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği adaylığı, Ortadoğu krizleri, Afrika yılı, Lübnan'a asker gönderilmesi vb. çok sayıda olayla almıştır.” (Koçer, 2013:920)

Türkiye'nin dış siyaseti AK Parti dönemiyle beraber yeni bir derinlik ve boyut kazanmıştır. Dış siyaseti, iç siyasetin bir sonucu ve desteği olarak görmüş ve ekonomik gelişmenin ancak huzur ve barış içinde bir ortamda gerçekleşebileceğine inandığından demokratikleşmenin ve iktidarını güçlendirmenin yolununun güçlü ve etkin bir dış politikadan geçtiğini savunmuştur (Karpaz, 2015:285).

Türkiye'nin yeni dış politika yaklaşımı büyük oranda Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu tarafından belirlenmiştir. Ahmet Davutoğlu 2002 yılı genel seçimlerinden sonra kurulan 58. hükümette Başbakan Müşavirliği ve Büyükelçilik görevlerini yaptı. 2009 yılında Dışişleri Bakanı olan Davutoğlu, 2014-2016 yılları arasında ise Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık görevini yürütmüştür.

Davutoğlu 2001 yılında yayınlanan “Stratejik Derinlik” kitabında Türkiye'nin uygulaması gereken dış politikayı oldukça geniş bir biçimde açıklamıştır. Davutoğlu, Türkiye'nin dış politika yapımının beş prensibini şöyle ifade etmiştir: Ülkede demokrasi ve güvenlik arasında bir denge olması, komşularla sıfır problem politikası, komşu bölgeler ve ötesiyle iyi ilişkiler kurmak, çok boyutlu bir dış politika yapımı ve

ritmik bir diplomasi (Davutoğlu, 2013) Davutoğlu'na göre Soğuk Savaş döneminde Türkiye bir sınır devleti olarak kabul edilebilirdi. Batı bloğunda yer alarak, Doğu'ya uzanan Batılı güçlerin güneyi kontrol etme aracı olan ve NATO'nun en önemli ülkesi. 90'lı yıllarda Türkiye'nin bir köprü ülke olduğu kavramı ortaya çıktı. evresindeki kaosa rağmen kendi istikrarını muhafaza eden, Doğu ve Batı arasında yer alan bir köprüdür. 11 Eylül'den sonra ise Türkiye'nin pozisyonuna yeni bir tanım gerekiyordu. Coğrafya bağlamında, Türkiye eşsiz bir yere sahiptir. Afro – Avrasya'nın ortasında büyük ve bir çok bölgesel kimliğe sahip merkez bir ülke olarak tanımlanabilir. Türkiye'nin bu çeşitli bölgesel btnlğu aynı anda bir çok bölgede manevra yapabilme kapasitesi sağlar ve bu anlamda birincil çevresinde etki alanına sahiptir. Türkiye'nin konumu, onu Rusya, İnan ve Almanya gibi diğer merkezi ülkelerden ayırır. Türkiye hem Asyalı hem Avrupalı hem de Afrika'ya yakın bir ülkedir. Bu Şekilde ideal bir konumda olan bir ülke kendini savunmacı bir tarzda tanımlayamaz. Türkiye köprü ya da sınır ülkesi değildir (Davutoğlu, 2008:77-78). Türkiye'nin bu merkez karakteri dolayısıyla dış politikasının çok boyutlu ve çok kulvarlı bir yapı kazanması gereklidir. Uluslararası ilişkilerin seyrettiği dinamik Şartlarda, Türkiye'nin statik ve tek parametrelili bir politika yürütmesi mümkün değildir (Davutoğlu, 2004). Davutoğlu'na göre Türkiye dış politikada bir taraf Őemek zorunda değildir:

“İnan'ta su yüzüne çıkan, hem Atlantik İttifakı içindeki bölgesel, hem de Transatlantik'le Avrasya arasındaki küresel parçalanma ve Asya-Avrupa, İslam-Batı, Güney-Kuzey kutuplaşmaları içinde Türkiye, kendisi problem kaynağı olmayan, aksine problem çözücü, küresel ve bölgesel barışa katkı sağlama yönünde inisiyatif kullanan ve çekim alanı oluşturan bir ülke olmalıdır. Girilen ilişkilerin hiçbirisini diğerine alternatif görmemek ve göstermemek gerektiği gibi, bir tarafa ölçsüz ağırlık vererek dengeyi bozmamak da büyük önem taşımaktadır.” (Davutoğlu, 2004)

Bu strateji bağlamında Türkiye 2002 yılından itibaren AB'ye üyelik sürecini başlatıp, hızla reformları gerçekleştirerek hem Batı ile ilişkilerini geliştirmiş, diğer bir taraftan da hem Rusya ile hem de Orta Doğu lkeleriyle ekonomik, ticari ve kültürel bir çok anlaşma imzalamıştır. Türkiye AB'ye adaylık sürecine bağlılığını göstererek Batılı ve demokratik kimliğini onaylatma isteğinde olmuştur.

5.1.1. Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Politikası

AKP dönemi Türk Dış Politika yapıcılarında Orta Doğu bölgesinin önemi ayrıdır. İktidarın tarih ve inanç vurgusu bu bağlamda etkili olmuştur denilebilir. Bu çerçevede bölgede tarihte asırlarca hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı bakiyesi Müslüman halklara sırtını dönmesi düşünülemez.

Türkiye, Orta Doğu'ya yönelik uzun yıllar uyguladığı etkisiz politikanın özellikle jeo-ekonomik kayıplarını farkettiğinde geç olmuştur çünkü bölgede kaynak ve güç paylaşımı yapılmıştı. Aynı zamanda kültürel olarak yabancılaşmış olduğu bölge halkı ve siyasi elit üzerinde yeterince etki sahibi olamamıştır. Aslında Türkiye bölgeyi terkettiğinde geride Osmanlı bakiyesi bir entelektüel siyasi elit ve bu tarihi birikimin sonucu olarak toplumlar arası bir kültürel bütünlük vardı. Şam ve Bağdat'ta yakın zamana kadar Türkçe'yi rahatlıkla konuşabilen bir toplumsal kesim vardı. Türkiye bu kesimler ile iyi bağlar kurup etkin ve tarihi prestije sahip bir bölge ülkesi olmak yerine, küresel güç merkezlerinin Orta Doğu'daki temsilcisi gibi davranmış ve bölgeye gittikçe yabancılaşmıştır (Davutoğlu, 2013:57).

Türkiye Ortadoğu'daki yerini daha da ileriye taşımalıdır. Bu bağlamda dört ilke önemlidir. İlk olarak herkes için güvenlik, bu ya da şu grup, ya da bir ülke ya da diğer bir ülke için değil tüm bölge için güvenlik sağlanmalıdır. Demokrasi ve güvenlik arasında bir denge olmazsa, çevrenizde etki alanı oluşturmanız mümkün değildir. Özgürlükleri büyük ölçüde kısıtlayan yönetimlerin otoriter rejimlere dönüşmesi kaçınılmazdır. İkincisi, krizleri çözmek için diyaloga öncelik verilmelidir. Türkiye son yıllarda Ortadoğu'da bir çok pozitif girişimci rolü üstlenmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı sürekli bölgeye ziyaretler gerçekleştirmektedirler çünkü bölgedeki tüm liderlerle iletişim kurabilmektedirler (Davutoğlu, 2008:84). Bölgede mevcut ihtilaflara doğrudan taraf olmadan, uluslararası toplum tarafından Orta Doğu'da barışın sağlanması için gösterilen çabalara da Türkiye katkı sağlamaktadır. El Halil'deki Geçici Uluslararası Mevcudiyet'e ve Lübnan'daki BM Barış Gücü (UNIFIL)'e katılım, Annapolis Konferansı'ndan sonra Paris'te düzenlenen Filistin Devleti için Uluslararası Bağışçılar Konferansı'na katılım, başta Lübnan, Filistin olmak üzere çeşitli bölge ülkelerine yapılan insani yardımları, Filistin

ve İsrail ile birlikte başlatılan Ankara süreci bağlamında geliştirilen Gazze'deki Erez Sanayi Bölgesi bu katkılara örnektir (Öztek, 2009:17). Türkiye 2007 yılında İsrail ve Suriye görüşmelerinde de arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Bu görüşmeler 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye saldırmasıyla başarıyla sonuçlanamamıştır (Balcı, 2013:276). Brezilya ile birlikte İran'ın nükleer araştırma konusunda görüşmeler gerçekleştirmiştir. İran'ın da barışçıl bir nükleer güce sahip olma hakkı olduğunu vurgulamıştır (Djalili ve Kellner, 2013:18-19).

Üçüncü prensip karşılıklı ekonomik bağımlılıktır. Ortadoğu'da düzen izole olmuş ekonomilerle sağlanamaz (Davutoğlu, 2008:85). Enerjide Rusya ve İran'a olan bağımlılığını azaltmak, daha ucuz enerji almak ve dünya pazarları için enerji transfer merkezine dönüşerek karşılıklı bağımlılık olanaklarını kullanmak isteyen Ankara bu bağlamda Erbil'e yakınlaşmıştır. 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesi sonucu Batılı ülkelerin Suriye'yi suçladığı bir ortamda Türkiye Şam yönetimine destek vermiş ve iki ülke arasında ekonomi ve işbirliği üzerine temellenen yeni ilişki biçiminin uzun vadeli olduğu ortaya konmuştur (Balcı, 2013:276).

Dördüncü prensip ise kültürel çeşitliliğin bir arada varolması ve çoğulluktur. Tarih boyunca, bölgedeki hiç bir şehir etnisite ya da mezhep olarak homojen olmamıştır. Bu sebeple bir şekilde bu yapıyı korumak gerekmektedir. (Davutoğlu, 2008:85) Bu bağlamda Irak'ın parçalaması ve kuzeyde Barzani ve Talabani tarafından bir devlet kurulması Türkiye'yi rahatsız eden bir gelişmedir. Yine Irak'ın parçalanması halinde bir Şii devleti kurulması ABD'nin güneydeki müttefikleri başta Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve BAE'yi tedirgin etmektedir. Bu bağlamda ABD'nin Irak'ta yaptıklarından memnun olan ve menfaat geliştiren tek ülke ise İran'dır (Ünal, 2012:1044).

Bu dönemde Irak, Filistin ve Lübnan'da derinleşen krizlerin bölgeye yayılma potansiyeli Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" doktrinini uygulaması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Türkiye bir yandan Arap ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirirken, diğer bir yandan bölgesel sorunlara genellikle arabulucu ve kolaylaştırıcı olarak daha fazla müdahil olmuştur. Aynı zamanda Arap kamuoyunun hissiyatına uygun bir söylem kullanılmıştır (Yeşilyurt, 2013:405).

5.1.2. Merkez Ülke Olmak

Türkiye 1. Dünya Savaşı sonrasında yakın kara havzası olan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslardan vazgeçmek zorunda kalmış ve Anadolu topraklarına çekilmiştir. Bu yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sonucu ortaya çıkan siyasi merkezi Türkiye Cumhuriyeti doldurmak mecburiyeti ile karşı karşıya kalmıştır (Davutoğlu, 2013:122)

Türk Dış politikasının temel esaslarından biri yeni bir diplomatik üslup geliştirmektir. Türkiye'nin şimdiye kadar uluslararası sistemdeki rolü genellikle 'bir köprü olma' rolü idi. Halbuki köprü'nün tek işlevi, iki yer arasında irtibat kurmak ve bir tarafı diğer tarafa taşımaktır; kendi bağımsız varlığı olan bir aktör olarak algılanmaz. Bu görev, Doğu ile ilişkilerimizde Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerimizde ise Doğu'nun olumsuz görülen özelliklerini taşıyan bir Doğulu olarak algılanmamıza yol açtı. Türkiye yeni dönemde 'köprü' değil, 'merkez' ülke olmalıdır (Davutoğlu, 2004).

Tarih bağlamında da Türkiye merkezi bir ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu sonrası çevre ülkelerden aldığı göç ile nüfus dinamizmi kazanmıştır. Küçük gruplar şeklinde de olsa, çeşitli Kafkas, Balkan, Orta Doğulu, Irak Türkmenleri ve Anadolu elementleri Türk devleti şemsiyesi altında toplanmıştır. Türkiye bölgesinde bir cazibe merkezidir. Türkiye eski çevre devleti rolünü bırakıp, sadece kendisi için değil komşu ülkeler için de istikrar ve güvenlik sağlayan bir ülke rolünü üstlenmelidir (Davutoğlu, 2008:79).

5.1.3. Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Karşılıklı Bağımlılık

Ahmet Davutoğlu'nun dış politika prensiplerinden belki de en popüler olanı 'Komşularla Sıfır Sorun Politikası'dır. Davutoğlu 'Stratejik Derinlik' adlı kitabında bu konuda geniş açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye "etrafının sürekli düşmanlarla çevrili" psikolojisinden ve bunun sonucu ortaya çıkan savunmacı yaklaşımdan kurtulmalı ve bütün komşuları ile iyi ilişkiler yürüten bir ülke olmalıdır (Davutoğlu, 2004). Komşu ülkelerle yaşanan gerilimleri aşabilmek için bu ülkelerle ilişkileri rejimler ve bürokratlar arasındaki uzun ve zor süreçten çıkararak toplumlar arası ilişkilere odaklanıp, ekonomik ve kültürel unsurların taşıdığı bir zemine yaymak gerekmektedir. Türkiye'nin yakın komşuları yüzyıllarca Osmanlı yönetimi altında

kalmış olması bu rejimleri sürekli tetikte tutmakta ve Türkiye'ye karşı var olan psikolojik tepkiler, güven ortamının sağlanamaması ve siyasi diyalogların etkisini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu engeli aşmak amacıyla Türkiye bir taraftan yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanındaki çalışmalara öncülük ederken, diğer taraftan da ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atmalıdır. Komşulardan kaynaklanan dış politika risklerini azaltmak için karşılıklı bağımlılık düzeyini arttıracak adımların atılması hareket alanı sağlayacaktır. Bu ekonomik ve kültürel adımlar siyasi merkezlerden kaynaklanan gerginlikleri azaltır ve alternatif politikalar oluşturma imkanı sağlar. Ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, sınır ticaretinin yaygınlaştırılması, karşılıklı kültürel alışverişin artırılması ve emek ve sermaye transferinin kolaylaştırılması gibi araçlar özellikle otoriter rejimlerin olduğu Orta Doğu'da, bu rejimlerden kaynaklı problemlerin aşılmasında büyük kolaylıklar sağlar (Davutoğlu, 2013:145-146). Türk Dış Politika yapıcılarını demokrasi ve insan hakları gibi evrensel normlara değer verdiğini her fırsatta ifade etmiş ve bu bağlamda AB reformları ile kendi demokratikleşme sürecini hızlandırmış olsa da stratejik çıkarları gereği - bölgedeki çoğu ülkenin otokratik yönetimlerle sahip olduğu düşünüldüğünde - komşularıyla ve diğer Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde daha çok ekonomik entegrasyona öncelik vermiştir.

Devletlerin kimliklerine yönelik algılar hem iç hem de uluslararası gelişmeler sonucu değişebilir. Önceden düşman imajına sahip bir ülke sizin için daha sonra dost haline gelebilir (ya da tam tersi bir durum da söz konusu olabilir). Bu açıdan Davutoğlu'nun "sıfır problem" politikası önemlidir.

'Komşularla sıfır problem' prensibinin sembolik değeri vardı çünkü geçmişin 'etrafımız düşmanlarla çevrili' dış politika mentalitesinden kopuşu gösteriyordu. Bu sebeple hükümet Ermenistan, Kıbrıs Rumları ve Suriye ile var olan ikili anlaşmazlıkları çözmeyi amaçladı. Kıbrıs'ta Annan Planını ve Ermenistan'la normalleşme sürecini destekledi. Yunanistan ile yüksek seviyede politik diyalog başlattı. (Kardaş, 2012:3-4) Suriye ve Gürcistan'la gelişen ilişkiler buna örnektir. Özellikle ekonomik karşılıklı bağımlılık anlamında Suriye ile yapılan serbest ticaret anlaşması, Batum Havaalanı'nın gelişimi ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun büyütülmesi önemlidir. Yine İran ve Bulgaristanla gelişen ilişkiler de bu konuda örnek verilebilir (Davutoğlu, 2008:80).

Arap Baharı ile başlayan ayaklanmalara kadar Suriye ile ilişkiler belki de bu yeni anlayışın en önemli örneği olmuştur. 1998 Adana Mutabakatı ve Hafız Esad'ın ölümünden sonra Suriye ile ilişkiler ivme kazanmıştır. 2000 yılında Hafız Esad'ın cenazesi dolayısıyla ve daha sonra 2005 yılında Şam'a giden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ziyaretleri olumlu bir hava getirmiştir. Sonrasında üst düzey askeri temaslar, 2004'de Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad'ın Türkiye'ye gelmesi, Halep'te Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün açılması, Suriye'nin karasularını 35 milden 12 mile çekmesi ve vize işlemlerinde kolaylık sağlaması, hava ulaşımı için yeni koridorlar açılması ve serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ve 2008 yılında Esad'ın tatil için Bodrum'a gelmesi ilişkilerin seviyesini açıkça gösteren durumlardır (Arı, 2008a:637-639).

Suriye her zaman AKP politikasının merkezinde olmuştur. ABD işgalinden sonra istikrarsızlaşan Irak ile işbirliği yapmak sınırlıydı, İran ile ilişkiler her ne kadar güvenlik başlığı altından çıksa da, değişen bir söylem ve ekonomik ilişkilerdeki artışa rağmen Türkiye ve İran bölgesel güç ve rakip olarak kaldılar. Bu sebeple Suriye, Türkiye'nin ekonomik birlik kurmak amacıyla bağlarını güçlendirebileceği ülke olarak ortaya çıkıyordu (Demirtaş, 2013:115).

İkinci bir örnek ise Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimiyle kurulan güçlü bağlardır. Türkiye bu şekilde bölgesel aktörler arasında karşılıklı bağımlılık meydana getirerek etrafında barış ve güvenlik kordonu kurup, kültürel, ekonomik ve siyasi etkileşim için daha geniş bir platform sağlamayı umdu (Kardaş, 2012:4).

2008 yılından itibaren askerin dış politikada etkinliğinin önemli ölçüde azalmasıyla, Türk hükümeti Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu durum sadece ordu ile alakalı değil, aynı zamanda PKK sorununun çözümünü, bölgeyle yapılan ticaret hacminin arttırılmasını, Irak petrolünün Türkiye üzerinden geçişinin devamını ve Irak merkezi yönetimi ile gergin ilişkileri dengelemeyi amaçlıyordu. Türkiye 2008 yılında merkezi Irak yönetimi ile yapılan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi anlaşması, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapasitesinin arttırılması, doğalgaz için yeni bir hat açımı gibi konuları içermekteydi. 2009 yılında çeşitli konularda işbirliği öngören 48 adet ortak mutabakat metni imzalanmış ve İstanbul'da ortak kabine

bile toplanmıştır. Fakat bölgesel Kürt yönetiminin güçlenmesi ve Türkiye'nin merkezi Irak hükümeti ile arasının açılmasıyla bu politika önemini kaybetmiştir. Yine 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle, bölgede Türkiye ve İran arasında rekabete yol açan güç boşluğu, Ankara ve Erbil'i birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Irak'ın Şii başbakanı Nuri El Maliki, ABD'den sonra gücünü restore etmeye başlayınca, yönetimdeki Sünniler Türkiye'den yardım istemiş ve Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi Türkiye'ye sığınmıştır. Bundan sonra Kürt yönetimi ile ilişkiler daha da derinleşmiştir. 2009 yılında Türkiye sınırına yakın bir bölge olan Şekhan'da 15 milyar varil civarında petrol rezervi bulunması sonucu Kuzey Irak'ın petrol ve doğalgaz açısından zengin bir bölge olduğunun keşfiyle çıkarılan bu enerji kaynaklarının sahipliği (Kuzey Irak ve merkezi yönetim arasında) ve transfer sorunu ortaya çıkmıştır. Erbil, Bağdat'a olan bağımlılığından kurtulmak ve ihracat kapasitesini arttırmak için 2012 yılında Türkiye üzerinden yeni bir boru hattının inşa edileceğini duyurmuştur (Balcı, 2013:298).

Bu dönemde Arap ülkelerle gelişen ilişkilerin aksine (belki de normal bir sonuç) İsrail ile dostane ilişkiler ise kötüye gitmiştir. 2005'de mahalli seçimleri, 2006'da da Gazze'de genel seçimi kazanan Hamas, İsrail ve Batı'nın terör örgütü olarak ilan ettiği bir yapıydı. Bu seçim zaferinin ardından İsrail bu durumu kabullenmek istemedi. Hamas ve El-Fetih arasındaki anlaşmazlığı kullanarak Hamas'ı yönetimden uzaklaştırmayı başardı. 2006'da gerçekleştirdiği operasyonla Hamashlı milletvekillerini ve bakanları tutukladı. Bunun üzerine Mahmut Abbas Ulusal Birlik hükümetini feshetti. Hamas kendisinin seçimlerin galibi olduğunu söyleyerek Gazze'nin tamamında yönetimi ele geçirdi. İsrail de buna karşılık Gazze'yi abluka altına alıp, ambargo uygulayarak şehri adeta açık hava hapisanesine çevirdi. 2008 yılının Aralık ayında Gazze'ye bir operasyon başlattı. Gerekçe olarak ta Gazze'den Hamas'ın attığı füzeleri gösterdi. Bölgede sürekli çatışmalar olmaktaydı fakat bu operasyonun getirdiği insanlık dramı oldukça fazlaydı. Bu operasyona Türkiye en başından karşı çıkmış ve çözüm için girişimlerde bulunmuştur (Bölme, 2009:3-5) ve Hamas'ın yanında olduğunu ifade etmiştir. Bu seneden sonra da İsrail ile ilişkiler kademe kademe bozulmuştur.

2009'da Davos'ta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, İsrail Devlet Başkanı Simon Peres'e Filistin konusundaki çıkışı - ki tarihe "One Minute vakası" diye geçmiştir - ile iki ülke arasında ilişkiler gerilmiş, asıl kırılma ise 2010 yılında meydana gelen Mavi Marmara olayı ile gerçekleşmiştir. Mayıs ayında Türkiye'den yola çıkan gemide bir çok ülkeden gazeteci, aktivist, sanatçı ve gönüllüler yer almıştı. Amaçları Gazze'ye uygulanan ambargoyu kırmak ve insani yardım ulaştırmaktı. İsrail'e 70 km açıktaki uluslararası sulara, İsrail gemiye müdahale etti ve 10 Türk vatandaşı öldü. Bu olaydan sonra Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisi merkeze çağrıldı ve sonrasında diplomatik ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirildi. Türkiye ilişkilerin düzelmesi için Türkiye'den özür dilenmesi, hayatını kaybeden kişilerin ailelerine tazminat ödenmesi ve Gazze'deki ablukanın kaldırılmasını talep etmiştir. 2013 yılında İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu, Başbakan Erdoğan'ı arayıp Türk halkından özür dilemiş ve tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

5.1.4.Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi

"Yumuşak Güç" konsepti ilk olarak Joseph Nye tarafından 1980'lerde kullanılmıştır. Ekonomik ve askeri gücün yanında alternatif güç kullanımları fikrine dayanır (Monthly Economic Review, 2011:39). Erdal yumuşak gücü daha geniş biçimde tanımlar:

"Yumuşak güç olarak nitelendirilen *güç* kavramı ikna yeteneğinin eğitimin, bilginin, iletişimin, kültürün, ticaretin, dış yardımın, yatırım ve pazarlamanın, kamuoyunun, devletin çıkarlarını, değerlerini ve politikalarını desteklemesi amacıyla kullanılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle yumuşak güç hükümetlerin insanların kalplerini ve beyinlerini kazanma savaşlarıdır." (Erdal, 2012:535-536)

Sanat, yazılı ve görsel medya, filmler, şiir, edebiyat, mimari, yüksek eğitim, hükümet dışı örgütler, inovasyon kapasitesi ve turizm de yumuşak gücü oluşturan faktörlerdir (Monthly Economic Review, 2011:39).

Kamu diplomasisi, diplomaside "kamuoyu öğesinin" önemini vurgulamak için ortaya çıkan bir kavramdır. Post-modern dünyada iç ve dış politikayı birbirinden ayıran çizgilerin giderek kaybolması, yazılı ve görsel medyanın öneminin artması, uluslararası ilişkilerde hükümetler dışı yeni aktörlerin çıkması ve bireylerin bu hükümetler dışı örgütlerde etkinliklerinin artması, kamuoyu faktörünün önemini arttırmıştır. Günümüzde devletlerin dış politikalarının önce kendi halkları tarafından

onay görmesi, daha sonra da uluslararası kamuoyunun desteğini alması gerekmektedir (Erdal, 2012:283). Cull'un tanımına göre de kamu diplomasisi, diğer ülkelerin ihtiyaçlarını, kültürlerini, halklarını anlama, mesajların aktarılması ve yanlış algılar varsa bunların düzeltilmesi ve ortak amaçlara ulaşabilmek için uygun zeminlerin tespit edilmesidir. Leonard'a göre ise kamu diplomasisi, yumuşak gücün uygulanması olarak verilmiştir (aktaran Şahin ve Çevik, 2015:5).

Cull kamu diplomasisini; dinleme, tanıtım, değişim diplomasisi ve uluslararası haber yayıncılığı olarak sınıflandırmıştır (aktaran Şahin ve Çevik, 2015:8). Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının Orta Doğu'da Türkiye algısı üzerine yaptıkları çalışmalar 'dinleme'ye, Dışişleri Bakanlığı'nın güncel konulardaki basın açıklamaları 'tanıtım'a, Türkiye'nin "Türkiye Bursları" ve "Mevlana Değişim Programı" 'değişim diplomasi' sine ve TRT ve Anadolu Ajansı'nın farklı dillerdeki yayınları 'uluslararası haber yayıncılığı' na örnektir (Şahin ve Çevik, 2015:8-9).

Başarılı bir kamu diplomasi oluşturmada yurttaş, inanç, sağlık, spor diplomasisi, lobicilik olarak adlandırılan medya, radyo, sinema, televizyon ve uluslararası etkinlik organizasyonları kullanılan bazı araçlardır (Şahin ve Çevik, 2015:10). Türkiye bir çok kurumu ile doğrudan ya da dolaylı kamu diplomasisini uygulamaktadır. TİKA, Kızılay, Turizm ve Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Yatırım ve Destek Ajansı, Basın Bilgi Ofisi gibi kurumlar siyasi, ekonomik ve kültürel aktivitelerle kamu diplomasisinde aktiftirler (Kalın, 2011:21).

Son yıllarda Türk dizileri belki de Ortadoğu'ya en önemli ihracatlardan biri olmuştur. 2011 yılında TESEV'in Orta Doğu'da 16 ülkede yaptığı ankete göre bölgede Türkiye ile ilgili olumlu görüş oranı %78, dizileri izleyenlerin oranı %74, Türkiye'yi model ülke olarak görenler % 61, Türkiye'nin Filistin konusunun çözüme katkı yapmasını düşünen kişilerin oranı %75 çıkmıştır. Dizilerin yanı sıra Türkiye'nin devlet kanalı TRT'nin Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlarda farklı dillerde yayın yapması ve sadece haber yayını değil, tarihi ve Türkiye ve Arap ülkeleri ilişkileri bağlamında da bilgi verici yayınlar yapması, yine dünyanın 4. büyük radyo istasyonu olan ve TRT himayesi altında 35 dilde yayın yapan "Voice of Turkey" Türkiye'nin yumuşak gücüne etki yapmıştır. Turizm açısından bakıldığında, Türkiye her zaman dünyada en çok

ziyaret edilen tatil destinasyonlarından biri olmuştur. Fakat televizyon dizilerinin de katkısıyla özellikle Orta Doğu'dan gelen turist sayısı on kat artmıştır (Monthly Economic Review, 2011:39-41).

Erdoğan'ın Davos'ta gösterdiği ve daha sonra da devam ettirdiği duruş, İslam ortak paydasında mazlumun yanında yer alan Türkiye'nin, Orta Doğu halkına “sizin yanınızdayız” mesajını vermesi (Oktav, 2010:440), Türkiye'nin Filistin davasını sahiplenmesi ve İsrail'e karşı söylemi, bölgede popülaritesini iyiden iyiye arttırmıştır. Bölge ülkeleriyle artan ekonomik ilişkiler, Türk inşaat şirketlerinin iş hacmi, bölge ülkelerinde Türk mallarının yaygınlaşması, uluslararası baskı ve tarihi rekabete rağmen İran'la yakınlaşma, Irak, Suriye ve Körfez ülkeleriyle gelişen ilişkiler önemlidir (Yaman, 2014:192). Uygulanan yumuşak güç politikasının bu dönemde olumlu sonuç verdiği aşıkardır. Yaman'ın açıklamaları buna bir örnektir:

“Türkiye'nin bölgede artan popülaritesi, bölgedeki bütün aktörlerle ilişki kurabilme ve çatışmalarda arabuluculuk rolünü mümkün kılmıştır. Türkiye'nin bölgede güçlenen konumu sadece bölge ülkelerdeki iktidar ve medyası tarafından değil, batılı ülke yönetimleri ve medya organları tarafından da ifade edilmeye başlanmıştır.” (Yaman, 2014:192)

5.2. Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nde Türkiye'nin Rolü

5.2.1. Model Ülke

Proje açıklandığında 22 ülke arasında Türkiye'nin de adı geçmişti. Günel'a göre bu durum Türkiye'yi rahatsız etmişti:

“Daha sonraları, BOP'un hedef ülkeleri arasında yer verilmiş olmasından dolayı alınganlık gösteren Türkiye; ABD'nin uzun süreli sadık müttefiki, NATO üyesi, AB adayı, ve laiklik temelinde demokratik ülke olma özellikleri göz önüne alınarak, bu projenin kapsama alanından çıkarıldı. Böylece “hedef ülke” olmaktan kurtulan Türkiye, bu kez de “demokratik ve ılımlı İslam ülkesi” olduğu savıyla “model ülke” bazına oturtuldu.” (Günel, 2004:159)

2004 G8 Zirvesinde basın konferansında, dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, bölgenin refahı ve mutluluğunun, tabiki insanların refahı ve mutluluğuyla birlikte önemli olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'deki refah ve mutluluğun tüm Orta Doğu'ya, Afganistan, İsrail, ve Filistin'e yayılmasını istediğini ve bu duygularla Zirve'ye katıldığını ve demokratik ortak olarak davet edildiklerini, özellikle adalet, kalkınma, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi konuların destekleneceğini ifade

etmiştir. Türkiye'nin özellikle demokrasiyi kurumlarıyla birlikte uygulaması, İslam ve demokrasi kültürünün Türkiye'de beraber bir uyum içinde var olabilmesi bu bağlamda önemlidir. Büyük Orta Doğu Projesi'nin demokratik bir açılım olması gerektiğini, dışarıdan bir zorlama yerine, hedef ülkelere yardımcı olarak pozisyon alınmasının uygun olacağını söylemiştir. (G8 Sea Island Summit, 2004d)

Demokrasi insan unsuru ile yönetimlerin meşruiyeti arasındaki bağın kurulabildiği tek yönetim şekliydi ve bu projenin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ortaya koyduğu kavramsal çerçeveyi Türkiye de destekliyordu. Türkiye bu sebeple Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'ne ilk anda mesafeli durmamış ve İspanya ile eş başkanlığı kabul etmekte bir sakınca görmemiştir (Zengin, 2010:100). 11 Eylül sonrasında başta ABD olmak üzere, küresel aktörler, sivil toplum kuruluşları ve akademi camiası güvenlik ağırlıklı bir söyleme yönelmiştir. Bu dönemde, Türkiye güvenliğini riske etmeden demokratikleşme paketleriyle özgürlük alanını genişleten tek ülke olmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi ve iç siyasal meşruiyeti olan dengeli bir özgürlük ve güvenlik anlayışı ile Türkiye diğer ülkelere de model olacaktır. Türkiye bu anlamda hem coğrafi, hem de tarihi açıdan bölgesinin merkez ülkesidir (Davutoğlu, 2004).

Mayıs 2003'de, 1 Mart Tezkeresinin reddedilmesinin getirdiği olumlu havanın olduğu dönemde, İslam Konferansı Teşkilatı Dışişleri Bakanları Toplantısında, Abdullah Gül, yeni bir vizyonla hareket edilmesinin gerekliliğini, iyi yönetimin, saydamlığın ve hesap sorulabilirliğin olduğu, temel haklar ve özgürlüklerle kadın-erkek eşitliğinin üstün tutulacağı bir vizyondan bahsettiğini ve kısacası İslam ülkelerinin önce kendi içişlerine özen göstermesi gerektiğini ifade etmiştir (Zengin, 2010:101).

Tarihindeki iniş ve çıkışlara rağmen, Türkiye'nin güçlenen demokrasisi ve kamuda meşruiyet kazanması, Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir aktör olmasında önemlidir (Kalın, 2011:9). AB'ye tam üyelik süreci de bu anlamda olumlu etki yapmıştır.

Türkiye'nin tüm Orta Doğu ülkeleriyle olan yakınlaşması bir taraftan eksen kayması, diğer taraftan da ABD'nin Ortadoğu'yu yeniden şekillendirme projesi olan GODKA ile ilişkilendirilmiş ve AK Parti'nin Ortadoğu'daki aktif politikası bu temelde açıklanmaya çalışılmıştır (Balcı, 2013:278).

5.2.2. İlimli İslam

İlimli İslam siyasi bir söylemdir. 2003 yılının Eylül ayında gazeteci Daniel Pipes, New York Post'a yazdığı makalede, radikallere karşı gelen cesaretli, modern ve ilimli Müslümanlardan bahseder. Kendi deyimiyle burka, fetva ve vahşi cihat görüntülerinden serbest, modern yaşamak isteyen bu Müslümanların sesi diğerlerinin azmi, parası ve şiddetiyle başedememektedir. Bu sebeple de Batı'da tek çeşit İslam radikallerinki gibi algısı hakimdir. Bu ilimli Müslümanların, hükümetler tarafından övülmesi gerekir. Vakıflardan bağış ve medya tarafından da ilgiye ihtiyaçları vardır. Bu ilimli İslamcıları desteklemek Batı'da İslam'ın modern formunun gün ışığına çıkması için önemlidir. (Pipes, 2003)

ABD yönetimlerine ve CIA'ya stratejik arge hizmeti veren "RAND Cooperation" adlı bir düşünce kuruluşu, 2003 yılında "Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler" başlıklı bir rapor hazırladı ve Bush yönetimine sundu. "İslam ve Müslümanlar, Batı demokrasisi değerlerine ve küresel düzene uyumlu hale getirilemezse, medeniyetler çatışması olasılığının yüksek olduğu" tezinden yola çıkılan bu raporda, İslam coğrafyasının nasıl denetim altına alınacağına dair bir strateji öneriliyordu (Günel, 2004:158).

Raporun ikinci bölümünde "Demokratik İslam'ın Teşvik Edilmesi için Partner Bulma" başlığıyla Müslümanlar, 'Sekülerler, Köktendinciler, Gelenekçiler ve Modernistler' olarak dörde ayrılmıştır. Rapora göre, sekülerler İslam dünyasında ABD'nin müttefiki olmalıdır. Fakat bu bölgedeki çoğu sekülerin onlara düşmanca bir tavır beslediği, sol ideolojide, Amerikan karşıtı ve agresif ulusalcı olmalarının bir problem olması, ayrıca İslam dünyasındaki sekülerliğin diğer kültürlerden farklı olduğu ve zaten yapısal olarak İslamın politik ve dünya işleriyle ilgili olmasından dolayı sekülerliğin çoğunluğa anlamlı gelmemesi gibi varsayımlar bir engel olarak görülmüştür. Diğer bir taraftan da Türkiye örnek verilerek, uyguladığı sert sekülerlikle gelişme gösterdiği ve güçlü bir Müslüman kimliği olan Osmanlı Devleti'nden laik bir ülkeye geçişi kısa bir sürede tamamladığı ve bu bağlamda "Türkiye'nin" anahtar olduğu ifade edilmiştir. Yapısalcı ve gelenekçilerin, seküler Batı değerlerinin çoğu sosyal problemin kaynağı olduğunu kabul ettiklerini ve İslam düzeninin ahlakı, güçlü aile yapısını getireceğini ve suç oranını düşüreceğine inandıkları belirtilmiştir. Fakat rapor, İran'ın o dönemdeki

'yozlaşmış' durumunu ise karşı argüman olarak vermiştir. Yapısalcıların artık muhalefette değil, iktidar sahibi olduklarını ve çok geniş halkları baskıyla yabancılaştırdıklarını fakat halkın modernizm ve sekülerizm ile karşılık verebileceğini, bunun örneğini de yine İran'dan vermiş ve bu görüşlerin gençler arasında ilgi çekmeye başladığına işaret edilmiştir (Benard, 2003:25-26).

Radikal yapısalcıların modern demokrasiye, özellikle de ABD'ye karşı olduklarını ve onların hedeflerinin ABD'nin kendi amaçlarıyla bağdaşmadığını, uzakta olan bölgeler gözardı edildiğinden bu alanların düşmanlar için bir üs haline geldiği ve marjinal olarak görülen düşüncelerin sanılanın aksine çok fazla taraftarının olduğunun farkına varıldığı açıkça ifade edilmiştir. Diğer bir taraftandan da bazı stratejik ve taktiksel durumlara göre bu düşmanlıkların askıya alınabileceğidir, örnek olarak da Suudi Arabistan'la ilişkiler verilmiştir. İran'la yeni bir siyasi işbirliği ihtimali ise 'üzerinde düşünülen' bir durum olarak açıklanmıştır. Gelenekçilerin, köktendincilere göre daha ılımlı olduğu, genelde şiddet yanlısı olmadıkları ve toplumun normal kesimini oluşturduğunu (aile, yaşlı insanlar, kadınlar ve öğrenciler) fakat bazı konularda köktendincilerle ortak düşüncelere sahip oldukları, inançlarında demokratik unsurlar olduğu ancak Kur'an ve şeriatın takip edilmesi gerekliliğine inandıkları vurgulanmıştır (Benard, 2003:27-33).

Modernistler'in (ılımlı İslam) görüşleri Batı ile uyumludur. Bu sınıflandırma içinde modern demokratik toplumun değerlerinden en çok hoşlanan gruptur. İlimli İslam'da şüphe edilmez ilmi delilleri İslam doktrini bilgisi ile birleştiren potansiyel liderler, sesler ve bireyler vardır. İdeolojik boyutta modernistler demokrasiye geçiş için en güvenilir araçtılar, fakat gerçek anlamda finansal ve siyasi faktörler sıkıntı çıkarmaktadır. Köktendinciler ya da gelenekçiler gibi para kaynakları yoktur ve politik alanda destekleri fazla değildir. Raporda sunulan stratejide, ilk olarak modernistlerin desteklenmesi gerektiği, İslamın yüzü olarak onların sunulması, vaka bazında değerlendirilerek duruma göre laiklerin desteklenmesi, seküler sivil ve kültürel kurumlar ve programların teşvik edilmesi, gelenekçiler ile köktendinciler arasında yakın bir müttefikliği engellemeli fakat gelenekçileri köktendincilere karşı desteklenmesi, köktendincilere, hedef kitlelerinin kabul edemeyeceği ahlaksızlık, zalimlik, cehalet ve İslamı uygulamadaki açık hatalar ve yönetememe gibi

hassasiyetlerinden saldırılmalı, İslamı açıklamada ve yorumlamada köktendincilerin ve gelenekçilerin tekeli kırılmalı , yeni rol model ve liderleri ortaya çıkarma...gibi bir çok öneriye yer verilmiştir (Benard, 2003:37-48).

Raporda Türkiye'ye yönelik değerlendirmelerde, köktendincilere örnek Almanya merkezli “Kaplancılar”, ılımlı İslam'a örnek olarak da “Gülen Hareketi” verilmiştir. Türkiye'nin İslam Dünyası'nın en başarılı ülkesi olduğu, laikliğin bu çerçevede önemli olduğu fakat Kemalizm, milliyetçilik, gibi akımların laiklerin ABD'ye çok da olumlu bakmasını engellediği ve mevcut iktidar altında Türkiye'nin İlimli İslam için iyi bir model oluşturduğu ve bu sebeple Türkiye'deki iktidarın desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Günel, 2004:158-159).

Batı tarafından uluslararası terörizme karşı ilan edilen uzun süreli savaşta “Oryantalizm” etkileri de mevcuttur. Bu savaş birey olarak teröriste veya teröristlere değil de gerçekte tanımlanmış inanç ve eğilimlere sahip olan bir gruba karşı savaştır. Batıda bu terrorist grupların eylemleri İslami köktendincilikle ilişkilendirilir. Bu insanlar Batılı yaşam tarzına hoşgörüsüzdüler ve Müslüman dünyasının toplumsal ve politik çürümesinin sonucudurlar. Yani ortada politik bir realite vardır. Terörizm üzerine söylemlerin oryantalizmden giriş yapabilecekleri noktalardan biri, o bölgeye ilerici değerleri getirmek için ılımlı olan ya da seküler olan Arapların Batı'ya dahil olmasını sağlamanın gerekliliğidir. (Grovoqui, 2016:275-276)

5.2.3.Stratejik Ortak Vizyon Belgesi

Türkiye ve ABD, ortaklığını daha da ileriye götürmek için hazırladıkları vizyon belgesini 5 Temmuz 2006'da açıklamışlardır. Belgeye göre iki ülke, Türk – Amerikan ilişkilerinin güçlü dostluk bağları, müttefiklik, karşılıklı güven ve birlik vizyonuna bağlı olduğu, bölgesel ve global bağlamda barışın teşviki, demokrasi, özgürlük ve refah gibi aynı değerlerin paylaşıldığı, iki ülkenin de birlikte çaba gerektiren ortak zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıya olduklarına yer verilmiştir. Bu çerçevede geniş Orta Doğu'da demokrasi aracılığıyla barışı ve istikrarı sağlamak, Filistin sorununa kalıcı çözüm için uluslararası çabaları desteklemek, İran'ın nükleer programıyla alakalı diplomatik çabalara yardımcı olmak, Karadeniz, Kafkaslar, Orta Asya ve Afganistan'da barış ve istikrara destek, Kıbrıs sorununa çözüm, enerji güvenliğini yeni

yollar ve kaynaklarını çeşitlendirerek arttırma, NATO değişimini ve transatlantik ilişkileri güçlendirme, PKK'ya karşı mücadelenin de dahil olduğu terörle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, kişi, uyuşturucu ve silah kaçakçılığıyla mücadele, dinler ve kültürler arası saygı ve diyalogu sağlama ve uluslararası krizlere birlikte çözüm bulmak için taahhüt vermişlerdir. ABD, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini, ekonomik ve ticari ilişkilerde, yatırımlarda, savunmada, bilim ve teknoloji ve kamu diplomasi çabalarında diyalogun devam edeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Yüksek Seviye Savunma Grubu, Ekonomik İşbirliği Ortaklığı Konseyi, Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması diyalog mekanizmaları kurulmuş ve son olarak da ABD Dışişleri Bakanı ve Türkiye Dışişleri Bakanı'nın bu ortak vizyonu ve diyalogu geliştirmek için düzenli bir iletişimde olacaklarının altı çizilmiştir (Embassy of the United States Ankara, Turkey, 2006).

5.2.4.Medeniyetler İttifakı

Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC) 2005 yılında eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın girişimiyle İspanya ve Türkiye Hükümetleri'nin ortak desteğiyle kurulmuştur (UNAOC, t.y.). Müslüman ülkeler ve Batılı toplumlar arasındaki şüphe ve kutuplaşma bazı unsurlar tarafından istismar edilmektedir. İttifak bu sebeple kültürlerarası karşılıklı saygının tesisi ile bu istismarı önlemeyi amaçlamaktadır. Girişim toplumların güvenlik, çevre ve refah konularında birbirine bağlı olduklarını ve önyargıları ve kutuplaşmayı önlemek için ortak siyasi bir irade oluşturmayı amaçlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.). 2013 yılının Şubat ayından itibaren Katar'dan Nasır Abdülaziz El-Nasır Yüksek Temsilcilik görevini yürütmektedir. Kuruluşun merkezi New York'tadır. 2006 raporunda, kültürlerarası gerilimleri azaltmak ve toplumlar arası köprüler kurmak için önemli etkisi olan eğitim, gençlik, göç ve medya alanları başlıca eylem alanları olarak kabul edilmiştir (UNAOC, t.y.).

2015 yılında İspanya, Medeniyetler İttifakı'ndaki faaliyetlerini askıya aldığını bildirmiştir. İktidar partisi milletvekillerinin, Avrupa'nın cihatçılar tarafından terörize edildiği bir dönemde ittifaktan bahsetmenin yanlış olduğunu vurguladıkları belirtilmiştir (Hürriyet Daily News, 2015).

5.3.Bölge Ülkeleriyle Ekonomik İlişkiler

AKP döneminde Orta Doğu bölgesiyle ekonomik entegrasyonun sağlanması ve AB tarzı bir “biz” hissi meydana getirme çabası ile bölgede bir refah ortamı sağlanmak ve çatışmaların asgariye indirilmesi amaçlanmıştır. Bölgedeki bir çok ülkenin otoriter rejimlere sahip olması Türkiye'nin onlarla ekonomik ilişkiler kurmasını engellememiştir çünkü bu açıdan realist bir politika izleyen Türkiye için ekonomik çıkarlar öncelikliydi ve bu aynı zamanda bölgedeki istikrarı sağlamak için bir method olarak benimsenmişti.

2003 Irak'ın işgali sonrasında Türkiye'nin Irak politikası iki zeminde yoğunlaşmıştır: Kuzey Irak odaklı güvenlik politikaları ve Irak'ın ekonomik ve siyasi anlamda imarına ve istikrarına odaklanmak. Önceleri 1 Mart 2003'de Irak'a asker göndermek için hazırlanan tezkerenin meclisten geçmemesi, Türkiye'nin işgal sonrası Irak pazarından tamamen dışlanacağı endişesini getirmişti. Fakat Türkiye'nin Irak'ın Avrupa'ya ve Akdeniz'e açılması için tek kapısı olması (Suriye ile ABD'nin ilişkilerinin iyi olmaması sebebiyle), bölgedeki en gelişmiş ve büyük ekonomiye sahip olması bu endişeyi boşa çıkardı. Askeri müdahaleden sonra, Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler yeniden artış dönemine girmiştir. (Yeşilyurt, 2013:407-409).

Türk müteahhitleri 2003-2009 yılları arasında Irak'ta toplam 7,5 milyar ABD doları değerinde 495 proje gerçekleştirmişlerdir. Yıllık bazda üstlenilen iş miktarı 2003'te 242 milyon ABD dolarından 2009'da 1,3 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Türk firmaları yeniden yapılanma sürecindeki Irak'ta çeşitli konut projelerinden askeri tesislere, yol, köprü, baraj gibi altyapı projelerinden okul, hastane gibi sosyal tesislere pek çok alanda faaliyet göstermektedirler. 2010 yılında ikili ticaret hacmi 7 milyar ABD doları seviyesini aşmıştır. İhraç edilen mallardan birçoğu Irak'ta müteahhitlik projesi üstlenen firmaların malzeme, makine ve inşaat ürünleri, temel gıda ve temizlik maddeleri ile elektrik ve elektronik ürünlerdir. Buna karşılık, Irak'la yapılan ithalatın tamamına yakını ham petrol ve fuel oilden oluşmaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Türkiye iki Kürt şehri Erbil ve Süleymaniye ile charter uçuşlarını başlattı ve Musul'daki Türk konsolosluğunu tekrar açtı. Yine Kuzey Irak'la özellikle Kürt bölgesel hükümetinin ekonomisi için hayati öneme sahip olan ham petrol ve yakıt sınır ticareti aktif gerçekleşmektedir (Larrabee, 2007:112).

30 Ekim 2009'da Irak'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Bağdat, Musul, Basra ve Erbil'de temaslarda bulunmuştur. Davutoğlu bu ziyareti sırasında Erbil'e giderek Kürt Bölgesel Yönetimi'ni ziyaret eden ilk Türk yetkili olmuştur. Ayrıca Davutoğlu, Irak'ta 7 Mart 2010'da yapılan seçimler sonrası hükümet çalışmalarına destek vermek amacıyla 7 Kasım 2010'da Irak'ı ziyaret etmiştir (Duman, 2011:22). Tam da Türkiye'nin 2023'e kadar iç petrol tüketiminin %32, doğalgaz tüketiminin de iki katına çıkacağını tahminin yapıldığı sırada Davutoğlu'nun 2010 yılında Erbil'i ziyareti ve orada konsolosluk açması oldukça önemli gelişmelerdir (Sabadus, 2012:109).

Kürt bölgesel yönetimi ve Bağdat yönetimi arasındaki hidrokarbon gelirleri ve hassas bölgesel istikrarı tehlikeye sokan etnik ve dini gerilimlerle ilgili yasal ve politik tartışmalar Türkiye'nin petrol ve gaz arayışında karşılaştığı engeller olsa da, iyi tarafından bakıldığında Türkiye, enerjik ekonomisi ve benzersiz jeostratejik konumuyla hem Irak'ın kuzeyine hem de güneyine altyapı kurma ve uluslararası pazarlara ulaşım yolu sağlayarak da petrol ve gaz sektörlerini canlandırma şansı sunmaktadır. Yaşanan gelişmeler, Türk-Kürt-Iraklı mihverinin geleceğini detaylandırarak bazı ortak projeleri görüşerek Türkiye'nin hem Erbil hem de Bağdat'la çalışmaya hazır olmasını getiriyor. Çoğunlukla pragmatik amaçlara yönelik böyle bir ittifak da, İran'ın Orta Doğu'daki etkisini azaltıp Ankara'ya enerji sağlayıcılarla ilişkilerinde daha fazla nüfus sağlayarak bölgesel politik dinamikleri değiştirebilir (Sabadus, 2012:109).

Ayrıca Türkiye, Kuzey Irak yönetimi ile 2012'de yapılan anlaşma ile zaten var olan Kerkük-Ceyhan petrol boru hattını genişletme ve ilk defa 2013 yılının Ağustos ayında bitmesi planlanan yılda 1 milyon varil transfer edebilecek bir boru hattı kurmayı amaçladı (Charountaki, 2012:194). 2009 yılından itibaren Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) yabancı partnerleri ve Uluslararası şirketlerle, Irak'taki bazı bölgelerdeki petrol yataklarının geliştirilmesi ihalelerine katılıp kazanmışlardır. 2008

yılında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı yeniden faaliyete başlamıştır (Yeşilyurt, 2013:409).

Türkiye-Suriye ilişkileri bu dönemde 2011 yılına kadar siyasi ve ekonomik anlamda altın çağını yaşamıştır. İş Konseyi toplantısında da konuşan Erdoğan, Suriye'yi 20 milyon nüfuslu bir pazar değil, 320 milyonluk Ortadoğu pazarına giriş kapısı olarak gördüğünü söyledi. Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacminin katlanarak artmasının bir eksen kayması değil normalleşme olduğunu ve ülkenin dış politikasını birilerinin talimatına göre yapmayacaklarını ifade etmiştir (Milliyet, AA ve DHA, 2009). Levant İş Forumu adıyla yetmiş beş farklı anlaşmayı kapsayan bir bütünleşme anlaşması ile sadece ekonomik anlamda değil, aynı zamanda Suriye, Lübnan, Ürdün ve Türkiye'yi eğitim ve kültür alanında da bağlama amaçlanmıştır. 14 farklı alanda insanların ve malların serbest dolaşımını sağlamak amaçlanmıştır. Bu proje ile Türkiye, bu ülkelerle ticaretini ikiye katlamayı planlamıştır (Tür, 2011:597). Suriye, İran, Irak ve Türkiye arasında Avrupa Birliği'nin Şengen vizesi benzeri bir “Şamgen” ortak vizesi oluşturma konusunda anlaşılmıştır. Aynı zamanda İran Cumhurbaşkanı yardımcısı Ağa Muhammedi dört ülkenin ticareti yükseltmek için büyük bir serbest ticaret bölgesi kurulmasında anlaştıklarını belirtmiştir (Cnnturk, 2011)

Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasını belirleyen ve motive eden bir faktör daha vardır ki, bugüne kadar pek gündeme getirilmemiştir. Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan ve son 25 yıl içinde yapmış oldukları üretim gücü ve istihdam kapasitesiyle ekonomide ve iç politikada etkinliğini ortaya koyan “Anadolu kökenli yeni orta sınıf” diye adlandırılan ya da popüler tabirle “Anadolu kaplanları” denilen sınıf son dönemlerde Türkiye'nin dış politikasında etkisini göstermiştir. Bir ülkede önemli dönüşümlerin yaşanması genellikle burjuva sınıfı tarafından yapılmaktadır, en azından temel itici güç burjuvadır. Türkiye özellikle Ortadoğu'da bir barış ve istikrar ortamı oluşturmak istemektedir çünkü bölgede oluşacak barış ve istikrar ortamında en kârlı çıkacak bölge devleti Türkiye'dir. Ortadoğu'da devletler genellikle “rantiye devlet” denilen petrol üreten ülkelerdir ve petrol sanayisi dışında sanayileri gelişmiş değildir ve petrol sanayinin gelişimine ağırlık verildiğinden diğer alanlarda tam bir körelme yaşanmaktadır. Bölgeye genel olarak bakıldığında üreten bir sanayiye sahip olan ülkeler: Türkiye, İran ve İsrail'dir. Arap-İsrail düşmanlığından dolayı İsrail ekonomik olarak Ortadoğu'da etkinlik gösterememektedir. Son otuz yıldır

ambargo altında yaşayan İran'ın eski teknolojiye sahip olması, Ortadoğu'da ticari anlamda Türkiye ile rekabet gücünü azaltmaktadır. Bu durumda Ortadoğu'da oluşacak istikrarlı ve barışçıl bir ortamdan en kârlı çıkacak ülke Türkiye olacaktır (Şahin, 2010:95-98).

Türkiye ve Suriye arasında ticari bağlamda en önemli girişim 2004'de serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasıydı. Anlaşma 2007'de yürürlüğe girdi ve bu anlaşmaya kadar 800.000.00 dolar olan ticaret hacmi, o yıl 1 milyar doları aştı. 2010 yılında ise 2.5 milyar dolara ulaştı. Aynı dönem turizm ve uzun yıllar süren su sorunuyla ilgili gelişmeler yaşandı. Suriye'nin zaman zaman fazla su talepleri genelde olumlu karşılandı ve 2004 yılında Asi nehri üzerinde ortak bir baraj yapılıma çalışmalarına başlandı. 2011 yılında bu barajın temeli atıldı. TPAO'nun, Suriye devlet petrol şirketiyle ortak bir şekilde Suriye ve başka ülkelerde petrol araması kararlaştırıldı. Suriye'ye elektrik ihracatı gerçekleştirildi. 2006 yılında Lazkiye- Mersin arası feribot seferleri başlatıldı. 2005 yılında Türkiye-Suriye Bölgeler Arası İşbirliği programı ile Halep, Gaziantep ve Kilis ekonomileri birbirine bağlandı. 2009 yılında iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ve 2010'da Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında kurulan Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi'nin faaliyetleriyle ekonomik ilişkilerdeki yükseliş devam etti (Yeşilyurt, 2013:421-423).

Türkiye ve Mısır ilişkileri her zaman tarihi, dini ve diplomatik anlamda güçlü olmuştur. 2005 yılında iki ülke serbest ticaret anlaşması, yaklaşık 4 milyar dolar değerinde doğalgaz anlaşması, 2008 yılında ise askeri ilişkileri geliştirme ve işbirliği mutabakat anlaşması imzalamıştır (The Middle East Reporter, 2011:14).

Türkiye İran ekonomik ilişkilerine bakıldığında ise, iki ülke arasında 2000 yılında ticaret hacmi 1 milyar dolar iken, 2011 yılında bu rakam 16 milyar dolara çıkmıştır. İran Türkiye'nin bölgede bir numaralı ortağı olmuştur. Bu ilişkide daha çok İran'dan alınan hidrokarbonların (petrol ve doğalgaz) ağırlığı fazlaydı. Türkiye ABD ve Avrupa'nın İran'a uygulamak istediği yaptırımları reddetmiş ve 2010 yılında ek yaptırımlar için BM Güvenlik Konseyi kararına karşı oy kullanmıştır (Djalili ve Kellner, 2013:19).

5.4.Arap Baharı Etkisi

Arap Baharı gösterileri başladığında Türkiye, özellikle Suriye ve Libya'nın yöneticilerine ilk etapta gerekli reformları yapmaları yönünde telkinlerde bulunmuştur. Daha sonrasında ise demokratik ve Batılı kimliğe sahip Türkiye, demokrasi talebinde bulunan halkın yanında olmuştur. Bu tavır o zaman kadar bölgenin otoriter rejimleriyle iyi ilişkiler içerisinde olup bölgesel istikrar ve ekonomi temelli dış politikadan farklı bir duruştu. Bu politika yine ekonomik ilişkiler kurma çabası ile birlikte bu dönemden sonra da Mısır ve Tunus'da dahil devam etmiştir (Balcı, 2013:310)

Türkiye bölgedeki ülkelerin demokrasiye geçişini istemekte ve halkların özgürlük, demokrasi ve insan hakları taleplerini destekleyen bir duruş göstermiştir. Bu ülkelerde yapılacak reformların ülkelerin iç dinamikleriyle gerçekleşmesi gerektiğini ve dış müdahaleye karşı olduğunu ifade etmiştir (Akıllı, 2012:45). Türkiye için bu yeni gelişme aynı zamanda zor kararlar alması gereken bir dönemdi. Son senelerde Arap komşularıyla "sıfır sorun politikası" bağlamında aktif bir politika izlemiştir. Türk yöneticiler bu rejimlerle yakın ilişkiler kurmuş ve ayaklanmaların hedef aldığı bazı yöneticilerle (Suriye, Libya ve Bahreyn) samimi kişisel ilişkiler kurulmuştu (Djalili ve Kellner, 2013:198). Tunus, Mısır ve Libya'da rejimlerin yıkılması sonrası siyasi arenada olan gruplarla Türkiye'nin ilişkileri vardı. Örneğin, Tunus'ta Ben Ali yönetiminin devrilmesi sonucu, onun döneminde yasaklı olan Nahda Parti'sinin lideri Ganuşi AKP'yi kendilerine yakın bulduklarını ve kişisel olarak da Başbakan Erdoğan ile iyi ilişkileri olduğunu ifade etmiştir (Median, 2011).

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı dalgası kısa sürede diğer ülkelere yayılırken, Türkiye gelişmelere seyirci kalmamak ve bölgedeki pozisyonunu güçlendirmek için yoğun çaba sarf etti. Libya'da 2011'de başlayan isyan kısa sürede iç savaşa dönüşünce Batılı devletler hemen askeri müdahale fikrini ortaya attılar. Türkiye bu duruma ilk başta karşı çıkmıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan bu ülkelerin Libya'nın petrol kaynakları üzerinde hesap yaptıklarını, Türkiye'nin ise meseleye insan odaklı yaklaştığını ve dış müdahaleye karşı olduğunu belirtti. (Yeşilyurt, 2013:426). Özellikle önceki dönemde Afganistan ve Irak askeri müdahalelerinin başarısız olması da Türkiye'yi bu yöne itmiştir.

Fakat Mart ayında Arap Birliği ve BM Güvenlik Konseyi'nin dış müdahale lehine aldığı kararlar Ankara'yı bu tutumunu değiştirmeye zorladı. Yine de Türkiye önce rejim ile isyancılar arasında arabuluculuk girişimlerinde bulundu ve Fransa'nın hava operasyonlarını eleştirdi. Mayıs ayında ise artık Kaddafi rejiminin şansının azaldığını görünce Türkiye tutumunu değiştirdi. Erdoğan, Kaddafi'ye görevi bırakma çağrısında bulundu ve Bingazi'de isyancıların kurduğu Libya Ulusal Geçiş Konseyi ile ilişkileri güçlendirdi. Türkiye'nin bu döneme kadar Kaddafi rejimi altında bir zm istemesinin sebebi o ülkede sahip olduğu ekonomik çıkarları kaybetme korkusuydu. Özellikle de bu bağlamda Fransa'nın bu ülkede rejim değişikliği ile ilgili Türkiye'yi dışlayarak attığı adımlar Türkiye için kaygı vericiydi ve Türkiye bu girişimleri engellemek için Libya'ya yapılacak operasyonların kontrol ve kumandasının NATO'da olmasını istiyordu (Yeşilyurt, 2013:426-429). Yeşilyurt'un Libya vakası sonucu değerlendirmesi önemlidir:

“Türkiye'nin Libya deneyiminden çıkardığı en önemli ders, Arap dünyasında değişim yönündeki baskıların çok güçlü olduğunu ve mevcut rejimlerin bölgesel ve uluslararası aktörlerin desteğini almadan bunlara karşı ayakta duramayacağını anlaması oldu. Bu ders, Türkiye'nin Suriye konusunda daha farklı bir politika izlemesine yol açtı.” (Yeşilyurt, 2013: 429)

Trablus'un 2011 yılının Ağustos ayında isyancıların eline geçmesi sonucu, bu ülkelerde kurulan yeni rejimlerle siyasal ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek için Başbakan Erdoğan, bakanlar, üst düzey bürokratlar ve işadamları ile birlikte Mısır, Tunus ve Libya'yı kapsayan bir Kuzey Afrika turuna ıktı. Bir çok alanda anlaşmalar imzalandı. Her üç ülkede de halk Erdoğan'ı oşku ile karşıladı. Erdoğan yaptığı konuşmalarda laiklik ve demokrasi vurgusu yaparak, bu ülkeler için Türkiye'yi model olarak gösterdi. Bu şekilde, bölgedeki dönüşüm sürecinde Türkiye'nin daha fazla rol alma isteğini ifade etti (Yeşilyurt, 2013:429). Yeşilyurt bu söylemlere tepkileri de ifade etmiştir:

“Görece gelişkin bir siyasal programa ve muhalefet geleneğine sahip olan Mısır'daki Müslüman Kardeşler rgt Erdoğan'ın “model ülke” imalarından pek hazzetmediyse de, Tunus ve Libya'daki İslami hareketler “Türkiye modeli” fikrine genelde olumlu yaklaştılar.” (Yeşilyurt 2013:429)

Erdoğan'ın çıktığı bu Arap baharı turu zamanlaması açısından dikkate değerdi. Mavi Marmara olayından sonra Türk-İsrail ilişkilerinin bozulduğu bir dönemdi. Suriye'deki protestolara kanlı bir şekilde karşılık vermesi sonucu Esad yönetimiyle ilişkileri

bozulan Türkiye, Mısır'ı bölgeye entegrasyonunda kilit olarak görüyordu. Davutoğlu iki ülkenin meydana getireceği 'demokrasi ekseninden' bahsetmişti. Gezide 280 Türk işadamı da bulunmaktaydı, iki ülke arasında yatırımların daha da artması planlanmıştı. Arap Baharı sonrası eski otoriter rejimlerden kurtulan ve geçiş döneminde olan bu üç ülke 'Türkiye modelini' tartışmaktaydılar. Aslında bu tanımlama Türkiye'yi bölgede İran'a alternatif bir model olarak da gösteriyordu (Tol, 2011).

Türkiye ayaklanmanın başından itibaren devrimci sokaktan yana olmuş ve Mübarek'in ardından gelen Müslüman Kardeşler ile yakın işbirliği içinde bulunmuştur. Özellikle 2012 yılından itibaren ise Türkiye'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden olmuştur. Aynı yıl iki ülke arasında 27 farklı protokol ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Mısır'a ekonomisini desteklemek amacıyla 2 milyar dolar kredi verilmesi üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Balcı, 2013:310). Brookings Enstitüsü'nün 2012'de Mısır'da yaptığı ankette, sizin arzuladığınız gibi siyasette İslam'ın rolünü hangi ülke daha iyi yansıtıyor sorusuna çoğunluk %54'le Türkiye, dünyada en hayran olduğunuz lider sorusuna da yine çoğunluk %63'le Recep Tayyip Erdoğan cevabını vermiştir (Telhami, 2012). 2013 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'nin askeri darbe ile düşürülmesi sonucu iki ülke arasında ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Erdoğan her fırsatta darbe yönetimini kınamış ve seçilmiş bir Cumhurbaşkanı'nın bu şekilde iktidardan indirilmesine sessiz kalamayacağını ifade etmiştir. İki ülke karşılıklı büyükelçileri istenmeyen adam ilan etmiş, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirildiğini açıklamıştır.

Arap Baharı dalgasının Mart 2011'de Suriye'ye sıçraması Türkiye-Suriye ilişkilerini derinden etkilemiştir. Suriye'nin diğer Arap Baharı tecrübesi yaşayan ülkelere farkı Türkiye'nin komşusu olması ve uzun ortak bir sınırı paylaşmalarıdır. Aynı zamanda sınırın iki tarafında da Kürt, Arap ve Alevi toplulukları yaşamaktadır. İki ülke arasında nehir ve topraklarla ilgili anlaşmazlıklar varolmuştur. Bu sebeple Suriye'de olan herşey Türkiye'yi etkilemektedir.

(Djalili ve Kellner, 2013:142-143)

Türkiye hesabını Esad rejiminin devrileceği varsayımı üzerinden yaptı. Rejimin devrilmesi durumunda ülkede oluşacak iktidar boşluğunun Kürtler üzerindeki olası

etkisinden endişe duyan Türkiye, Esad'a karşı farklı bir politika izleyerek kendi kontrol kapasitesini arttırmaya çalıştı. İsyanın başladığı zaman, Başbakan Erdoğan Esad'a halkının sesini dinlemesi yönünde çağrı yaptı ve Türkiye'nin Suriye'de olanlara sessiz kalamayacağını belirtti. Türkiye tarafından yapılan reform çağrıları reaksiyon almadı, ülkedeki şiddet olaylarından kaçan siviller Türkiye'ye sığınmaya başladı ve kısa sürede 10.000 kişiye çıkan bu sayı iki ülke arasında gerginliği arttırdı. 2011 yazında Türkiye'nin Suriye içinde mülteci akınına karşı tampon bir bölge oluşturacağı söylentileri yayılmaya başladı. Aynı dönemde Suriyeli muhalifler Türkiye'de bir toplantı gerçekleştirdiler. Erdoğan'ın 'Suriye bizim iç meselemizdir' demesi ve Türkiye'nin sabrının tükendiğini söylemesi ve sonrasında dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Şam'a giderek son kez girişimde bulunması sonuçsuz kalınca, Türkiye Arap Birliği ve Batı ile beraber daha net bir Esad karşıtı politika izlemeye başladı. Eylül'de muhalifler İstanbul'da Suriye Ulusal Konseyi'ni oluşturdu. Türkiye bu şekilde Esad'dan sonra Suriye'deki siyasal gelişmeler üzerinde kontrolünü arttırmak istiyordu. Esad rejimi de Türkiye'yi isyancıları kışkırtmak, silahlandırmak ve eğitmekle suçladı. Arap Birliği'nin Suriye'ye yönelik aldığı yaptırım kararına Türkiye de destek verdi. İki ülke arasında 2009'da oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi askıya alındı (Yeşilyurt, 2013:420-421).

Suriye'nin önemi Türkiye için tartışmasız büyüktür. Uzun bir sınırı paylaşmanın yanında, iki ülkede de akraba toplulukların yaşaması, Suriye'nin Orta Doğu'ya açılan bir pazar olması ve bölgedeki istikrar açısından önemli bir yere sahip olduğu doğrudur. 2011 yılında ilk iktidar karşıtı gösteriler başladığında Türkiye, Arap Baharını tecrübe eden diğer ülkelerde olduğu gibi durumun daha da şiddetlenmemesi için Esad'ı halkın sesini dinlemeye davet edip istenen reformları gerçekleştirmesini tavsiye etti. Öncesinde Suriye ile ilişkilerde altın yılımı yaşayan ve Erdoğan ve Esad ailelerinin kişisel olarak da yakınlığına güvenerek sözünün dinleneceğini tahmin eden Türk hükümeti Suriye rejimini ikna edemeyince ve ülkede vahşet artmaya başlayınca kendi çıkarlarını riske edip erdemli bir tavır takınarak doğru bulduğu şeyi yaptı ve Esad'ın görevi bırakması gerektiğini savundu. Bölgesel ve küresel güçlerin bu sefer nasıl bir politika izleyeceklerinden emin olmadan yüksek bir sesle bu kararının arkasında durdu. Bu anlamda da hem içeride bazı muhalefet partilerinden hem de dışarıda bazı

lkelerden aldığı tepkilere ragmen bu politikasını değiştirmedir. Türkiye'nin bu ilkeli duruşla beraber tamamen çıkarlarından vazgeçtiğini de söyleyemeyiz çünkü Esad'ın kısa bir süre zarfında devrileceğini hesapladığı için kendi topraklarında rejime karşı ılımlı muhaliflerinin örgütlenmesine müsaade etti ve onları her anlamda destekledi. Bu Şekilde Esad sonrası dönem için etkisini arttırmayı planladı. Türkiye'ye mülteci akını artmaya başlayınca sınırda bir tampon bölgenin kurulması gerektiğini ve uçuşa yasak bir alan oluşturulması önerisini her fırsatta uluslararası topluma ifade etmiş ama destek bulamamıştır.

Türkiye, Suriye'deki durumdan oldukça olumsuz etkilemesine rağmen genelde tek başına hareket etmekten kaçınmıştır çünkü buna benzer durumlarda, ülkeler bazen amaçlarına ulaşabilmek için diğer ülkelerle ittifaklar oluşturmaya çalışırlar. Bu durum hem amaca ulaşmanın maliyetini ve süresini azaltır hem de uygulanacak politikaya meşruiyet sağlar (Sönmezoğlu, 2012b:426) Bu bağlamda Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi Şam yönetimine karşı olan bölgedeki diğer ülkelerle işbirliğine giderek muhalefeti desteklemiştir. İnan ve Rusya'nın Suriye'de rejim değişikliğini istememesi ve ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin olaylara aktif müdahale etmeyi tercih etmemesi, Türkiye'nin bu yeni politikasını uygulamasını zorlaştırmıştır. Haziran 2012'de Türk Hava Kuvvetlerine ait uçağın Suriye'nin Akdeniz sahillerinde düşürülmesi, aynı yıl Ekim ayında Suriye'den atılan bombalar yüzünden Türkiye'de insanların hayatını kaybetmesi Türkiye'nin Suriye politikasını sertleştirmiştir. Ankara bu gelişmeler sonucu NATO'dan Patriot füze talebinde bulunmuştur (Balcı, 2013:309).

Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla Türkiye İnan ilişkileri kötüleşmiştir. İnan'a gore Türkiye Batılı ülkelere yakın olmak için ulusal bağımsızlık politikasından vazgeçmiştir. Özellikle 2011 yılında Malatya Kürecik'e kurulan NATO füzesavar radarları yerleştirmesini buna örnek göstermiştir. Türkiye'de Tahran'ı Şam'a koşulsuz destek vermekle ve fırsattan istifade kendi nüfusunu yaymaya çalışmakla suçlamaktadır (Djalili ve Kellner, 2013:141-142). Suriye'nin dışında Irak, Lübnan, Yemen ve Körfez'de Türkiye ve İnan hep karşı karşıya gelmiş bazen tek başına bazen de Suudi Arabistan'ın yanında olarak İnan'ın bölgeye nüfus etme çabalarına karşı koymaya çalışmıştır. İki lkede Suriye ve Irak'taki faaliyetlerinin bu ülkelerdeki istikrarsızlığın asıl nedeni olmakla birbirlerini suçlamaktadırlar. (İnat, 2016:129-130)

NATO radarlarının Türkiye'ye konuşlandırılması Rusya'nın da hoşuna gitmeyen bir gelişme olmuştur. Öncesinde Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a saldırması, 2013 yılındaki Ukrayna savaşı ve sonrasında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Türkiye ile siyasi ilişkilerde sıkıntıya sebep olmuştur. Kırım'ın nüfusunun %12'sini Kırım Tatarları oluşturmakta ve Türkiye'de bu halkın hamisi durumundadır. 2015 yılında Erivan'da yapılan "1915 olaylarını" anma törenine Rusya Devlet Başkanı Putin'in katılması ve "soykırım" kelimesini kullanması yine iki ülke arasında ilişkileri gerginleştiren hadiselerdir ancak iki ülke de bu gelişmelerin ekonomik ilişkilerini etkilemesine izin vermemişlerdir (Tüfekçi, 2016: 322-323). Suriye'de Daesh'e karşı operasyon yaptığı iddiasıyla muhaliflere ve özellikle de Türkmendağı bölgesine yapılan hava saldırıları ise bu görüş ayrılıklarını derinleştirmiş ve 24 Kasım 2015'de Türkiye'nin sınır ihlali yapan Rus uçağını düşürmesiyle tüm ilişkiler kopmuştur.

Irak'la ilişkiler 2003 işgali ile çok boyutlu bir dinamizm kazanmıştır. İşgal, 2011'de ABD'nin askerlerini ülkeden çekmesiyle sona ermişti. Irak'ın güneyi Şii nüfusta yoğunlaştı, Kuzey Irak bölgesi Bağdat merkezi hükümetinden uzaklaştı ve işgalle başlayan terör ortamıyla da zemin bulan, tüm bölgeyi ve dünyayı etkileyen DAESH örgütü ortaya çıktı. Sonuç olarak Bağdat merkezi yönetimi İran eksenine, Kuzey Irak yönetimi de Türkiye'ye kaydı. Artık 2014 yılına gelindiğinde Türkiye'nin takip etmesi gereken "üçlü bir Irak siyaseti" vardı: Erbil, Bağdat ve DAESH 2015 yılında PKK (PYD ile), DAESH'le mücadelesinden meşruiyet kazanarak, Suriye'deki kantonlarda elde ettiği kazanımlarını Türkiye'de de uygulama girişimine başlayınca Türkiye örgüt ile askeri mücadeleye geri döndü. Kuzey Irak yönetimini Mesud Barzani'ye bağlı peşmerge güçlerinin 2014 yılında DAESH'e karşı aldığı yenilgi Erbil'in elini zayıflattı ve PKK bu durumu kullanarak Barzani'yi yıpratma girişimlerine başladı. Bu durum Erbil ile Türkiye'yi daha da yakınlaştırdı ve Ankara peşmerge güçlerine askeri eğitim ve silah yardımı yapmaya başladı. Aynı zamanda İran ve Suriye ile aynı politikada olduğu görünen Irak merkezi yönetimi, Türkiye'nin Irak ve Suriye içinde DAESH'e karşı operasyonları üzerine Türkiye'yi işgalci olmakla suçladı. Daha önce Iraklı yetkililerden gelen istekle Başika'da konuşlanmış olan ve Iraklı grupların DAESH'e karşı eğitildiği kampta bulunan Türk askeri'nin Aralık ayında yaptığı değişim sırasında bu durumdan rahatsız olduğunu söyledi ve askerlerin Irak topraklarını terk etmesini

istedi. Tabii bu durumda 24 Kasım 2015’de sınır ihlali sebebiyle Türkiye’nin Rus uçağını düşürmesi ile ilişkilerin bir anda bozulması da önemli bir faktördür. (Balcı’dan aktaran Balcı, Gürler ve Baykal, 2016:159-162). Aynı yıl içinde Irak Cumhurbaşkanı yardımcısı ve eski Başbakan Maliki’nin Musul’un DAESH’e kaybedilmesinden Türkiye ve Kuzey Irak’ı suçlaması da yönetimin Tahran etkisi altında olduğunu düşündüren başka bir örnektir (İnat, 2016:143).

Daeş’in Irak ve Suriye topraklarında güçlenerek varlığını sürdürmesi Türkiye’nin bölgeye dönük politikasında sürekli göz önüne alması gereken bir faktör haline gelmiştir. Türkiye’nin 1921’deki Fransa ile imzalanan Ankara anlaşmasının 9. maddesiyle, Suriye’deki Süleyman Şah Türbesi’nin Jaber Kalesi’nde kalması, bu arazinin Türkiye’ye ait olduğu, Türk askerleri tarafından korunması ve orda Türk bayrağının dalgalanması iki tarafın imzasıyla tasdik edilmiştir. (Franco-Turkish Ankara Agreement,1921). Daha sonra 1973 yılında yakınlarındaki gölde baraj yapımı sonucu su baskını riskiyle yine Suriye sınırı içerisinde 85 km kuzeye, Fırat nehri kenarına taşınmıştır. 2014 yılında Daeş bu bölgeye yaklaşp türbenin ve askerlerin güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Bunun üzerine arazideki askeri güç kuvvetlendirilmiş ve Türk hükümeti herhangi bir saldırı karşısında karşılık verileceğini açıklamıştır. Tehlike devam edince de 2015 yılının başında Türk ordusu bir gece yarısı operasyonu ile türbeyi ve askerleri Türk sınırına 200 metre uzaklığında Kürtlerin kontrolünde olan Suriye’nin Eşme köyüne taşımıştır.

Bu dönemde Daeş’in Türkiye açısından meydana getirdiği başka bir tehlike de 2014 yılında örgütün Musul’u ele geçirmesinden sonra Türkiye’nin Musul konsolosunu ve beraberindeki 48 kişiyi yaklaşık üç buçuk ay rehin tutmasıdır. Bu iki spesifik olayın dışında zaman zaman Türkiye-Suriye sınırında Türk askerlerine ateş açılması, Suriye tarafından özellikle Kilis’e düşen ve sivil kayıplarına sebep olan bombalar, son bir senedir ülkede gerçekleşen bombalı eylemler Türk dış politikasını etkileyen faktörlerdir. Türkiye, 2014 yılında Daeş’e karşı ABD’nin koalisyon kurma çabaları başladığında Musul konsolosluk çalışanlarının rehin olması sebebiyle bu girişime aktif olarak destek verememişti. Bu çerçevede de son iki buçuk senedir ağırlıklı olarak dış basın yoluyla oluşturulmaya çalışan “Türkiye Daeş’e destek veriyor” algısı Türk dış politikasını yönlendirme ve Türkiye Cumhuriyeti’ni uluslararası arenada yalnızlaştırma

çabalarından bir olmuştur. Türkiye'nin 2013 yılında Daeş'i terör örgütü olarak ilan eden ilk ülke olması, Daeş'e karşı bölgede hava saldırıları düzenleyen koalisyonda yer alması, bu bağlamda İncirlik Üssü'nü koalisyon uçaklarının kullanımına açması ve Irak'taki Başika kampında peşmergeleri bu örgüte karşı eğitmesi bu algının açıkça yanlış olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Suriye'de Daeş'e karşı savaşması yoluyla uluslararası meşruiyet kazanmaya çalışan ve ABD'den askeri ve siyasi destek alan PYD'nin Suriye'nin kuzeyindeki hattı büyük ölçüde kontrol etmesi, Türkiye'nin Suriye'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesine yönelik politikasını olumsuz etkilemektedir. PYD'nin Suriye'de elde ettiği kazanımların PKK'yı da motive edip 2015 yılının ortalarından itibaren Türkiye'deki barış sürecini bozarak eylemlerine tekrar başlamasına ve bu saldırıların günümüze kadar daha yüksek yoğunlukta devam etmesine sebep olmuştur. ABD tarafından PYD'ye verilen silahların PKK'ya geçtiği hem Türk hükümeti tarafından hem de basın tarafından sık sık gündeme getirilmiştir.

Sonuç olarak Arap Baharı'nın bölgeye yayılması ve Suriye'de bir iç savaş çıkmasına sebep olması, 2000'lerin ilk on yılında özelde Türkiye ve Suriye arasında ve genelde Türkiye ile Doğu Akdeniz ülkeleri arasındaki bütünleşme çabalarını sekteye uğratmıştır (Balcı, 2013:308). 2013 yılında darbe ile Mursi yönetiminin Mısır'da düşürülmesiyle Türkiye bölgede önemli bir müttefiğini kaybetmiştir. Diğer bir yandan da Suriye'de İran, Irak, Rusya ve Hizbullah'ın Esad yönetimini stratejik silahlar, hava savunma füzeleri ve doğrudan savaşçı ve militanlarla desteklemeleri dağınık Suriye muhalefetinin gücünü - Daeş'in de güçlenmesiyle - iyiden iyiye zayıflatmıştır. Türkiye'nin 2015 yılının Kasım ayında Rus uçağını düşürmesi Suriye konusunda Türkiye'yi sıkıntıya düşürmüş ve o günden beri koalisyonla birlikte ya da tek başına Suriye'de hiç bir hava operasyonu gerçekleştirememiştir.

Arap Baharı adı verilen ayaklanmalar başladığında Türkiye'nin bölgedeki ülkelerin geneliyle hem siyasi, hem ekonomik hem de kültürel ilişkileri önceki dönemlerle kıyaslanamayacak oranda gelişmişti. Özellikle Irak'taki istikrarsızlık nedeniyle Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan güvenli tek kapısı kalan Suriye ile yakınlaşma süreci Türkiye'ye ekonomik anlamda büyük fayda sağlamıştır. Bölgede istikrarın oluşması ve ekonomik refahın sağlanması yoluyla güvenli bir Orta Doğu Türkiye'nin dış politika

stratejisinin bir parçası olmuştur. Tunus'ta başlayan rejim karşıtı gösteriler ile (bazen de dış müdahale yardımıyla) tek tek yönetimler düşmeye başlayınca Türkiye demokratik kimliğini öne çıkarıp Arap halklarının yanında olduğunu göstermiştir. Olaylardan sonra Tunus, Mısır ve Libya'ya yapılan gezilerde Türk hükümeti demokratik devlet sisteminin önemini vurgulamış, İslam ile demokrasinin uyumlu olabileceğini ve Türkiye'yi örnek olarak sunmuştur. Bir anlamda bu ülkelerde yeni değerler inşa etmeye çalışmıştır. Ancak bunun yanında önceki dönemde elde ettiği ekonomik kazanımları tehlikeye atmak istememiş ve bir çok anlaşmaya imza atmıştır. Mısır'da yönetime gelen Müslüman Kardeşlerle büyük oranda uyumlu dış politika izleyen Türkiye bölgede güçlü bir lider haline gelmeye başlamıştır.

Suriye'de ise Esad yönetiminin halkın taleplerine direnmesi, İran ve Rusya'nın da desteğini arkasına almasıyla ayaklanmalar iç savaşa dönüşmüş, yüzbinlerce insan ölmüş, milyonlarca kişi mülteci olmuştur. Karışıklıktan faydalanan terör örgütleri bölgede bir çok ülkeye etki etmeye başlamış, mezhepsel ve dinsel farklılıklar öne çıkmaya başlamış, bölgede Suriye'ye yönelik politikada Rusya, Çin, İran ve Irak'ın olduğu Esad yanlısı bloğun karşısında ılımlı ve çoğunluğu sünni olan muhalefeti destekleyen ABD, AB, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar'lı bir bloğun oluşması iç savaşın sonuçlandırılmasını engelleyen en önemli faktör olmuştur.

Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye meselesinde görüş birliği içinde olmaları ve aynı blok içinde yer almalarının bazı önemli nedenleri vardır. Suudi Arabistan, Arap Baharı ile Orta Doğu ve Kuzey Afrikada ortaya çıkan yeni siyasi durumun kendi ülkesindeki krallık rejimini olumsuz etkileyeceğini düşündüğünden hem bu yeni durumu hem de bölgeye yayılan güvenlik sorunlarını Türkiye'nin işbirliği ile kontrol altına almak istemektedir. İkinci olarak da Arap Baharı ile Irak, Suriye ve Yemen'de, Batı ile nükleer anlaşma yaparak da dünyada nüfusunu arttırmaya çalışan bir İran'ı dengelemek için Türkiye'nin askeri ve ekonomi gücü önemliydi (Sıradağ, 2016). Yüz ölçümü olarak küçük ama yer altı zenginlikleri bakımından büyük olan Katar ve Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere yakınlığı ve bu anlamda 2013'de yakın müttefikleri Mısır'ı kaybetmeleri birbirlerine yaklaşımlarının en önemli sebebidir. 2015 yılında Türkiye'nin Katar'da üs kurmak için anlaşması, Katar'ın Suudi Arabistan ve BAE'ye karşı Türkiye'yi denge olarak görmesi ve Türkiye-Rus uçak krizinden sonra

Türkiye'ye sıvılaştırılmış doğalgaz verilmesi için yapılan anlaşma ikili ilişkilerin seviyesini göstermektedir (Üççağaç, 2016: 228-232).

AK Parti'nin Irak'taki Şii ağırlıklı merkezi yönetim ve Nusayri olan Suriye yönetimi ile ilişkilerinin bozulması, İran'a Suriye konusunda yaptığı eleştiriler, yine Suriye'de çoğunluğu Sünni olan muhalefeti desteklemesi ve Suriye meselesinde Sünni Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerle aynı blokta olması gibi sebeplerle Türkiye'ye mezhepçilik yaptığı yönünde bir çok eleştiri gelmiştir. AK Parti yönetimi ise her fırsatta ahlaki ve prensiplere dayalı bir dış politika izlendiği ve yapılan katliamlar karşısında halkın yanında durulması gerektiği, özellikle Türkiye'nin mültecilere kapısının her zaman açık olduğu ve bu mültecilerin mezhepleriyle ilgilenilmediği ifade edilmektedir. Diğer bir taraftan da Türkiye'nin Katar ve Suudi Arabistan'la bir ittifak halinde olmasının bölgede İran yayılcılığına karşı bir önlem olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Irak merkezi yönetimi bağlamında bakıldığında ise Bağdat'ın ülkede Sünnileri yönetimden dışlayan bir tavır takınması ve Rusya ve İran ile uyguladığı benzer Suriye politikası Türkiye'yi bu ülkelere farklı bir yerde konumlandırmıştır.

Türkiye Suriye'deki ayaklanmanın bir iç savaşa evrildiğini görmesinden itibaren, bu durumu uluslararası toplumla birlikte düzeltme gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda uluslararası toplumu harekete geçirmek için Esad'ın kesinlikle yönetimi bırakması gerektiğini, yaklaşık 5 senedir devam eden iç savaşta rejim eliyle yapılan katliamları, mülteci akınını durdurmak için uşuşa yasak bölge ilan edilmesi gibi önlemleri sürekli dile getirmiş fakat istediği desteği bulamamıştır. Türkiye Suriye meselesinde başından beri ilkel davranmış ve Suriye halkının yaşam hakkının ve tercihlerinin dikkate alınması için çaba sarf etmiştir. Ancak yeterli maddi güce sahip olamadığı ve ABD ya da Rusya gibi, ya da Esad rejimini üzerinde etkisi olan İran gibi bir bölgesel gücü tam anlamıyla kendi tarafına çekemediği için başarılı olamamıştır.

SONUÇ

En başta belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir dış politika anlayışı da benimsenmiştir. Osmanlı bakiyesi toprakların büyük bir bölümü olan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler 1950'lere kadar minimum seviyede kalmış ve yeni devlet kuruluş ideolojisi, ulus devlet oluşturma çabaları ve dönemin güvenlik politikaları gereği yönünü Batı'ya çevirmiştir. O dönemde bu bölgedeki devletlerin çoğunun İkinci Dünya Savaşı'na kadar manda yönetiminde olmaları ve “Arapların sırtımızdan bıçaklaması” algısının etkili olduğu da ifade edilmiştir.

1949 yılında yapılan seçimle çok partili sisteme geçen Türkiye'de iktidarı Demokrat Parti'nin almasıyla ülke içi değişikliklerin yanı sıra Türk Dış Politikası da değişim göstermiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin en büyük dış politika tehdidi SSCB idi. Soğuk Savaş dönemi içerisinde sürekli komünizm ve doğuda toprak kaybetme korkusu sebebiyle ve Batılı kimliğe sahip olma çabasıyla da Türkiye, NATO koruması altına girmek istemiştir. 1950 yılında başlayan Kore Savaşı ile Türkiye bir fırsat elde etmiş, Kore'ye asker göndermesi karşılığında NATO'ya girmeyi başarmıştır. Böylece Soğuk Savaş süresince Batı bloğunda yer alan Türkiye aktif bir Orta Doğu politikası izlemiş olsa da bu politika daha çok güvenlik bağlamında kalmıştır. ABD yanlısı bu politikalar bölge ülkeleri tarafından şüpheyle karşılanmış ve Türkiye “Batı ajanı” imajından kurtulamamıştır. Bölge ülkeleriyle kurmak istediği ittifaklar ve çabalar karşılıklı güven zemini olmadığından yeterince kuvvetli ve kalıcı olmamıştır. Bunun bir diğer sebebi de Türkiye'nin seçtiği blok sebebiyle İsrail ile de yakın ilişkiler içinde olmasıdır.

1969 yılında Ürdün'ün daveti üzerine Müslüman ülkeler Rabat'ta toplanıp, İslam İşbirliği Teşkilatının ilk adımını attıklarında Türkiye'nin bu toplantıya katılması çok önemli bir gelişme olmuştur. 1976 yılında Türkiye bu örgüte dahil olunca da bölgede ekonomik anlamda ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye hem “Doğulu ve Müslüman” kimliğini öne çıkarmış hem de ekonomik çıkarları gereği bölge ülkeleriyle önceki dönemlere kıyasla ekonomik entegrasyonu sağlama girişimlerinde bulunmuştur.

1980'e gelindiğinde İran'da İslam devrimi olmuş ve Türkiye ise yine bir askeri darbe yaşamıştır. Askeri yönetim Batı ile olan müttefikliklerine bağlı olduğunu deklere etmiş

olsa da tarihi ve kültürel bağlarımız olan Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirileceği taahhüt edilmiştir. Artık bölgede SSCB yayılmacılığının yanında bir de rejim ihraç etmek isteyen bir imaja sahip İran vardı.

Turgut Özal döneminde bölgede sekiz yıl süren İran-İrak savaşı çıkmış, özellikle Kuzey Irak'ta ortaya çıkan güç boşluğu günümüzde de hala devam etmekte olan PKK sorununun ortaya çıkmasına ve alanını genişletmesine olanak sunmuştur. Özellikle Suriye PKK'yı Türkiye ile olan ilişkilerinde zaman zaman koz olarak kullanmıştır. İran'la ilişkiler savaş esnasında ekonomi yoğunlukta devam etse de 1988'den sonra ideolojik farklılıklar daha çok öne çıkmış ve İran gitgide ötekileştirilmiştir. Özal dönemi de daha önceki Demokrat Parti döneminde olduğu gibi dış politika bağlamında oldukça hareketli geçmiştir. Özal, Batı ile müttefikliğini güçlendirmiş ve aynı zamanda Orta Doğu'da ve Orta Asya'da aktif bir politika izlemiştir ancak Batı ile uyumlu politikasının özellikle bölgede komşularının çatışmaları nedeniyle ekonomik olarak Türkiye'ye kaybı fazla olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve iki kutuplu sistemin etkisini yitirdiği 1990'lı yıllarda Türkiye için daha fazla manevra alanı açılmış oldu fakat doğuda PKK sorunu sebebiyle güvenlikçi bir politika uygulanmak zorunda kalındı. Bu çerçevede İsrail ve Rusya ile silah anlaşmaları ve istihbarat paylaşımı sağlanmıştır. Aynı dönemde Irak'ın Kuveyti işgali bölgeyi yine hareketlendirmiştir. Körfez Savaşı sebebiyle Türkiye hem güvenlik hem de ekonomik boyutta olumsuz etkilenmiştir.

Artık İran'ın yanında Irak da ABD ve Batı değerleri ve çıkarları için potansiyel tehdit haline gelmiş ve ülkeye bir çok ambargo uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de ekonomik çıkarlarına ters olmasına rağmen bu kararlara uymak zorunda kalmıştır. Ayrıca 1992'de Kuzey Irak'ta Kürtler tarafından yerel bir yönetimin oluşması Türkiye için yeni bir tehdit algısı oluşturmuştur.

Aynı dönemde Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ve kültürel anlamda oluşturulan örgüt ve mekanizmalar aracılığıyla karşılıklı ilişkiler geliştirilip, ekonomik bağımlılık sağlanarak istikrarlı bir bölge oluşturulmak istenmiştir.

2001 yılında dünyanın akışını değiştiren 11 Eylül saldırıları gerçekleşmiş ve artık literatüre küresel terörizm girmiştir. ABD kendi evinde vurulmuş ve film sahnelerini

aratmayan terör saldırıları Batı'yı derinden sarsmıştır. ABD kendini uluslararası terörizmle mücadeleye adanmış ve terörün kaynağı olarak gördüğü Orta Doğu ilk hedefi olmuştur. Önce koalisyon güçleriyle birlikte Afganistan'ı sonra da İngiltere ile Irak'ı işgal etmiştir. Irak'ı işgal ederken ABD'nin gerekçesi Saddam rejiminin elinde kitle imha silahların bulunması ve terörizmi desteklemesi olarak dünya kamuoyuna yansıtılmıştır.

İşgal sonrası Irak'ta günümüzde de devam eden bir istikrarsızlık meydana gelmiştir. Ülkenin etnik ve mezhepsel yapı anlamında çeşitliliği işgal sonrası üniter yapıyı muhafaza etmede sorun teşkil etmiştir. Irak Şii çoğunluğa sahip, başlıca Arap, Kürt ve Türkmen nüfusun olduğu bir ülkedir.

2002 yılında iktidara gelen AKP, Türk Dış Politikasına yeni bir anlayış getirmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun temelini oluşturduğu politikanın prensipleri genel anlamda ülke içinde demokrasi ve güvenlik arasında bir denge olması, komşularla sıfır problem politikası, komşu bölgeler ve diğerleriyle iyi ilişkiler kurmak, çok boyutlu bir dış politika yapımı ve ritmik bir diplomasisidir. Bu anlayışa göre Türkiye köprü ülke ya da çevre ülkesi değil, merkez bir ülke olmalıdır. Jeopolitik olarak stratejik bir bölgede bulunması bu politikayı uygulamak için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Türkiye yıllarca bulunduğu coğrafyanın ve bu coğrafya ile olan tarihi ve kültürel bağlarını avantaja çevirememiştir.

Türkiye'nin her ne kadar Batılı bir kimliği olsa da, Türk Dış politikası karar alıcılarının kendi kimlikleri, inançları ve tarih bilinci Türkiye'nin Orta Doğu'daki Osmanlı bakiyesi Müslüman halklarla daha yakın ilişkiler geliştirmesi sonucunu doğurmuştu. Osmanlı bakiyesi ülkeler için Türkiye güvenebilecekleri bir liman olmalıdır ve bölgede de çekim merkezi haline gelmelidir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için önce bölgede istikrar ve güvenlik sağlanmalıdır. Bunun için de senelerdir geçerli olan "Türkiye'nin etrafı düşmanlarla çevrilidir." algısından kurtulup, komşularla siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda iyi ilişkiler kurulmalıdır. Dost ve düşman algısı sabit değildir ve uluslararası gelişmelere bağlı değişebilir. Özellikle ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığı sağlamak da bazı olası çatışmaları ve anlaşmazlıkları engelleyebilecektir. Bu bağlamda Türkiye Irak işgali sonrası "Irak'a Komşu Ülkeler" toplantılarına ev sahipliği yapmış, Suriye, İran, Ermenistan ve Yunanistan'la iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Suriye, Lübnan ve Ürdün ile Levant İş Forumu adıyla hem ekonomik hem de kültürel ve eğitim alanında dört ülkeyi birbirine bağlamak amaçlanmış, “Şamgen” projesi ile Suriye, Irak ve İran ile Avrupa Birliği'ne benzer bir vize oluşturulması ve serbest ticaret bölgesi oluşturulmasına karar verilmiştir. Suriye ile vizeler kaldırılmış, Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi ile uzun vadede enerji ihtiyacını karşılamak için bir çok anlaşma yapılmıştır. Tüm bu girişimlerle bölgedeki sınırları anlamsız hale getirmek ve bölgedeki ülkelerle ortak değerlerde buluşarak bir birleşme yakalanmak istenmiştir.

2005 yılına kadar ABD, Irak'ta daha çok Kürtlere dayanıp Sunni Arapları dışlayan ve gevşek bir federasyona müsaade ettiği için, Türkiye'nin siyasal süreç dışında kalması kaçınılmazdı. Bu yıldan sonra ise Irak'ta şiddetin artması ve istikrarın sağlanamaması üzerine ABD ülkedeki tüm grupları siyasal sürece dahil etmek istemeye başladı. 2009'da Türkiye ABD ve Sunni direnişçiler arasındaki görüşmelerde arabulucu oldu. Sadece Sunni Araplar değil, Şii Araplarla da temas sağlandı. (Yeşilyurt, 2013:409-412) Başbakan Erdoğan'ın 28-29 Mart 2011'de yaptığı Irak ziyaretinde Bağdat, Necef ve Erbil'e gitmiş, Irak Başbakanı Nuri El-Maliki, Irak İslam Yüksek Konseyi Başkanı Ammar El-Hekim, Irak Parlamentosu Başkanı Usame Nuceyfi, Şiilerin dini lideri Büyük Ayetullah Ali Sistani ve Kürt Bölgesel Yönetimi lideri Mesut Barzani ile bir araya gelmiştir. Erdoğan, Şiilerin 12 İmamından olan 7. İmam Musa El Kazım ile 9. İmam El-Cevad Muhammed Taki'nin mezarlarının bulunduğu Kazımiye türbesine giderek bir Şii türbesini ziyaret eden ilk Sünni devlet adamı olmuştur. Ayrıca Iraklı Türkmen milletvekilleri ile de bir akşam yemeğinde görüşme yapmıştır (Duman, 2011:22-23). Türkiye bu şekilde demokratik değerlere ve eşitlik ilkesine uygun ve mezhep farkı gözetmeyen bütünleştirici bir politika takip etmiştir.

Türkiye aynı zamanda “Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi” kapsamında bölgeye model ülke olarak sunulmuş, laik ve demokratik yapısıyla 'İslam'ın demokrasi ile uyumlu olabileceği' tezini desteklemek için örnek verilmiştir. Türk hükümeti özellikle Arap Baharı sonrasında bölgeye yaptıkları seyahatlerde bu özelliğini vurgulamış, hem tarihi, kültürel ve dini yakınlığı olan ülkelerle aktif bir politika izlemiş hem de AB'ye üye olmak için gerekli reformları geçirerek çok boyutlu bir dış politikası olduğunu göstermeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle hem Batılı hem de Doğulu (Müslüman) kimliğine uygun bir tavır içerisinde olmuştur. BM nezdindeki

Medeniyetler İttifakı girişimi ile de “Medeniyetler Çatışması” tezini çürütmek için çaba sarfetmiştir. 1 Mart tezkeresini meclisten geçmeyince ve 2009 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın Davos'ta İsrail'e karşı “One Minute” çıkışıyla Türkiye bölgenin uzun yıllardır en önemli sorunu kabul edilen Arap-İsrail çatışmasına hassasiyetini göstermiş ve bu sayede de bölgede popülerliğini arttırmıştır.

Bu durum Türkiye'nin alışıl gelmiş Orta Doğu politikasından çok farklıydı çünkü bu döneme kadar Türkiye genelde hem Araplarla hem de İsrail ile dengeli bir ilişki kurmuştur. Batı dünyasına yakınlık bağlamında İsrail ile ilişkiler önemliydi ve Arap ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara pek taraf olunmazdı (Sönmezoğlu, 2012a:893)

Bu dönemde Türkiye model gösterilen demokrasisi, bölgede artan Türk malları ve yatırımları, özellikle Arap kadınları arasında popüler Televizyon dizileri, TRT kanalları ve radyosu, öğrenci değişim programları ve turizm fırsatlarıyla bölgede yumuşak gücünü etkili kullanmış ve bu bölgede kendi değerlerini inşa etmeye çalışmıştır.

2002'den bu yana Ankara daha önce görülmemiş bir şekilde bölgeye sosyal ve ekonomik anlamda angaje olmuş ve bu sebeple bölgedeki ülkelerden çok fazla muhalefet görmemiştir. Arap Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi ile de ilişkilerini geliştirmesi bu yönde etkili olmuştur (Sever, 2012:115) Bu ekonomik entegrasyonu sağlama aşamasında bölgedeki ülkelerin rejim biçimleriyle ilgilenmemiş ve ekonomik çıkarları ve bölge istikrarını sağlama yönünde hareket etmiştir.

Diğer bir taraftan da Türkiye'nin Orta Doğu'ya Osmanlı bakiyesi olarak ve kendisini bu ülkeler için model olarak sunması Türkiye'ye “Yeni Osmanlılık” eleştirileri de getirmiştir. Bölge ülkeleri uzun yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu himayesi altında kalmış ve çoğu Batı'nın manda yönetimleri altına girmelerinden sonra İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu durum onlara uzun emperyal geçmişi hatırlatmaktadır (Yaman, 2014:190). Bu bağlamda dönemin başbakanı Erdoğan, Arap Baharı sonrası çıktığı Kuzey Afrika gezisinde bu ülkelere “laik bir demokrasi” modeli tavsiye ettiğinde, Mısır'da Müslüman Kardeşlerin tepkisini çekmiştir. Türkiye o dönemde ne kadar popüler olsa da etkisinin bazı sınırları

olduğu ortaya çıkmıştır. Mısırlılar kendilerine dışarıdan dayatılan tercihleri ya da Türk de olsa başlarında bir “ağabey” istememişlerdir. (Djalili ve Kellner, 2013:81-83)

AKP iktidarı Türkiye’de iktidara geldiği 2002 yılından, Arap ülkelerinde çıkan ayaklanmalara kadar bölgede ABD ile ortak çıkar ve bölgedeki uygun zemin sayesinde istediği politikaları yürütebilmiş, yumuşak gücüyle bölge ülkeleri rejimleri ve halkları üzerinde etki sahibi olmuş, yaptığı ekonomik anlaşmalarla ticaret hacmini arttırmış ve bölgedeki istikrara faydalı politikalar yürütmüştür. Bu dönemde ne bölgedeki herhangi bir ülkeden ne de Batı’dan bir muhalefetle karşılaşmıştır. 2011 yılında başlayan halk ayaklanmalarında parlamenter bir demokrasiye sahip bir ülke olarak genel olarak halkların yanında olmuş, onların reform taleplerini haklı bulmuş ve ülke yönetimlerine bu yönde telkinler vermiştir. Libya’da en başta dış müdahaleye karşı durmuş fakat ülkede şiddetli bir çatışma başlayınca müdahaleye destek vermiştir. Tunus’ta rejim düştükten sonra yapılan ilk seçimlerde çoğunluğu alan Nahda Partisi’ne model olmuş, Mısır’da Mübarek’in devrilmesinden sonra iktidarı kazanan Müslüman Kardeşlerle yakın ilişkiler kurmuş aynı yıl bu üç ülkeye yaptığı gezilerde demokrasi ve laiklik tavsiyesinde bulunmuştur. Bu dönemde Mısır bölgede Türkiye için önemli bir müttefik haline gelmiştir. 2013 yılında Mısır’da Arap Baharı başarısız olup da Mursi yönetimi askeri darbeye indirilince Türkiye normatif bir dış politika izlediğinden bu olayı şiddetle kınamış, Batı dünyasından ise etkili bir ses çıkmamıştır. Dönemin başbakanı Erdoğan bu durumu her fırsatta dile getirip, Mısır’ın yeni askeri yönetimini sert bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir. Aynı yılın Kasım ayında önce Mısır daha sonra da Türkiye diplomatik ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiştir.

Suriye’de gösteriler ilk başladığında Esad yönetimiyle bir çok görüşme yapılmış ve güçlü reformlar yapması yönünde tavsiye verilmiş fakat istenilen etki sağlanamamıştır. Rejim güçlerinin göstericilere ateş açması üzerine muhalefet desteklenmiş ve her fırsatta Esad’ın iktidarı bırakması istenmiştir. Türkiye diğer ülkelerde olduğu gibi Suriye’de de rejimin kısa zamanda düşeceğini hesaplamış ve politikasını buna göre belirlemiştir. Ancak İran ve Rusya’nın çıkarları doğrultusunda Esad yönetimini hem siyasi hem de askeri bağlamda desteklemesi, ABD ve Batı’nın reaksiyon göstermedeki geç kalışı ülkede içinden çıkılmaz bir kaosa ve sonuç olarak da iç savaşa sebep olmuştur.

Günümüzde Suriye’de 13,5 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı vardır. 386.000 kişi ölmüş, 6.5 milyon kişi ülke içinde yerlerinden edilmiş ve 4.8 milyon kişi Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Mısır’da mülteci olmuş ve bu kişilerin %10’u Avrupa’ya kaçmıştır (ACAPS ve UNHCR, 2016). Irak ve Suriye’de Daeş ve El Nusra gibi terör örgütleri bazı toprakları kontrol altında tutmakta, Kuzey’de Kürtlerin kontrol sağladığı bölgede federal bir yapı oluşturma çabaları ve Suriye rejiminin Rusya, İran ve Hizbullah destekli muhalefete saldırıları devam etmektedir.

Türkiye’nin bölgede GODKA ile başlayan siyasi ve ekonomik başarısı, Arap Baharı başlangıcında da devam etmiş, sonrasında küresel ve bölgesel güçlerin yeni çıkar tanımlamaları sebebiyle sürdürülememiştir. Özellikle Suriye’deki durum Türkiye’yi ekonomik ve sosyal anlamda oldukça etkilemiştir. Suriye Türkiye için halihazırda istikrarsız olan Irak sebebiyle Orta Doğu pazarına açılan güvenli bir geçitti. 2011 öncesi yaptığı anlaşmalarla sadece Suriye değil, bölgedeki diğer ülkelerle de sağlam ilişkiler kurmuştu. Sağlamayı amaçladığı ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılık ile güvenli bir bölge oluşturma süreci Arap Baharı’nın hesaplanamayan sonuçları ile gerçekleşemedi. Mısır’daki müttefiki Mursi yönetimini de kaybedince Türkiye’nin Orta Doğu stratejisi istediği sonuçları elde edememiştir.

2011 yılında başlayan Suriye’deki iç savaş konusunda Türkiye Katar ve Suudi Arabistan’la yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu ülkeler Suriye’de hem ılımlı muhalefeti desteklemiş hem de bölgedeki İran yayılmacılığına karşı ortak tavır almışlardır.

Mevcut durumda Türkiye’nin güney sınırında küresel güçlerin ve daha bir çok ülkenin müdahil olduğu bir iç savaş ve istikrarsız bir Irak vardır. İki ülkede de terör örgütlerinin birbirleriyle ve Türkiye ile mücadelesi sürmektedir. Bölgede Mavi Marmara olayı sonrasında itibaren İsrail ile, 2013 darbesi sonrası da Mısır’la ilişkiler sorunludur. Rusya ile öncesinde Gürcistan ve Kırım sebebiyle yaşanan sorunların getirdiği siyasi görüş ayrılıkları, Suriye’de derinleşmiştir. 2015 yılının Kasım ayındaki uçak düşürme hadisesi sebebiyle ise ilişkiler diplomatik anlamda tamamen kesilmiş ve ticaret hacmimiz oldukça düşmüştür. Ülkemiz turizm çerçevesinde hem Rusya’yla problemlili durumdan kaynaklı hem de terör olayları sebebiyle kötü bir dönem

geçirmektedir. Tüm bu tabloya baktığımızda dış politika stratejimiz gözden geçirilip mevcut koşullara uyum sağlanmalı ve farklı bir diplomatik üslup kullanılıp sorun yaşadığımız ülkelerle taraflar için makul çözümlerde buluşmaya çalışılmalıdır. Yakın zamanda bu bağlamda olumlu gelişmeler gerçekleşmeye başlamıştır. İsrail ile anlaşma sağlanmış ve Rusya ile de görüşmelere başlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Binali Yıldırım'ın "Düşmanlarımızı azaltıp, dostlarımızı çoğaltacağız" ifadesi değerlidir.

Aslında Türkiye, Arap Baharı'nın bölgeye getirdiği hava ile kendi demokrasisini daha da kuvvetlendirerek bölgede yumuşak gücünü daha etkili bir şekilde kullanabilir (Sever, 2012:107). Özellikle sivil bir anayasayı gerçekleştirme, muhalefet-iktidar ilişkilerini düzenleme, AB reform sürecine tekrar hızlı bir biçimde dönme sağlanabilirse hem bölgede hem de genel olarak dış politikadaki izolasyonu da kırmak mümkün hale gelebilir. Çünkü bölgesel ve küresel güçlerle ittifak içinde değilsek, yumuşak gücümüzü etkili kullanamıyor ve tek başımıza da askeri ve ekonomik gücümüz yeterli değilse bölgedeki krizlerle baş etme imkanımız pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- ACAPS; (2016), “Syria”, <http://www.acaps.org/country/syria>, 22.05.2016.
- ABDO, Geneive; (2011), “How Iran Keep Assad in Power in Syria”, [Elektronik Sürüm], *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria>, 15.05.2015.
- AKILLI, Erman; (2012), “Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 37, s.39-45.
- Aljazeera ve ajanslar; (27 Aralık 2013), “Kronoloji: Suriye'de isyandan iç savaşa”, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>, 15.05.2015.
- Aljazeera ve ajanslar; (25 Ocak 2014), “Portre: Ali Abdullah Salih”, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ali-abdullah-salih>, 20.06.2016.
- Amnesty International; (2016), “The 'Arab Spring': Five Years On”, <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2016/01/arab-spring-five-years-on/>, 14.06.2016.
- ARI, Tayyar; (2012), “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası:Orta Doğu İle İlişkiler”Editör: ÇAKMAK, H., *Türk Dış Politikası:1919-2012*, Barış Platin Kitap Ltd. Şti., Ankara, s. 770-776.
- ARI, Tayyar; (2008a), *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARI, Tayyar; (2008b), *Uluslararası İlişkiler Teorileri:Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 5. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARMANIOS, Febe; (2004), “İslam:Sunnis and Shiites”, The Library of Congress, <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/337.pdf>, 4.05.2016.

ATEŞ, Davut; (2014), *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakarlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, Dora Yayıncılık, Bursa.

AYDIN, Mustafa; (2006), “Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs”, *Middle Eastern Studies*, Vol:35, No:4, December, pp:152-186.

BAĞCI, Hüseyin;(1990), *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.

BALAT,M. ;(2007), “Natural Gas Potential in the Middle East”, [Elektronik Sürüm], *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, Vol:29, No:2, February, pp:179-184.

BALCI, Ali;(2013), *Türkiye'nin Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

BALCI, A., R. Gürler, T. Recep, ve Z. Baykal; (2016), “Türkiye'nin Irak Politikası 2015”, Editörler: DURAN, B. ve K. İnat, *Türk Dış Politikası Yılığ 2015*, Seta Yayınları, İstanbul.

BAROUDI, S.,E.; (2007), “Arab Intellectuals and the Bush Administration's Campaign for Democracy: The Case of the Greater Middle East Initiative”, *Middle East Journal*, [Elektronik Sürüm], Summer 2007, Vol:61, No. 3.

BARKIN, J., S.; (2003), “Realist Constructivism”, [Elektronik Sürüm], *International Studies Review*, (5), pp: 325–342.

BAYMAN, Daniel;(2016), “ISIS Goes Global:Fight the Islamic State by Targeting”, [Elektronik Sürüm], *Foreign Affairs*, (March/April), pp:76-85.

BENARD, C.; (2003), *Civil Democratic Islam: Partners, Resources, and Strategies*, [Elektronik Sürüm], Santa Monica, CA: RAND Corporation,
http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1716.html,
8.05.2016.

BİRAND, M., A.; (26 Mayıs 1997), “Netanyahu gözüyle Türk-İsrail Anlaşması”, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/26/y09.html>, 1.05.2015.

BÖLME, S. M.; (Ocak 2009), “Gazze'de Katliam: Türkiye, Ortadoğu ve Filistin Sorunu”, [Elektronik Sürüm], Seta Analiz (3), s. 1-20, <http://arsiv.setav.org/Ups/dosya/7020.pdf>, 10.10.2016.

BUSH, G. W. ; (2003), *Selected Speeches of George W. Bush*, [Elektronik Sürüm], https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, 12.05.2016.

CANBOLAT, İbrahim; (2012), “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası:Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s:886-892.

CANER, Mustafa ;(2015). İran 2014. Ortadoğu Yıllığı 2014, 10 (10), s. 39-62.

Central Intelligence Agency (CIA); (2016), “Library, The World Factbook”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, 13.05.2016.

CHAROUNTAKI, Marianna ; (2012), “Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government”, [Elektronik Sürüm], *Perceptions*, Winter 2012, Volume XVII, Number 4, pp. 185-208.

Cnnturk; (7 Mart 2011). "Schengen" olmazsa "Şamgen" verelim!", <http://www.cnnturk.com/2011/dunya/03/07/schengen.olmazsa.samgen.verelim/609131.0/index.html>, 15.05.2016.

DALACOURA, Katerina; (2012), “The 2011 uprisings in the ArabMiddle East: political changeand geopolitical implications”, [Elektronik Sürüm], *International Affairs*, Vol:88, No:1, pp:63-79.

DAVISON, Roderic, H.; (1960), “Where is the Middle East?”, [Elektronik Sürüm], *Foreign Affairs*, July Issue,

<https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/1960-07-01/where-middle-east>, 19.05.2015.

DAVUTOĞLU, Ahmet; (2004), “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, Cnnturk’ten derleme, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>, 10.05.2015.

DAVUOĞLU, Ahmet; (2008), “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, [Elektronik Sürüm], *Insight Turkey*, Vol.10, No.1, pp. 77-96, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/9595.pdf>, 2.05.2016.

DAVUTOĞLU, Ahmet; (2013), *Stratejik Derinlik*, 87. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.

DEDEOĞLU, Beril; (2012) “2000-2007 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s:895-902.

DEMİRBAŞ, Ayhan; (2010), “The Role of Turkey Within Petroleum Between the Caspian Sea Basin and the Middle East”, [Elektronik Sürüm], *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, Vol:32, No:15, June, pp:1446-1453.

DEMİRTAŞ, Birgül; (2013), “Turkish-Syrian Relations: From Friend “Esad” To Enemy “Esed””, [Elektronik Sürüm], *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 1, Spring, pp. 111-120.

DENİZ, Taşkın; (2012), “Mekansal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, [Elektronik Sürüm], *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:26, Temmuz, s.146-170.

Dictionary.com; (t.y.), “Geopolitics”, Dictionary.com, *Unabridged*, <http://www.dictionary.com/browse/geopolitics>, 15.01.2015.

DJALILI, Mohammad-Reza ve Thierry Kellner; (2013), ““Arap Baharı” Karşısında İran ve Türkiye”, Çev., Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

DODDS, Klaus; (2007), *Geopolitics, A Very Short Introduction*, [Elektronik Sürüm], Oxford University Press, USA.

DUMAN, Bilgay; (2011), “Başbakan Erdoğan’ın Son Irak Ziyareti Işığında Türkiye’nin 2003 Sonrasında Irak Politikası”, [Elektronik Sürüm], *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:28, Nisan, s.19-25.

ECKSTEIN, Y. ve G., E., ECKSTEIN; (2003), “Groundwater Resources and International Law in the Middle East Peace Process”, [Elektronik Sürüm], *Water International*, Vol:28, No:2, s: 154-161.

Embassy of the United States Ankara, Turkey; (2006), “News on Turkey: Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership”, http://turkey.usembassy.gov/news_06052006a.html, 22.05.2016.

ERDAL, Hamit; (2012), *Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü*, Barış Kitabevi, Ankara.

ERHAN, Ç.; (2014), “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 522-575.

ERHAN, Çağrı, ve Ö. Kürkçüoğlu; (2014a), “1960-1980: Görelî Özerklik: Ortadoğu’yla İlişkiler: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler: İsrail’le İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul. s:796-801.

ERHAN, Çağrı, ve Ö. Kürkçüoğlu; (2014b), “1960-1980: Görelî Özerklik: Ortadoğu’yla İlişkiler: Filistin Sorunu”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul. s:635-648.

ERŞEN, Emre; (2014), “Rusya’nın Arap Baharı Politikası”, [Elektronik Sürüm], *Ortadoğu Analiz*, 6(61), Mart-Nisan, s. 78-81.

Farsinet; (t.y.), “Farsi-Persian Language”, <http://www.farsinet.com/farsi>, 19.01.2015.

FIERKE K., M.; (2013), “İnşacılık”, Editörler: DUNNE T., M., Kurki ve S. Smith, *Uluslararası İlişkiler Teoriler: Disiplin ve Çeşitlilik*, Çev., Ö. Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, s. 199-218.

FIRAT, Melek, ve Ö., Kürkçüoğlu; (2014a)”1919-1923: Kurtuluş Yılları: Ortadoğu’yla İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s:194-203.

FIRAT, Melek, ve Ö., Kürkçüoğlu; (2014b), “1923-1929: Göreli Özerklik: Batı Avrupa’yla İlişkiler:Fransa’yla İlişkiler:Sancak (Hatay) Sorunu”,Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s:279-292.

FIRAT, Melek, ve Ö., Kürkçüoğlu; (2014c),”1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye: Ortadoğu’yla İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s:615-635.

FIRAT, Melek, ve Ö., Kürkçüoğlu; (2014d) “1960-1980: Göreli Özerklik-3:Ortadoğu’yla İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s:784-796.

Franco-Turkish Ankara Agreement; (1921), (2). London, The UK: His Majesty Stationary Office, http://www.hri.org/docs/FT1921/Franco-Turkish_Pact_1921.pdf, 8.05.2016.

G8 Sea Island Summit; (2004a), “Summit Documents, Background Briefing by a Senior U.S. Administration Official on President George Bush's Meeting with Middle Eastern Leaders”, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/mideast040609.html#top>, 18.05.2016.

- G8 Sea Island Summit; (2004b). “Summit Documents, Chair's Summary”, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/summary.html>, 17.05.2016.
- G8 Sea Island Summit; (2004c), “Summit Documents Fact Sheet: Broader Middle East and North Africa Initiative”, http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/fact_mena.html, 18.05.2016.
- G8 Sea Island Summit; (2004d), Summit Documents: “Press Conference with Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan”, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/erdogan040609.html>, 19.05.2016.
- GÖKDEMİR, Levent.; (2009), “II. Gulf War, USA, Great Middle East Project and Turkey”, [Elektronik Sürüm], *Journal of Academic Research in Economics*, Volume 1(Number 3), s.271-288.
- GÖKTEPE, C. ve S. Seydi; (2015), “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, [Elektronik Sürüm], *Bilig*, Kış 2015, Sayı:72, s.197-222.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; (1996), “1983-1990 Dönemi”, Hazırlayan: GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası: (1919-1995)*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 609-632.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, H., A. Ülman, A., S., Bilge ve D., Sezer; (1996), “1945-1965 Dönemi”, Hazırlayanlar: GÖNLÜBOL, Mehmet ve H., A., Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası:(1919-1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 191-334.
- GÖRMEZ, D., İ.; (2014). “Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'le Selefilik, İŞİD ve Türkiye üzerine (tam metin)”, (R. Çakır, Röportaj Yapan), <http://www.rusencakir.com/Diyanet-Isleri-Baskani-Mehmet-Gormezle-Selefilik-ISID-ve-Turkiye-uzerine-soylesi-tam-metin/3016>, 12.05.2016.
- GÖZEN, R. (2012). “1939-1944 Dönemi Türk Dış Politikası:Truman Doktrini”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Ankara, Barış Platin Kitap Ltd. Şti. s:387-392.

GROVOGUI, S., N.; (2016), “Postkolonyalizm” ”, Editörler: DUNNE T., M., Kurki ve S. Smith, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*, Çev., Ö. Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, s. 267-287.

Gulf News; (27 Kasım 2014), “Qatar training moderate Syrian rebels”, <http://gulfnnews.com/news/gulf/qatar/qatar-training-moderate-syrian-rebels-1.1419014>, 15.05.2016.

GÜNAL, Altuğ; (2004) “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, ss:156-164, http://www.onlinedergi.com/makaledosyalari/51/pdf2004_1_15.pdf, 17.05.2016.

GÜNER, Reyhan; (2016), “Bitmeyen Kavga: Suriye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü”, Editörler: OKUR, M., A., ve N. Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına: Suriye İç ve Dış Politika*, Nobel Yayınları, Ankara, s.263-289.

GÜRÜN, Kamuran; (1983) *Dış İlişkiler ve Türk Politikası: 1939'dan Günümüze Kadar*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

HASEEB, Khair El-Din; (2012), “The Arab Spring Revisited”, [Elektronik Sürüm], *Contemporary Arab Affairs*, Vol:5, No:2, March, pp:185-197.

Hürriyet Daily News; (17 Haziran 2015), “Spain to suspend 'Alliance of Civilizations' activity: Report”, <http://www.hurriyetdailynews.com/spain-to-suspend-alliance-of-civilizations-activity-report.aspx?pageID=238&nid=77078>, 14.06.2016.

International Crisis Group; (2011a), *Popular Protests in North Africa and the Middle East (I), Egypt Victorious*, (Report No:101), <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/101-popular-protest-in-north-africa-and-the-middle-east-I-egypt-victorious.pdf>, 12.05.2016.

International Crisis Group; (2011b), *Popular Protests in North Africa and the Middle East (II): Yemen Between Reform and Revolution*, Middle East / North Africa Report, http://www.observatori.org/paises/pais_64/documentos/102%20Popular%20Protest%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20II%20Yemen%20between%20Reform%20and%20Revolution.pdf, 12.05.2016.

International Crisis Group; (2011c), *Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt*, (Report No:105), <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/105-popular-protests-in-north-africa-and-the-middle-east-iii-the-bahrain-revolt.pdf>, 9.05.2016.

International Crisis Group; (2011d), *Popular Protests in North Africa and the Middle East (IV): Tunisias Way*, Executive Summary, <http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/106%20Popular%20Protests%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20-IV-%20Tunisias%20Way.pdf>, 12.05.2016.

International Crisis Group; (2004), *The Broader Middle East and North Africa Initiative: Imperilled at Birth*, <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/18375/1/The%20Broader%20Middle%20East%20and%20North%20Africa%20Initiative%20Imperilled%20at%20Birth.pdf?1>, 19.05.2016.

IZADY, D. M., (2008-2016), “Turkic Peoples and Languages of Middle East and Vicinity”, http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/TurkicPeoplesLangs_lg.png, 10.06.2016.

ISMAIL, Salwa; (2011), “The Syrian Uprising: Imagining and Performing the Nation”, [Elektronik Sürüm], *Studies in Ethnicity and Nationalism*: Vol. 11, No. 3, pp:538-549.

İNAT, Kemal; (2016), “Türkiye’nin İran Politikası 2015”, Editörler: DURAN, Burhanettin, ve K. İnat, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, Seta Yayınları, İstanbul, s.129-157.

JUNG, Dietrich; (2007), “Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities”, [Elektronik Sürüm], *Mediterranean Politics*, Vol:10, No:1, pp:1-17.

KALIN, İbrahim ; (2011), “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, [Elektronik Sürüm], *Perceptions* , Vol: 16, No: 13, Autumn 2011, pp: 5-23.

KARABAT, Ayşe; (2013), *Suriye Savaşları*, Timaş Yayınları, İstanbul.

KARACASULU, Nilüfer; (2014), “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, Editör: ARI, Tayyar, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar*, Dora Yayınları, Bursa, s.105-123.

KARDAŞ, Şaban;(2012), “From zero problems to leading the change: making sense of transformation in Turkey’s regional policy”, [Elektronik Sürüm], *Turkey Policy Brief Series*,5th ed., <http://www.tepav.org.tr/upload/files/1346423043-0.From Zero Problems to Leading the Change Making Sense of Transformation in Turkeys Regional Policy.pdf>, 5.05.2016.

KARPAT, Kemal H.; (2015), *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

KAYA, Karen; (2012), *Turkey and the Arab Spring*, [Elektronik Sürüm], *Military Review*, July-August 2012, s. 26-32

KEDDİE, R.Nikki; (1973), “Is There a Middle East”, [Elektronik Sürüm], *International Journal of Middle East Studies*, Vol:4, No:3, July, pp: 255-271.

KEYMAN, E. F; (2012), “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Ankara : Barış Platin Kitap Ltd. Şti. s:155-162.

KOÇER, Gökhan ;(2012), “2000-2007 Dönemi Türk Dış Politikası: AKP’nin ve Tayyip Erdoğan’ın Dış Politika Felsefesi”, Editör: ÇAKMAK, Haydar *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s:920-926.

KODAMAN, Timuçin ve H., Birsal; (2012), “Arap Baharı Rüzgarında Bir Kimlik Arayışı Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu”, [Elektronik Sürüm], *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C:4, Sayı:7, s. 17-29.

KONA, Gamze, Ö.; (2012), “2000-2007 Dönemi Türk Dış Politikası:Üçlü Koalisyonun Dış Politikası”, ”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s.912-918.

KOVESY, Peter; (22 Ekim 2015), “Qatar raises stake in Syrian conflict with talk of military intervention”, <http://dohanews.co/qatar-raises-stake-in-syrian-conflict-with-talk-of-military-intervention/>, 15.05.2016.

LARRABEE, F. Steven; (2007) “Turkey Rediscovered the Middle East”, [Elektronik Sürüm], *Foreign Affairs*, Vol. 86, No. 4 (Jul. - Aug., 2007), pp. 103-114.

LESCH, David W.; (2012), *Syria: The Fall of the House of Assad*, [Elektronik Sürüm], Yale University Press, London.

LEWIS, Bernard; (2013) *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev., Selen Y. Kölay, 9.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

MACKINDER, H. J. ;(1904), “The Geographical Pivot of History”, [Elektronik Sürüm], *The Geographical Journal*, Vol:23, No: 4, April, pp:421-437.

MAHAN, A.T.; (1976), *Retrospect and Prospect; Studies in International Relations, Naval and Political*, University Press, <https://ia800300.us.archive.org/28/items/retrospectprosp00maha/retrospectprosp00maha.pdf>, 17.04.2016.

MANGO, Andrew; (1968), ‘Turkey in the Middle East’, [Elektronik Sürüm], *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, (Jul., 1968), pp. 225-236.

MARCH J., G., Olsen J., P; (1998), “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, [Elektronik Sürüm], *International Organization*, 52, pp. 943-969.

MEARSHEIMER, J. J. (2016). “Yapısal Realizm”, Editörler: DUNNE T., M., Kurki ve S. Smith, *Uluslararası İlişkiler Teoriler: Disiplin ve Çeşitlilik*, Çev., Ö. Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, s. 86-106.

Median, A.; (29 Ağustos 2011), Ghannouchi: “Our Party Is Close To Turkey’s AKP”. Mayıs 22, 2016 tarihinde Tunisialive Web sitesi: <http://www.tunisia-live.net/2011/08/29/ghannouchi-our-party-is-close-to-turkeys-akp/> adresinden alındı.

Milliyet, AA ve DHA; (24 Aralık 2009), “Suriye Ortadoğu pazarına giriş kapısı”, <http://www.milliyet.com.tr/-suriye-ortadoğu-pazarına-giris-kapisi-/siyaset/siyasetdetay/24.12.2009/1177586/default.htm>, 19.05.2015.

MİŞ, N, ;(2015); “Suriye 2014”, Editör: İNAT, K ve M. Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, 10(10), s. 167-194.

Monthly Economic Review; (2011), “Turkey’s Soft Power 2011”, [Elektronik Sürüm], Pp: 39-41.

North Atlantic Treaty Organization (NATO); (2004), “Istanbul Summit Communiqué”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_21023.htm?selecteLocale=en, 17.05.2016.

NEZİROĞLU, İ., ve T., Yılmaz; (2014), *Türkiye Büyük Millet Meclisi:Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, [Elektronik Sürüm], Cilt 8, TBMM Basımevi, Ankara, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt8.pdf, 19.05.2016.

New Internationalist; (2015) “Syrian Conflict: The Facts”, [Elektronik Sürüm], September, pp:16-17.

OGBONNAYA, Ufiem Maurice; (2013), “Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants”, [Elektronik Sürüm], *National Institute for Legislative Studies*, Vol:12, No:3, Fall 2013, pp: 15-25.

OKTAV, Özden Zeynep ;(2010), “Türkiye Suriye İlişkilerinde Ekim Krizi’nden Ortak Kader Anlayışına Geçiş Sürecinin Bir Analizi”, Derleyen: YENİGÜN, Cüneyt ve E. Efeğil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayın, Ankara, s.431-450.

ORAN, Baskın; (2014) “1923-1939:Görelî Özerklik-1” Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss:239-257

ORAN, Baskın; (2014) “1960-1980:Görelî Özerklik-3”, Editör: ORAN, Baskın *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss:653-680

ÖNGÖR, Sami; (1964), *Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara Üniversitesi siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

ÖZCAN, Gencer; (2012), “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası:Soğuk Savaş Sonrası Döneminde Türkiye’nin Orta Doğu Politikası”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, ss:796-802.

ÖZDEMİR, Ömer Behram; (2016), “Suriye-İran İlişkileri: Ortalıktan Tek Taraflı Hakimiyete”, Editör: OKUR, M., A., ve N. Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına: Suriye; İç ve Dış Poltika*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 341-360.

ÖZTEK, Güner ; (2009) ‘*Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, Bilgesam Rapor No.13, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-17-2014062534turkiyenin_vizyonu13.pdf, 19.09.2015.

PAGE, J. ;(2012), “Jobs, Justice and the Arab Spring: Inclusive Growth in North Africa”, [Elektronik Sürüm], *African Development Bank Group*. Tunis-Belvedere: African Development Bank (AFDB) Group, Temporary Relocation Agency (TRA), <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Jobs%20and%20Justice%20-%20EN.PDF>, 12.05.2016.

PERETZ, Don; (1983) *The Middle East Today*, 4th Edition , Praeger, New York.

Pew Research Center ; (2015), “The Future of World Religions: Population Growth Projections,2010-2050, Jews”, <http://www.pewforum.org/2015/04/02/jews/>, 21.01.2016.

Pew Research Center ; (2014), “Middle East’s Christian population in flux as Pope Francis visits Holy Land”, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/05/19/middle-east-christian-population-in-flux-as-pope-francis-visits-holy-land/>, 21.01.2016.

Pew Research Center; (2012), “The Global Religious Landscape, Christians”, <http://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-christians/>, 20.01.2016.

Pew Research Center; (2011), “The future of the Global Muslim Population, Sunni and Shia Muslims”, <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-sunni-and-shia/>, 20.01.2016.

Pew Research Center; (2009), “Mapping the Global Muslim Population”, <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>, 20.01.2016.

PIPES, D.; (2003) “(Moderate) Voices of Islam”, *New York Post*, <http://www.danielpipes.org/1255/moderate-voices-of-islam>, 18.05.2016.

PARLAR DAL, Emel; (2012), “The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East:Illusion or Awakening?”, [Elektronik Sürüm], *Turkish Studies*, Vol:13, No:2, June, pp:245-267.

ROBINS, Philip; (1991) *Turkey and the Middle East*, Councilon Foreign Relations Press, New York.

RICE, Condoleezza; (2003), “Transforming the Middle East”, https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.b94252fb0a2f, 8.04.2016.

RUMELİLİ, Bahar; (2014), “İnşaatçılık/Konstrüktivizm”, Editör: BALTA, Evren, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.151-173.

SABADUS, Aura; (2012), “Iraq: Turkey’s Energy Trump Card”, [Elektronik Sürüm], *Turkish Policy Quarterly*, Volume 11, Number 2, pp:105-113, <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/iraq-turkeys-energy-trump-card-summer-2012-en.pdf>, 12.12.2015.

SANDER, Oral; (2009) *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 18. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Saudi-US Relations Information Service (SUSRIS); (2014), “Jeddah Communique Confirms Regional Anti-ISIS Stance”, Jeddah Communique Media Note, , <http://susris.com/2014/09/11/jeddah-communique-confirms-regional-anti-isis-stance/>, 5.05.2016.

Security Council Resolution 2042; (2012), *S Res 2042*, UNSC, 6751st meet., 14.04.2012, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20SRES%202042.pdf>, 11.05.2016.

Semite; (2014), “Encyclopædia Britannica Online”, <https://global.britannica.com/topic/Semite>, 17.05.2015.

SEVER, Ayşegül; (2012) *Türkiye'nin Orta Doğu İlişkileri: Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul.

SIRADAĞ, A. ; (2016), “İran Kışkırcısında Türkiye ve Suudi Arabistan İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-krizi-kiskacinda-turkiye-ve-suudi-arabistan-iliskileri>, 27.05.2016

SICKER, Martin;(2000), *The Pre-Islamic Middle East*, [Elektronik Sürüm], Praeger Publishers, Westport.

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA); (2016), "Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri Sempozyumu", <http://setav.org/tr/kuresel-ve-bolgesel-aktorlerin-suriye-stratejileri-sempozyumu/haber/36763>, 5.06.2016.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; (2012), "Genel Değerlendirme:Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", Derleyenler: SÖNMEZOĞLU, Faruk, Nurcan, Ö., Baklacioğlu, ve Ö., Terzi, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s.879-896.

SÖNMEZOĞLU, Faruk ;(2012), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul

Junior Scholastic; (2012), "Syria and the Arab Spring: As Civil War in Syria Rages, the United States Fears the Crisis Will Increase Tensions in the Middle East", [Elektronik Sürüm], *Junior Scholastic*, Nov. 5.

ŞAHİN, Mehmet; (2010), "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", Editör: DEMİR, İdris, (2014) *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, Dora Yayıncılık, Bursa, s.115-131.

T24; (2015), "Kenan Evren'in Türkiye'yi karanlığa taşıyan darbe açıklaması", <http://t24.com.tr/haber/kenan-evrenin-turkiyeyi-karanliga-tasiyan-darbe-aciklamasi,296157>, 19.05.2016.

TELHAMI, S. ;(2012), "What Do Egyptians Want? Key Findings from the Egyptian Public Opinion Poll", The Brookings Institution, <http://www.brookings.edu/research/reports/2012/05/21-egyptian-election-poll-telhami>, 8.05.2016.

TESCHKE, B; (2006), Geopolitics, [Elektronik Sürüm], *Historical materialism, Volume 14(1)*, pp. 327-335, <http://dhcm.inkrit.org/wp-content/data/hkwm-geopolitics.pdf>, 5.05.2015.

TEZCAN, E; (2012), “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası:Dönemin Dış Politika Sorunları”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, ss:727-735.

TEZCAN, E; (2012), “2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası:2 Dönemin Dış Politika Sorunları”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s: 903-911.

The Middle East Reporter; (2011), “After Failure in Syria, Turkey Seeks Egyptian Ties”, [Elektronik Sürüm], *The Middle East Reporter*.

The UN Refugee Agency (UNHCR); (2016), “Syria Regional Refugee Response”, Inter-agency Information Sharing Portal, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, 22.05.2016.

TOL, G.; (2011), “Erdogan's Arab Spring Tour”, Middle East Institute, <http://www.mei.edu/content/erdogans-arab-spring-tour>, 6.05.2016.

TOPAL, Ömer F.; (2016), “Beşşer Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, Editörler: OKUR, M.Akif, ve N. Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına: Suriye; İç ve Dış Poltika*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 67-98.

TUĞTAN, M. A.; (2014), “Güç, Anarşi ve Realizm”. Editör: BALTA, E., *Küresel Siyasete Giriş:Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 111-131.

TUNCER, H.; (2012), *İsmet İnönü'nün Dış Politikası: (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul

TURAN, Kürşad; (2012), “Changes in Turkish Foreign Policy: A Shift or a Passing Interest?”, [Elektronik Sürüm], *Akademik Bakış*, Kış 2012, Cilt:6, Sayı:11, s. 65-84.

TÜFEKÇİ, Ö.; (2016), “Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya 2015 Politikası”, Editör: DURAN, B., ve K. İnat, 2015 Türk Dış Politikası Yıllığı, Seta Yayınları, İstanbul, s. 317-339.

TÜR, Özlem; (2011), “Economic Relations with the Middle East Under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with

Neighboring Zones”, [Elektronik Sürüm], *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, December, pp. 589–602.

Türk Dil Kurumu (TDK); (t.y.), “Norm”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57b98a22976da9.37899014, 14.06.2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı; (t.y.), “Medeniyetler İttifakı”, <http://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa>, 24.05.2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı; (t.y.), “Türkiye Irak ekonomik ilişkileri ve Türkiye'nin yeniden imar sürecine katkısı”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye-nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa>, 21.05.2016.

United Nations (UN); (2013), “Data suggests Syria death toll could be more than 60,000, says UN human rights office”, UN News Centre, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=43866#.V59LjRWLTDd>, 12.05.2016.

United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC); (t.y.), “Who We Are”, <http://www.unaoc.org/who-we-are>, 19.05.2016.

UZGEL, İlhan ve Ö. Kürkçüoğlu; (2014), “1919-1923: Kurtuluş Yılları; Batı Avrupa’yla İlişkiler:İngiltere’yle İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 139-147.

ÜÇAĞAÇ, A.; (2016), “Türkiye'nin Körfez Ülkeleri Politikası 2015”. Editör: DURAN, B., ve K. İnat, *2015 Türk Dış Politikası Yıllığı*, Seta Yayınları, İstanbul, s. 219-244.

ÜNAL, Hasan; (2012), “2000-2008 Dönemi Türk Dış Politikası:Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s:1041-1044.

WEINBERG, D. A.; (2013), “The Syria Strategies of Iran, Saudi Arabia, Qatar, and Turkey”, <http://www.defenddemocracy.org/the-syria-strategies-of-iran-saudi-arabia-qatar-and-turkey/>, 3.05.2016.

WENDT, A.; (1992), “Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, [Elektronik Sürüm], *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring, The MIT Press, pp. 391-425.

World Population Review; (2016), “Syria Population 2016”, <http://worldpopulationreview.com/countries/syria-population/>, 13.05.2016.

World Population Review; (2015), “Iran Population 2015”, <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/>, 19.01.2015.

YAMAN, Ali; (2014), “AKP Dönemi Dış Politika Ekseninde Mezhep Meselesi”, Editör: DÖNMEZ, Rasim Özgür, *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo-Politiği*, Dora Yayınları, Bursa, s. 163-211.

YALÇINKAYA, Alaeddin; (2012), “1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Bölgesel Örgütlerle İlişkiler: EIT, ISEDAK, KEI, D-8”, Editör: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası: 1919-2012*, 2. Baskı, Barış Platin Kitap, Ankara, s:875-885.

YEŞİLYURT, Nuri; (2013), “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Editör: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:2001-2012, Cilt 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.401-462.

ZENGİN, Gürkan; (2010), *Hoca: Türk Dış Politikası’nda ‘Davutoğlu Etkisi’ 2002-2010*, İnkilap Kitabevi, İstanbul.